İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının Niyabet Savaşları Sürecine Dönüşümünün Analizi: Halife Hafter Vakası

Doktora Tezi

Ufuk Necat Taşçı

Mart 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının Niyabet Savaşları Sürecine Dönüşümünün Analizi: Halife Hafter Vakası

Doktora Tezi

Ufuk Necat Taşçı

Danışman

Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

Mart 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ufuk Necat TAŞÇI tarafından hazırlanan "Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının (Proxy War.) Niyabet Savaşları (Surrogate Warfare) Sürecine Dönüşümünün Analizi: Halife Hafter Vakası" başlıklı bu doktora tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**İMZA**
Tez Danışmanı:	
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Üyeler:	
Doç. Dr. Veysel KURT İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Doç. Dr. Fatih BAYRAM İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Burak BAŞKAN Erzurum Teknik Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 13/03/2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun Chicago kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Ufuk Necat TAŞÇI

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının bütün süreçleri boyunca beni destekleyen, tecrübesiyle, bilgisiyle ve nezaketiyle, bütün yoğunluğuna rağmen bu zorlu süreçte bana ışık tutan danışmanım Sayın Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav'a ve bu yolculuğun benim adıma başlamasında ana vesilelerden birisi olan, Afrika'ya yönelik çalışma şevkini ilmi derinliğiyle, üstün insani vasıflarıyla bize aşılayan Sayın Prof. Dr. Ahmet Kavas'a derin saygı, sevgi ve şükranlarımı sunmak istiyorum.

Tezimin yazım sürecinde izleme kurulunda yer alan, bu çalışmanın daha nitelikli hale gelmesi adına en ince detaylara kadar bana kıymetli tavsiyelerini aktaran kıymetli Doç. Dr. Veysel Kurt ve Dr. Öğretim Üyesi Fatma Nil Döner hocalarıma da hassaten saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Doktora yeterlik süreci vesilesiyle tanıştığım ve sonrasında da sürekli bana akademik, manevi anlamda desteklerini esirgemeyen, Sayın Doç. Dr. Arif Bağbaşlıoğlu'na ve beni direkt olarak tanımamasına rağmen jürimde yer almayı hemen kabul eden Afrika çalışmalarının kıymetli hocalarından Sayın Doç Dr. Mürsel Bayram'a da aynı şekilde müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Medya sektörünün tüm yoğunluğuna rağmen, akademik gelişimin önemine olan inancıyla beni sürekli destekleyen, meslek büyüğüm ve tanıdığım en iyi insanlardan birisi olan TRT World Kanal Koordinatör Yardımcısı, Sayın Ahmed Amrawi Bey'e bilhassa teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmayı ilk öğretmenim, benim için yeri bambaşka olan, rahmetli dedem Hafız Mustafa Taşçı'ya, rahmetli amcam Ali Taşçı'ya, Ahmet Taşçı'ya ve bu tezin yazım aşamasında ahirete irtihal eden kıymetli babaannem Şerife Taşçı, büyük amcam Hayrullah Taşçı ve bilhassa Nurettin Taşçı'ya, aynı şekilde bu süreçte ebedi aleme göç eden bir diğer manevi amcam Prof. Dr. Ahmet Beşe'ye ithaf ediyorum. Gece gündüz demeden çalışmak zorunda kaldığım bu süreçte kendilerini ihmal ettiğim, sonsuz sabırlarıyla bana manevi anlamda daima destek olan babam Adil Taşçı, annem Betül Kürkçüoğlu, özellikle kıymetli eşim, yoldaşım, hayat arkadaşım Tuğba Taşçı ve bir tanecik kızım Betül Dila Taşçı'ya, kız kardeşlerim Şeyma ve Sena Taşçı'ya sevgilerimi arz ediyorum.

Ufuk Necat TAŞÇI

İstanbul, 2023

ÖZET

Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının Niyabet Savaşları Sürecine Dönüşümünün Analizi: Halife Hafter Vakası

TAŞÇI, Ufuk Necat
Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV
Mart, 2023

Bu tez çalışmasında, çağımızda savaşın yeni formları, aktörlerinin dönüşümünün nasıl gerçekleştiği ve bu aktörlerin kullanımının nereye varabileceği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin merkezinde Andreas Krieg'in 2016 yılında literatüre kazandırdığı Niyabet Savaşları kavramı ve bu kavrama dair yapılan güncel akademik çalışmalar yer almaktadır. Savaşın yükünü ülke dışına taşıma konusunda ülkelere yardım eden Niyabet Savaşlarının aktörü olan naipler, Krieg'a göre klasik Clausewitzyen üçlemeden farklı bir sosyo-politik fenomendir. Tezde, Niyabet Savaşları ve naiplerin literatürde belirtilen güncel özellikleri doğrultusunda, vaka incelemesi olarak Libya'da 2011 sonrasında gerçekleşen iç savaş süreci ve uluslararası aktörlerin Libya'da kullandıkları metotlar ve aktörler incelenmiştir.

Çalışmada, Libya'da 2011'deki Kaddafi karşıtı ayaklanmalar sonrasında ortaya çıkan iç savaşın, zamanla Niyabet Savaşları'na, savaşın ana aktörlerinden Halife Hafter'in ise literatüre uyumlu şekilde naipe dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak, literatürde belirtildiği üzere; naiplerin sınırsız savaşa sebebiyet verebilmesi, kontrolü zor aktörler oluşu, onları kullanan uluslararası aktörler adına ciddi sonuçlara neden olabilmektedir. Bu kapsamda Halife Hafter'i Libya'da aktif olarak kullanan ABD'nin ve diğer ülkelerin, süreç içerisinde Hafter'in kontrolü yitirmesi, Libya'da yıllardır çözülemeyen siyasi ve askeri çatışmaların temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada varılan bir diğer sonuç ise; bir naip olarak Halife Hafter'in sivil-asker ayrımını çatışma sahasında ortadan kaldırdığı Libya'da, kendisini ortaya çıkaran aktörlerin çıkarlarını dahi tehdit edecek, sonu kestirilemeyen bir role büründüğüdür. Hafter'i sırasıyla bir vekil ve naip olarak kullanan ülkeler, kendisiyle bağlarını tamamen koparamamış ve Hafter'e yaptırım da uygulayamamıştır. Bu husus Niyabet Savaşları'ndaki ilişki ağının beraberinde getireceği karmaşıklığı da gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Libya, Vekalet Savaşları, Hibrit Savaşlar, Niyabet Savaşları, Halife Hafter

ABSTRACT

From Proxy Wars To Surrogate Warfare: Analysis Of The Transformation Of Wars In Post-2011 Libya And The Case Of Khalifa Haftar

TASCI, Ufuk Necat
Ph. D. Thesis, Department of International Relations
Supervisor: Prof. Dr. Ozden Zeynep OKTAV
March, 2023

This study seeks an answer to the transformation process of the wars and the actors and limits of using them. Surrogate Warfare, the term produced by Andreas Krieg in 2016, is at the core of this study's conceptual framework, along with the current academic works on the same topic. Surrogate Warfare helps states to externalise the burden of the war, and according to Krieg, surrogates represent a different socio-political phenomenon compared to Clausewitz's traditional trinity. In this thesis, under the light of the current features of Surrogate Warfare and surrogates, the wars that have taken place in post-2011 Libya, along with the tactics and methods used by international actors, will be evaluated. In this study, it has been observed that the war has converted into Surrogate Warfare in Libya after the 2011 revolution, with warlord Khalifa Haftar transforming into a surrogate, as suggested by the literature review. Besides that, as stated in the literature, surrogates cause noncontrollable consequences since they tend to conduct limitless and unethical wars. In this context, the US and some countries' loss of control over Haftar has played a key role in Libya's insolvable crisis. Another conclusion of the study is that Khalifa Haftar, as a surrogate, has never made an exception between civilians and soldiers in his war in Libya. Haftar's use as a proxy and surrogate has resulted in unpredictable scenarios that even seriously threatened the countries which had used him. The case, after investigating Haftar's use as a surrogate by states, also revealed the inefficacy of international law.

Keywords: Libya, Proxy Wars, Hybrid Wars, Surrogate Warfare, Khalifa Haftar

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI ..... *i*

BEYANLAR ..... *ii*

ÖNSÖZ ..... *iii*

ÖZET ..... *iv*

ABSTRACT ..... *v*

İÇİNDEKİLER ..... *vi*

KISALTMALAR ..... *viii*

1. Giriş *1*

1.1. Tezin Konusu **1**

1.2. Tezin Amacı **8**

1.3. Tezin Kapsamı, Önemi, Katkısı ve Sınırlılıkları **9**

1.4. Tezin Yöntemi **12**

1.5. Tezin Hipotezleri, Araştırma Soruları ve İçeriği **12**

2. Teorik ve Kavramsal Çerçeve: Uluslararasi İlişkiler Literatüründe Savaş *16*

2.1. Uluslararası İlişkiler Tarihinde Savaş ve Klasik Tartışmalar **16**

2.2. Savaş Kavramının Tarihsel Dönüşümü **29**

2.2.1. Birinci Nesil Savaşlar 29

2.2.2. İkinci Nesil Savaşlar 30

2.2.3. Üçüncü Nesil Savaşlar 31

2.2.4. Dördüncü Nesil Savaşlar 32

2.2.5. Savaşın Tarihsel Süreç İçerisindeki Konseptleri 33

2.2.6. 21'inci Yüzyılda Savaş 35

2.3. Yeni Savaşlar ve Aktörün Tipolojisi: Vekalet ve Niyabet Savaşları **41**

2.3.1. Yardımcı Kuvvet 43

2.3.2. Bağlı Askeri Güçler 44

2.3.3. Vekiller 45

2.3.4. Naipler 48

3. Bağımsızlık Sonrasında Libya'da Yaşanan Önemli Siyasi Olaylar *52*

3.1. Bağımsızlık Sürecinden Kaddafi Darbesine: Libya (1951-1969) **53**

3.2. Kaddafi Dönemi ve Sonu (1969-2011) **56**

3.3. NATO'nun Libya Müdahalesine Yönelik Eleştiriler **66**

4. 2011 Sonrasında Libya İç Savaşı'nın Dönüşümü Ve Savaşın Aktörleri *72*

4.1. Libya'da Uluslararası Müdahale Sonrası Demokratik Sistemin İnşası Çabaları ve Siyasi Çıkmazlar (2011-2012) **72**

4.2. Süheyrat Anlaşması'na Kadar Libya'da Siyasi Gelişmeler (2012-2015) **78**

4.3. Süheyrat Anlaşması ve Sonrası..... 81

4.4. Savaşın Aktörü Olarak Halife Hafter'in Ortaya Çıkışı (1969-2011) 90

5. Vekalet Savaşlarından Niyabet Savaşlarına: Libya'da Çatışma Sahasının Ve Halife Hafter'in Dönüşümü..... 94

5.1. Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının, Niyabet Savaşlarına Dönüşümü 94

5.2. Bir Yardımcı Kuvvet, Askeri Ortak, Vekil ve Naip Olarak Halife Hafter'in Dönüşümü ... 102

5.3. Uluslararası Savaş Hukukundaki Vekil ve Naip Boşluğunun Libya'ya Yansımaları 113

5.4. Halife Hafter ve Naiplik..... 119

Sonuç..... 127

Kaynakça..... 141

KISALTMALAR

AB - Avrupa Birliği

ABD - Amerika Birleşik Devletleri

BAE - Birleşik Arap Emirlikleri

BM - Birleşmiş Milletler

BMGK - Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CIA - Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı

DAEŞ - Irak ve Şam İslam Devleti

IRA - Irlanda Cumhuriyet Ordusu

LSDF - Libya Siyasi Diyalog Forumu

NATO - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

RMA - Askeri İlişkilerde Devrim

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UBH - Ulusal Birlik Hükümeti

UMH - Ulusal Mutabakat Hükümeti

UGK - Ulusal Geçiş Konseyi

1. Giriş

Tez çalışmasının bu bölümünde teze dair genel bilgilere yer verilecektir. Bu bağlamda tezin konusu, tezde kullanılan teorik çerçeve, tezin amaç, önem ve katkısı, kullanılan yöntem, hipotez, araştırma soruları, tezin ana içeriği ve kullanılan kısaltmalar okuyuculara teferruatlı şekilde tanıtılacaktır.

1.1. Tezin Konusu

Bu tez çalışmasında, 2011'deki Kaddafi rejimi karşıtı ayaklanmalar sonrasında Libya'da ortaya çıkan "Vekalet Savaşları'nın (Proxy Wars)" nasıl ve hangi sebeplerle "Niyabet Savaşları'na (Surrogate Warfare)[1]" dönüştüğü "savaşın ve savaşın aktörlerinin, bilhassa Halife Hafter'in" özelinde incelenecektir.

Savaş, insanlık tarihine eşdeğer ömrü ile insanlığın yadsınamaz bir gerçeği olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde felsefi, siyasi ve askeri boyutta pek çok dönüşüm yaşayan savaşa dair tartışmaların kökenleri ise milattan önceye kadar uzanmaktadır. Antik Çin ve Yunan döneminden Vestfalya Anlaşması'na kadar, Sun Tzu, Tukidides, Thomas Aquinas, Hugo Grotius, Francis Bacon, Samuel von Pufendorf, Niccolo Machiavelli gibi öne çıkan isimler, savaşı taktiksel, felsefi ve çeşitli boyutlarda tartışan görüşler öne sürmüşlerdir.

[1] Terminolojik olarak incelendiğinde, naip kelimesi sözlüklerde "birini temsil etmek, birine vekâlet etmek" anlamında kullanılmış ve genel olarak bir makamın sorumluluğunu, asıl sahibi yerine geçici olarak atanmış, sorumluluğu yüklenen kimse anlamına gelmektedir.

Tarih boyunca, İslam devletlerinde devlet büyüklerinin kendileri yerine önemli işleri yürütmek adına sorumluluk yükledikleri bu görevliler, bu nedenle naip olarak adlandırılmaktaydı. Her ne kadar farklı kaynaklarda, bazı anlam farklılıkları bulunsa ve naip yerine vekil kelimesinin tercih edildiğine şahitlik edilse de bir makamın sorumluluğunu, asıl sahibi yerine direkt olarak temsil etmesi hasebiyle bu metinde naip, vekilin daha yetkili ve kıdemlisi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Nitekim son dönemde uluslararası ilişkiler literatürüne giren ve Proxy Wars (vekalet savaşları) kavramından daha kapsamlı ve post-modern bir çatışma şeklini ifade eden Surrogate Warfare ile beraber, İngilizce akademik kaynaklarda yapılan ayrımın, henüz belirgin bir şekilde Türkçe akademik anlatımlarda yerini almamış ve üzerinde mutabakat sağlanmamış olmasından dolayı, bu metinde vekalet savaşlarının post-modern ifade biçimi olarak niyabet savaşları; 'Surrogate Warfare' kavramını yansıtmak adına kullanılacaktır.

Modern anlamda uluslararası ilişkilerde güç dengesi ilişkilerinin başladığı Vestfalya Anlaşması'na kadar süren çeşitli tartışmalar, sonrasında Carl von Clausewitz'in katkılarıyla daha ileri boyutlara taşınmıştır. 1648'de imzalanan Vestfalya Barışı'ndan sonraki süreçte, Clausewitz'in argümanları etrafındaki tartışmalarla şekillenen savaş literatürü, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş gibi önemli küresel olayların yaşandığı yirminci yüzyıl ile birlikte, gittikçe zenginleşmeye başlamıştır.

Yirminci yüzyılda ortaya çıkan bu gelişmeler, Clausewitz'e yönelik eleştirilerin başladığı, anarşinin sınırlar ötesinde taşındığı, nükleer silah gerçeğinin ortaya çıktığı ve savaşın/şiddetin formunun değiştiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bilhassa yirminci yüzyıl sonlarında Mary Kaldor gibi araştırmacılar artık devletin bir aktör olarak savaştaki kontrolünün zayıflayacağını iddia etmeye başlamış, küreselleşmeyi ise bunun başat faktörü olarak göstermiştir. Şiddetin artık daimi bir küresel probleme dönüşeceğini iddia eden Martin Van Creveld gibi kişiler ise, artık savaşlarda asker-sivil ayrımının ortadan kalkacağını, sivil oluşumların gittikçe artarak şiddete yöneldiği bir çağın başlamakta olduğunu savunmuşlardır.

Kaldor'un iddialarının merkezinde yer alan, 19 ve 20'inci yüzyılın savaşlarında düzenli orduların kontrolü yitireceği ve devlet-dışı aktörlerin (paralı askerler, vekiller, paramiliter yapılanmalar) ön plana çıkmaya başlayacağı iddiası, ortaya çıkan gelişmelerle doğrulanmıştır. Devletlerin askeri anlamda alan kazanımına yönelik yürüttüğü savaşlar, gittikçe artan küreselleşme olgusuyla değişmiş, siyasi ve ideolojik hareketleri merkezine alan bir savaş mefhumu ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerin ortasında devletler de savaşın siyasi, iktisadi ve sosyolojik etkilerini göz önüne alarak direkt/sıcak çatışmadan kaçınmayı öncelemiş, çıkarları olan bölgelerde rekabeti devam ettirebilmek adına farklı yöntemler kullanmaya başlamışlardır. Bu süreç, devletlerin artık kendi düzenli askeri unsurlarını kullanmak yerine bölgesel silahlı gruplarla ve aktörlerle iş birliği yaptığı, istihbari ve askeri olarak destek sağladığı ama çatışmalara resmi olarak müdahil olmadığı bir dönemin kapılarını aralamıştır.

Uluslararası anlaşmalara istinaden kuvvet kullanımının keskin şartlara bağlandığı küresel siyasi sistemde, devlet dışı aktörlerin rekabet halindeki ülkeler tarafından kullanımı, çatışma sahasındaki sivil-asker ayrımını ortadan kaldırmış, hukuki düzenlemelerin etkisiz kaldığı sınırsız ve daimi şiddet ortamını beraberinde getirmiştir.

William S. Lind'in 'Dördüncü Nesil Savaşlar' olarak sınıflandırdığı bu savaşlarda, artık savaş ve barış arasındaki ayrım yitirilir, savaş cephe sınırları dışına taşar. Ona göre bu savaşlarda asimetrik uygulamalar, teknoloji kullanımı ve devlet-dışı aktörler artık ön planladır. Lind'in bu savaşlara dair en önemli iddiası ise, artık savaşlarda düşmanın fiziksel imkanlarından ziyade, toplumun farklı şekillerde hedef alınmasıdır.

Böylesine kaotik çatışma sahalarında çıkarları bulunan ülkeler, Karl W. Deutsch'un ilk olarak tanımlamasını yaptığı Vekalet Savaşları'nı kullanabilmektedir. Farklı ülkelerin uluslararası çatışmalarının bir diğer ülke üzerinde yürütülmesine yönelik bu tanımı geliştiren Deutsch, sonrasında çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır.

Andrew Mumford'un başını çektiği bazı araştırmacılar, Deutsch'un Vekalet Savaşları tanımının böyle bir çağ için oldukça devlet merkezli olduğunu ve bu savaşların farklı yönlerini görmezden geldiğini iddia etmişlerdir. Vekalet savaşlarının sadece ideolojik çatışmaların başka bir ülke sınırları içerisinde yürütülmesinden ibaret olmadığını savunan Mumford ve Loveman gibi kişiler, bir çatışma sahasına direkt olarak müdahil olmak istemeyen devletlerin, o çatışma sahasındaki aktörler üzerinden stratejik hedeflerini gerçekleştirmek isteyebileceğini iddia etmektedir. Buna ek olarak Mumford, güncel vekalet savaşlarını, devletlerin herhangi bir risk ya da sorumluluk almadan spesifik amaçları (sorun yaşanan bir rejimin devrilmesi gibi) için kullanabileceğini belirtmektedir. Vekalet savaşlarında devletlerin kullandığı vekiller, ona göre, düşük siyasi/finansal risk gibi unsurlar sayesinde devletler adına kullanışlı bir modern çatışma metodu olarak ortaya çıkmıştır.

Libya'da 2011 yılında Arap Baharı'nın bir tezahürü olarak Kaddafi'ye karşı başlayan ayaklanmalar silahlı çatışmalara dönüşmüş, devam eden süreçte NATO öncülüğündeki uluslararası müdahele ile kırk iki yıllık Kaddafi diktatörlüğü sona ermiştir. Her ne kadar NATO müdahalesi ile Kaddafi dönemi son bulsa da Libya'da siyasi istikrar tekrar sağlanamamış, yabancı ülkelerin de dahliyle ülkedeki askeri ve siyasi krizler derinleşerek devam etmiştir.

Muammer Kaddafi'nin 1969 yılında Kral İdris Senusi'ye yaptığı kansız darbede kendisinin yanında yer alan subayı, Halife Hafter, 2011 ayaklanmaları sonrasında başta ABD olmak üzere pek çok batılı ülke tarafından DAEŞ terör örgütüne yönelik sözde mücadelesi üzerinden desteklenmiştir. Kaddafi'nin Çad iç savaşına müdahil olduğu esnada, ona bağlı silahlı unsurları komuta eden Hafter, sonraki süreçte Kaddafi'nin Çad'daki dahlini reddeden (uluslararası baskıdan kaçınmak adına) politikasının bir kurbanı olmuş, Fransa destekli Çad askerlerinin operasyonunda esir düşmüştür.

ABD yönetiminin araya girmesiyle kurtarılan ve Çad'da bir süre ABD tarafından korunan Hafter, 1990 yılı sonrasında uzun süre boyunca ABD'de yaşamıştır. Askeri, istihbari konularda ABD'den eğitim ve destek alan Hafter, 2011'deki isyanlarda, silahlı çatışmalara öncülük etmek adına Libya'ya geri dönmüş, Kaddafi rejimi devrilmesine rağmen ülkede, başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerin çıkarları adına çatışan bir vekile dönüşmüştür. Libya'daki devrim sonrası süreçte resmi otorite boşluğu ile beraber ortaya çıkan silahlı aşırıcı gruplara karşı, resmi bir vasfı olmamasına rağmen Batılı ülkelerin desteğiyle çatışan Hafter ve kendisine bağlı silahlı milisler, Libya'da yıllar boyunca pek çok askeri ve siyasi krizin çözümsüzlüğünde kilit rol oynamıştır.

2014 yılı itibariyle Hafter'e Batı nezdindeki sözde meşruiyetini sağlayan DAEŞ'e karşı sözde mücadelesi, kendisinin askeri nüfuz aracına dönüşmüş, devamında yerel (kısmi de olsa) siyasi desteği de beraberinde getirmiştir.[2]

[2] Bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında, Hafter'in DAEŞ'e karşı giriştiği savaşın kendisi ve onu destkleyen aktörler tarafından nasıl kullanıldığı detaylıca ele alınacaktır.

Kaddafi'nin Kral İdris'e yönelik gerçekleştirdiği darbesiyle, devletin resmi askeri unsuru haline gelen Hafter, 1969'dan sonra bir savaş aktörü olarak, literatürde savaşın yeni aktörlerine dair ele alınan çeşitli dönüşümleri gerçekleştirmiştir.

Kaddafi'nin 1980'li yıllarda başlayan Çad'daki askeri operasyonlarında, resmi devlet unsurundan sırasıyla "Yardımcı Kuvvet" ve "Bağlı Askeri Ortak" rollerine literatürle uyumlu şekilde dönüşen Hafter, 2011-2015 yılları arasında ise bir ABD ve Batı vekiline dönüşmüştür. 25 Haziran 2014'te, ülkedeki ayaklanmalar sonrası geçiş dönemi otoritesi olarak ortaya çıkan Ulusal Genel Kongre görevini tamamlamış, devam eden süreçte ise Temsilciler Meclisi üyelerini belirlemek adına seçimler düzenlenmiştir. Çok düşük katılımla gerçekleşen bu seçimler sonrası karşılıklı meşruiyet tartışmaları Libya'da baş gösterirken, Halife Hafter bu tartışmalı meclis tarafından Libya Milli Ordusu'nun komutanı ilan edilmiştir.[3]

Batılı ülkelerin bütün tartışmalara rağmen Temsilciler Meclisi'ni tanıdığını ilan etmesi, Halife Hafter'in ülkedeki konumunu meşrulaştırma konusunda kendisine koz vermiştir. Bu tartışmaların tetiklediği siyasi ve askeri çatışma ortamı, 2015 yılında BM nezdinde imzalanan Süheyrat Anlaşması'na göre yeni bir meşru otorite oluşturulması sürecini beraberinde getirmiştir. Kısa süreli, tartışmalı meşruiyeti ortadan kaybolan Hafter ve onu destekleyen gruplar, başta BM nezdindeki sürece saygı duyacaklarını belirtseler de sonrasında bu kararı tanımamış, Temsilciler Meclisi'ni Trablus'tan, Hafter'in etkin olduğu Doğu Libya'ya, Tobruk'a taşımışlardır.

Uluslararası toplum ve BM tarafından Libya'daki tek meşru hükümet olarak ilan edilen Fayez Serrac öncülüğündeki Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni tanımayan Hafter, müteakip süreçte savaşın başka bir aktörüne dönüşmeye başlamıştır. Uluslararası çatışmaların daha ölümcül, vekalet savaşlarına kıyasla daha uzun

[3] Temsilciler Meclisi üyelerini belirlemek adına düzenlenen 2014'teki seçimlerde katılım oranı çok düşük (yüzde on sekiz) olmuştur. Bu husus ülke içerisinde meşruiyet tartışmalarına sebep olsa da BM ve uluslararası toplumun resmi olarak tanıdığını ilan ettiği meclis, Süheyrat Anlaşması'na kadar kısa süreliğine bu statüsünü korumuştur. Halife Hafter bu kısa süreli meşru otorite tarafından Libya Milli Ordusu komutanı ilan edilmiş, devamında göreve gelen BM destekli meşru hükümet kendisine resmi bir görev tevdi etmemiştir.

süren ve savaşın pek çok farklı formunu (vekalet savaşları, hibrit savaşlar da dahil) içerisinde bulunduran savaşlar, Andreas Krieg tarafından Niyabet Savaşları olarak adlandırılmıştır.

Niyabet savaşlarının ana aktörü olan naipler, vekillerin geleneksel anlamdaki kullanımından farklı olarak, herhangi bir dini, kültürel kimlik taşımadan kendilerini destekleyen ülkelere hizmet sunabilirler. Onları destekleyen ülkelere, uluslararası anlamda sorumlu tutulmama konusunda 'avantaj' sağlayan naipler, insani anlamda sınırsız, daha uzun vadeli ve sonu kestirilemeyen savaşların müsebbidirler.

Jennifer Maddocks'un başını çektiği bir grup, naiplerin, onları kullanan aktörler adına uzun vadeli ve çözümsüz sorunlara yol açabileceklerini iddia etmiştir. Zira, naipler rekabetsiz ve prensipsiz olarak savaşa giriştikleri bir bölgede, onları kullanan ülkelerin de kontrolünden çıkarak kendi siyasi çıkarlarına öncelik verebilirler.

BM nezdinde oluşturulan Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin kurulmasıyla Halife Hafter de bahse konu bu karakteristik özellikleri göstermeye başlamıştır. Temsilciler Meclisi tarafından 2014'te kendisine tevdi edilen kısa süreli askeri görevinin sona ermesiyle, Libya'daki tek meşru statüsünü yitiren Hafter, 2015'te uluslararası toplum tarafından tanınan meşru otoriteyi tanımamıştır. Ülkedeki etkinliğini yitirmemek adına vekili olduğu ABD'nin kontrolünden çıkarak Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır ve Fransa gibi ülkelerle iş birliği yaparak askeri ve siyasi anlamda nüfuz kazanmaya çalışmış, naip özellikleri göstermeye başlamıştır.

Özetle bu çalışma, 2011 sonrasında Libya'da gözlemlenen post-modern çatışmalar ve aktörleri, Vekalet Savaşları ve Niyabet Savaşları kavramları çerçevesinde savaşın ve Halife Hafter'in bir savaş aktörü olarak dönüşümü üzerinden incelenecektir. Ayrıca çalışmada, devlet dışı aktörleri çatışma sahalarında kullanan devletlere yönelik olarak uluslararası hukukta yer alan boşluklar ele alınacaktır. Bu doğrultuda devlet dışı aktörler ve bilhassa naipleri

kullanan ülkelerin hem kendileri hem de uluslararası toplum açısından sebep oldukları çözümsüz krizlerin boyutu, Halife Hafter özelinde tartışılacaktır.

Tezin teorik çerçevesinin merkezinde Andreas Krieg'ın kavramsallaştırdığı, post-modern çatışma metotları içerisinde en tehlikelisi olarak addedilen Niyabet Savaşları kavramı yer almaktadır. Krieg bu kavramı açıklarken, Niyabet Savaşları'nın içerisinde vekalet savaşlarını, hibrit savaş taktiklerini ve ileri teknolojik unsurları da içeren şemsiye bir konsept olduğunu savunur.

Krieg, bu kavramı ileri sürmesinden kısa bir süre sonra, Jean-Marc Rickli ile birlikte yaptığı çalışmasında, savaşın pek çok formunu içerisinde barındıran Niyabet Savaşları'nı, savaşın yükünün dışsallaştırılmasında kullanılan her türlü gücü içeren geniş yelpazeli bir kavram olarak nitelendirir. Krieg ve Rickli'ye göre, naipler Vekalet Savaşları dışında da etkin olarak kullanılabilen aktörlerdir.

Post-modern savaş çalışmalarında öne çıkan bu yeni kavrama dair daha kapsamlı yorumlar az da olsa yapılmış, Niyabet Savaşları'nın ve naiplerin karakteristik özellikleri, bu mefhumları diğerlerinden farklı kılan unsurlar Maddocks, McFate ve Rauta gibi akademisyenlerce ele alınmıştır.

Libya'da 2011 sonrası savaşın dönüşümünü daha da iyi kavramak adına, bu tez çalışmasında savaşın teknik, felsefi ve taktiksel açıdan gelişimi tarihsel süreç içerisinde ele alınmaktadır. Literatürdeki ana akım çalışmaların odaklandığı Sun Tzu, Machiavelli, Clausewitz, Jomini, Thomas Aquinas gibi kişilerce ileri sürülen görüşler ele alınarak, bu görüşlerin Vestfalya Barışı sonrasındaki sistemsel ve düşünsel etkileri de irdelenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde yapılan savaşa yönelik çalışmalar, bu çalışmanın kavramsal zeminini açıklamak adına ele alınmış, sonrasında Karl Deutsch tarafından ilk kez kullanılan Vekalet Savaşları terimi ve modern çatışma metotları literatürde kapsamlıca incelenmiştir.

Libya'da 2011 öncesi ve sonrasındaki dönüşümü bu kavramsal çerçevede ele alınan Halife Hafter, bahse konu kavramsal çerçevelerin dışına taşarak, zaman içerisinde bir naip aktörüne uygun karakteristik özellikler göstermeye başlamıştır. Kelime anlamı itibarıyla naip (surrogate), başkalarının çıkarları adına hareket ederken diğer taraftan kendi çıkarlarını da gözardı etmeyen demektir. Bu çalışmanın literatür taraması kısmında ele alındığı üzere, naiplere yönelik diğer tanımlamalarda ise onları yerli fakat milli olmayan unsurlar olduğu ön plana çıkarılır. Sahada bir dini ve kültürel kimlik taşımadan savaşabilen bu aktörlerin kullanımı, sınırsız savaşı, etik savaş anlayışından kopuşu ve stabil sonuçlar elde etmeyi engelleyebilir.

Halife Hafter örneğinde olduğu gibi, ABD, önce vekili olarak kullanmaya başladığı Hafter üzerindeki kontrolünü, onun bir naip olarak dönüşmesiyle kaybetmiştir. Niyabet Savaşları'nın karakteristik özelliği olan uzun süreli ve sınırsız çatışma, sivil-asker arasındaki ayrımın kalkması ve savaş etiğinden bağımsız çatışmalar, siyasi çözümsüzlüklerin de ana sebebi olmaktadır.

1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmada ele alınacağı üzere, bu tezin ana amacı "Libya'da 2011 sonrasında ortaya çıkan çatışmaların dönüşümü nasıl gerçekleşti?" sorusuna uluslararası ilişkiler alanındaki savaş literatürü bağlamında (Vekalet ve Niyabet Savaşları) ve uygun bir vaka incelemesi kullanılarak (Halife Hafter) yanıt aramaktır. Bu bağlamda, Halife Hafter örneğinde gözlemlendiği gibi, naipler, kullanıldıkları çatışma sahasında sebep oldukları zararın yanı sıra, onları kullanan ülkelerin de kontrolünden çıkarak, bu ülkelerin de çıkarlarını tehdit eder boyutlara ulaşabilecek aktörler olduğu varsayımıyla incelenecektir. Çalışmanın temel amacına ulaşmak adına katkı sağlayacak diğer amaçları ise şu şekilde ifade edilebilir:

- Uluslararası İlişkiler disiplininde savaş kavramının tarihsel, felsefi ve taktiksel gelişiminin incelenmesi

- Yirmibirinci yüzyıldaki savaş stratejilerinin ve savaş aktörlerinin değişimindeki ana hususların ortaya konması

- Devlet dışı silahlı aktörler, Dördüncü Nesil Savaşlar, Vekalet Savaşları, Hibrit Savaşlar ve Niyabet Savaşları arasındaki kavramsal benzerliklerin ve farklılıkların ele alınması

- Uluslararası hukuktaki savaşa yönelik düzenlemelerin tartışmalı uygulamaları ve devlet dışı aktörlere karşı yetersiz kalışının nedenlerinin sorgulanması

- Libya'da 2011 yılı sonrasında ortaya çıkan iç çatışmalarda ve Halife Hafter'in bir savaş aktörü olarak dönüşümünde yabancı ülkelerin payının yorumlanması

- Halife Hafter'in geçirdiği dönüşüm sonrası, bir naip olarak ortaya çıkmasının doğurabileceği sonuçların daha ileri bir tanımla ifadesinin mümkün olup olmayacağının tartışması.

1.3. Tezin Kapsamı, Önemi, Katkısı ve Sınırlılıkları

Bu tez çalışmasının önemini ve uluslararası ilişkiler disiplinine katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- Bu çalışma, akademik anlamda Niyabet Savaşları üzerine yapıldığı bilinen ilk tez çalışmasıdır. Savaş çalışmalarına dair literatürde yer alan kavramsal kargaşa ve aktör tanımlarının kapsamlıca incelenerek, Niyabet Savaşları'nın temel aktörü olan naiplerin karakteristik özellikleri ve diğer post-modern aktör tipolojilerinden farkı ortaya konmaya çalışılacaktır.

- Henüz 2016 yılında ortaya çıkan 'Surrogate Warfare' kavramının, Türkçeleştirildiği ve ilk kez üzerine tez çalışması yapılıyor oluşu düşünüldüğünde, 'Niyabet Savaşları' kavramı Türkçe literatüre terminolojik anlam da kazandırılacaktır.

- Literatürde çok yeni bir kavram olarak son yıllarda ortaya çıkan Niyabet Savaşları ve naiplere yönelik en güncel tartışmaları ve iddiaları ele alan bu tez çalışması, Niyabet Savaşları kavramını uluslararası ilişkiler disiplinine kazandıran Krieg'ın kendi tanımlamasından haricen, güncel olarak literatürde yer alan bütün revize edilmiş görüşleri kapsamaktadır.

- Uluslararası hukukta savaşa dair yapılan düzenlemelerin devlet merkezli olarak dizayn edilmesinin, devlet dışı silahlı aktörlere ve onları kullanan ülkelere yaptırım uygulama konusundaki yetersizliği ele alıncaktır.

- Bu çalışma, aynı zamanda Halife Hafter'in tarihsel süreç içerisinde bir savaş aktörü olarak dönüşümünü ele alan ilk tez çalışması muhteviyatını taşımaktadır.

- Niyabet Savaşları kavramını bir vaka incelemesi (Libya ve Halife Hafter) üzerinden ele alan bu çalışma, naiplerin kontrolden çıkması durumunda ne şekilde ifade edilebileceğine yönelik olarak literatüre yeni bir kavram sunma ve bunun gerekçelerini açıklama iddiasındadır.

  "Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savşlarının Niyabet Savaşları Sürecine Dönüşümünün Analizi: Halife Hafter Vakası" başlığı, çalışmanın kapsayacağı araştırma konusunu sade bir biçimde ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, Libya'da Arap Baharı sürecinin bir parçası olarak 2011 yılında başlayan ayaklanmalar sonrasında ortaya çıkan çatışma ortamında gerçekleşen, "Vekalet ve Niyabet Savaşlarını", "Yirmibirinci yüzyılda yaygınlaşan post-modern savaş yöntemlerini", bu savaşların ortaya çıkmasında temel aktör olarak öne çıkan "Halife Hafter'in dönüşüm sürecini" kapsamaktadır. Bu tez çalışmasında, çatışma sahasına konu ülke ve bu ülkedeki çatışmanın aktörleri (bilhassa Halife Hafter) özelinde savaşın dönüşümü ele alınmaktadır.

  Bu tez çalışmasında özel inceleme vakası olarak Libya ve Halife Hafter'in tercih edilme nedeni; çıkarları doğrultusunda bir savaşa dışarıdan müdahil olan ülkelerin, Vekalet ve Niyabet Savaşları aracılığıyla Libya'da savaşın yükünü kendi üzerlerinden atmak istemesi ve bu doğrultuda Halife Hafter'i kullanmasıdır. Krieg, Rickli, Maddocks, Rauta, Faulkner ve McFate'in temel

katkılar sunduğu Niyabet Savaşları kavramına dair düşüncelerin, Libya ve Halife Hafter vakasında çoğu oranda kendilerine yer bulması, bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Libya'da 2011'de gerçekleşen Kaddafi karşıtı ayaklanmaları anlamak adına, ülkenin Kral İdris Senusi öncülüğünde kazandığı bağımsızlık sürecini, Kaddafi'nin Kral İdris'e karşı gerçekleştirdiği darbenin temel gerekçelerini, Kaddafi dönemi siyasi dinamiklerini ve bu dönemi sona erdiren gelişmeleri ele almak önem arz etmektedir. Son olarak, Libya'da yıllardır süregelen siyasi krizin, Kaddafi sonrası dönemde ne gibi olaylar neticesinde bu hale geldiğini anlamak adına, 2011 ayaklanmaları sonrasındaki süreç de özetle ele alınacaktır. Zira Halife Hafter'in Libya'da bir savaş aktörü olarak dönüşümünün gerekçeleri hem Kral İdris hem de Kaddafi dönemi ve sonrası yaşanan gelişmelerle ilintilidir.

Her ne kadar literatürün temel iddialarını ve argümanlarını doğrulayan bir vakayı incelese de bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Niyabet Savaşları'na yönelik yapılan çalışmaların henüz birkaç yıl önce başlamış olması ve literatürün akademik tartışma olgunluğu bakımından henüz istenen seviyeyi yakalayamamış olmasıdır. Nitelik anlamında birbirini tamamlayıcı, açıklayıcı görüşleri ileri süren Krieg, Rickli, Mumford, Maddocks ve McFate gibi kişiler dışında, bunları eleştiren ana akım bir karşıt görüş veya tespit bulunmamakta, çalışmalar nicelik anlamında da kısıtlı sayıda bulunmaktadır. Belirli isimlerin yaptığı Niyabet Savaşları'na yönelik akademik çalışmalar, üzerinde genel kabul sağlanacak ortak bir tanım adına yeterli sayıda değildir.

Bu çalışmada öne çıkan bir diğer sınırlılık ise, bu çalışmanın tamamlandığı tarih itibarıyla Libya'da aktif siyasi ve askeri çatışmaların devam etmesi ve ülkenin sosyolojik yapısı (kabileler, silahlı milis gruplar) münasebetiyle sahanın dinamiklerinin çok hızlı değişiyor olmasıdır. Daha önce resmi hükümet ya da Hafter saflarında çatışan grupların, kendi çıkarları doğrultusunda sıkça taraf değiştirmesi ise buna bir örnek teşkil edebilir.

Çalışma adına sınırlılığa tekabül edebilecek bir diğer husus ise 'Surrogate Warfare' kavramının Türkçeleştirilmesindeki süreç ile alakalıdır. Daha önce bu

konuda teferruatlı bir akademik çalışmanın yapılmamış olması münasebetiyle, kavramın Türkçeleştirilme süreci de bu tez çalışmasının içerisinde ele alınmaya gayret gösterilmiştir.

1.4. Tezin Yöntemi

Bu çalışmada post-modern savaş metotları arasında yer alan ve teorik çerçevesi ilk kez Andreas Krieg tarafından çizilen Niyabet Savaşları kavramı, teorik çerçevenin merkezini oluşturacaktır. Vaka incelemesi yönteminin kullanılacağı bu çalışmada, örnek vaka olarak Libya'da 2011 sonrasında ortaya çıkan savaşların Vekalet Savaşlarından Niyabet Savaşlarına dönüşümü, ana aktör olarak belirlenen Halife Hafter üzerinden ele alınacaktır. Aynı zamanda örnek olay incelemesi anlamı da taşıyan vaka analizi, betimsel özellikleri ve açıklamada sağladığı avantajlarından dolayı öne çıkan bir nitel ve nicel araştırma yöntemidir. Karşılaştırmalı yöntemlere başvurulmasını kolaylaştıran bu yöntemde belge incelemesi, analiz, gözlem gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Bu özellikleri münasebetiyle, vaka analizi yöntemi bu çalışma için en uygun seçenek olarak öne çıkmıştır.

Çalışmanın kavramsal ve tarihi anlamda bütünlük içerebilmesi adına Libya siyasi tarihi, savaşın uluslararası ilişkiler literatüründeki kavramsal gelişimi, Muammer Kaddafi dönemi ve Kaddafi sonrası siyasi gelişmeler, Halife Hafter'in sahada nüfuz edinme süreçlerine değinilecektir. Çalışmanın daha önce bahsedilen amaçlarının gerçekleştirilebilmesi adına, deskriptif yöntem çerçevesinde neden-sonuç ilişkileri kurulacak, bu doğrultuda kitaplar, makaleler, medya ve internet kaynakları, resmî evraklar ve raporlar kullanılacaktır.

1.5. Tezin Hipotezleri, Araştırma Soruları ve İçeriği

Çalışmanın hipotezleri ana hatlarıyla şu şekildedir;

- H1: Savaş, artık devletlerin tekelinde bulunmayan, devlet dışı aktörleri ve pek çok diğer etkeni içerisinde bulunduran bir kavramdır. Devletlerin savaşın yükünü

dışsallaştırma aracı olarak kullandığı yöntemler ve aktörler, kendi kontrollerinden dahi çıkabilir.

- H2: Libya'da NATO müdahalesi sonrasında gelişen siyasi süreç ve batılı ülkelerin BM düzenlemeleri hususundaki kayıtsızlığı, Halife Hafter'in bir savaş aktörü olarak dönüşümünde etkili olmuştur.

- H3: Krieg'in öncülüğünde ortaya çıkan Niyabet Savaşları kavramı, daha sonrasında bu konuda farklı argümanlar ortaya sunan (naiplerin sınırsız savaşa neden olması, onları kullanan devletlerin kontrolünden çıkması ve kendi siyasi ajandalarını öncelemesi gibi) Maddocks, Faulkner ve McFate'in görüşlerinin ne kadar isabetli olduğunu ispatlamaktadır.

- H4: Kontrolden çıkmış bir naip (Hafter), nüfuzunu yitirmemek adına pek çok rekabet halindeki ülkeyle aynı anda iş birliği yapabilir, savaş suçları işleyebilir, kendi siyasi ikbalini garanti almak adına karşılığında hiçbir bedel ödemeyeceği siyasi krizlere sebebiyet verebilir.

- H5: Halife Hafter'in bir naip olarak sebep verdiği krizlerin, uyguladığı taktik ve stratejilerin, naiplere yönelik bir alt ve üst kategorizasyon ihtiyacını ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Çalışma adına belirtilen amaçlar ve hipotezler doğrultusunda, çalışmanın temel araştırma soruları şu şekildedir:

- Rejim karşıtı ayaklanmalar sonrasında, Libya'da gerçekleşen Vekalet Savaşları nasıl Niyabet Savaşlarına dönüşmüştür?

- Libya'da yaşanan süreç ve Halife Hafter'in bir savaş aktörü olarak yaşadığı dönüşümün ana sebepleri nelerdir, destekçileri hangi ülkelerdir ve bu ülkeler adına naipleri kullanmanın sonuçları neler olmuştur?

Bu temel araştırma sorularına katkı sunabilecek yardımcı araştırma soruları ise şöyledir:

- Tarihsel süreç içerisinde, 1969-2015 arasında ve sonrasında Halife Hafter savaşın bir aktörü olarak hangi süreçlerden geçmiştir. Literatürdeki kavramsal tanımlamaları yansıtan saha gelişmeleri neler olmuştur?

- Niyabet Savaşları kavramının ilk ortaya çıkışı sonrasında yapılan yeni akademik çalışmalar, savaşın bu yeni konseptini tanımlama açısından nasıl katkıda bulunmuştur ve aktör kategorizasyonu bağlamında naiplerin hangi özelliklerini belirlemede katkıda bulunmuştur?

- Libya'da NATO müdahalesi sonrası ABD başta olmak üzere, bazıları BM Güvenlik Konseyi üyesi olan ülkeler de dahil, neden BM destekli meşru hükümet yerine Halife Hafter'i desteklemiştir?

- Uluslararası hukuk, modern çatışmaların aktörlerine karşı yaptırım uygulama açısından yeterli midir?

- Naipleri kullanan uluslararası aktörler, hangi olası sonuçlarla yüzleşebilir?

Bu tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler özetle aşağıdaki gibidir:

Giriş bölümü, tezin konusu, kavramsal ve teorik çerçevesi, tezin amacı ve önemi, literatüre sunduğu katkı, kapsam ve sınırlılıkları, çalışmanın hipotezi ve araştırma sonuçlarını içermektedir. Bu bağlamda, bu çalışmayı okuyanlara teze dair teferruatlı bir şekilde fikir verme amacı güdülmektedir.

Tezin "Uluslararası ilişkiler literatüründe savaşın gelişimi: Savaşın aktörlerinin, taktiklerinin ve felsefesinin dönüşümü" isimli literatür taraması ve teorik çerçeveden müteşekkil bölümünde, uluslararası ilişkiler tarihindeki klasik savaş tartışmaları, yaşandığı çağlara göre savaşın askeri anlamda sınıflandırılması ve yirmibirinci yüzyılda ortaya çıkan savaş kavramı ele alınmaktadır. Yine bu

kısımda, Vekalet Savaşları, Niyabet Savaşları ve post-modern savaş çalışmalarında tekabül ettikleri güncel literatür çalışmaları incelenmektedir.

Giriş ve literatür taraması bölümlerini, bağımsızlık dönemi sonrası Libya siyasi tarihini, Kaddafi dönemini ve sonrasındaki siyasi gelişmeleri içeren üçüncü bölüm takip etmektedir. Kaddafi dönemini, Halife Hafter'in bu dönemdeki konumunu ve Kaddafi rejimi karşıtı ayaklanma sürecini ele alan bu bölümde, son olarak Libya'ya karşı girişilen NATO müdahalesine yönelik tartışmalar ele alınmaktadır.

Bu kısmın devamında ise iki bölüm daha yer almaktadır. Dördüncü bölümde 2011 sonrası süreçte Libya'da yaşanan siyasi çözüm çabaları ve çatışma sahasındaki dönüşüm incelenmektedir. Beşinci bölümde ise ilk dört bölümdeki bilgiler ışığında, Libya'daki Vekalet Savaşlarının Niyabet Savaşlarına dönüşüm süreci, Halife Hafter özelinde ele alınacaktır.

Tezin son bölümü olan sonuç kısmında ise bu çalışmada elde edilen bilgi ve bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılacak, Halife Hafter'in bir savaş aktörü olarak naiplik sınırlarının da dışına taşan kontrol edilemezliği, kavramsal, yeni bir çerçeveye oturtulmaya çalışılacaktır.

2. Teorik ve Kavramsal Çerçeve: Uluslararasi İlişkiler Literatüründe Savaş

Savaş mefhumu, insanlık tarihine eşdeğer ömrüyle, günümüzde siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplininin temel inceleme alanlarından birisi olagelmiştir. Libya'da savaşın dönüşümünü ele almadan evvel, savaşa dair literatürde yer alan temel düşünceleri, savaşın aktör ve felsefe zeminindeki dönüşümünü ve günümüzdeki formunu incelemek, Libya'da güncel olarak yaşanan savaşı anlamada şüphesiz önemli rol oynayacaktır. Bu bağlamda, bu kısımda tarihsel anlamda savaşın düşünsel, teknik ve pratik anlamdaki gelişimi ele alınacak, literatürdeki ana akım tartışmalar incelenecek ve savaşın güncel anlamda hem akademik hem de felsefi cihette büründüğü durum anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.1. Uluslararası İlişkiler Tarihinde Savaş ve Klasik Tartışmalar

Savaş, her ne kadar insanlık açısından en arzu edilmeyen olgulardan biri kabul edilmişse de bilinen insanlık tarihinin yadsınması en güç gerçeklerinden birisi olmuştur. Nitekim bazı çalışmalara[4] göre 7000 yıllık bilinen insanlık tarihinde her yüzyılın neredeyse 87 yılı savaşlarla geçmiştir. Genel kabule uygun olarak, uluslararası ilişkiler disiplininde 1648'de imzalanan Westphalia Barışı ile modern anlamda uluslararası ilişkilerde güç dengesi ilişkilerinin de başladığını, sonrasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş Dönemi ve sonraki süreçlerin de disiplin adına kırılma noktaları olarak kabul edildiği düşünülürse, neredeyse son 400 yıldır savaş çeşitli formlarda devam etmiştir.

Her ne kadar savaş düşüncesine dair çalışmalar son 400 yıla yakındır gittikçe artmış, güncel gelişmeler doğrultusunda literatür gittikçe zenginleşmişse de daha evvel belirtildiği üzere savaş; insanlık tarihine eşdeğer ömrüyle üzerine pek çok çalışma yapılan, düşünceler üretilen ve felsefi olarak geniş çaplı şekilde pek çok fikrin öne çıkarak başka tartışmaları tetiklediği bir mefhum olmuştur.

[4] Muzaffer Ercan Yılmaz. *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Nobel, 2010: S.1.

Milattan önce 544-496 yılları arasında yaşadığı düşünülen ve uluslararası ilişkiler açısından da büyük önemi haiz olan ünlü düşünür, Sun Tzu'nun Savaş Sanatı isimli eseri,[5] savaşa dair en kadim ve önde gelen eserlerden birisi olarak literatürde yerini almaktadır. Konfüçyüs'ün etkisi çalışmalarında oldukça hissedilebilen Sun Tzu'nun Çincesi "Bing Fa" olan bu eseri, on üç bölümden oluşan, felsefi kalitesi nispeten edebi anlamda eleştirilmiş, fakat Eski Çin'de Yedi Askeri Klasik arasında en öne çıkan eser olmuştur. 18. Yüzyıl'da Avrupa'da da gittikçe popüler hale gelen bu eser; askeri anlamda içerdiği öğretilerle literatürdeki en temel eserlerden birisi sayılmaktadır.[6] Özellikle Chou (Zhou) hanedanlığının dağılması ve sonrasında eski düzenin yıkılması, yeni bir ittifak ve çatışma geleneğinin oluşumunu başlatmış, bu husus farklı şekillerdeki güç mücadelelerince takip edilmiştir. Savaş Sanatı'nı tam olarak böyle bir dönemde kaleme alan Sun Tzu'yu, savaş konusundaki eserini yazmaya sevk eden ana unsur ise içinde bulunduğu dönemin koşulları olmuştur. Bu bağlamda ise savaşa hazırlığın nasıl olması gerektiğini anlatan ve savaş sürecinin nasıl idare edilmesi gerektiğine dair tezler üreten bir eser olarak Savaş Sanatı ortaya çıkmıştır.

Sun Tzu'nun eserinin temel argümanları[7] savaş öncesi hazırlığın önemini, en büyük zaferin savaşa gerek kalmadan kazanılan zafer olduğunu, uzun süreli savaşların başarısızlığa mahkûm olduğunu ve savaşın ancak kaçınılmaz olduğu durumlarda, kayıpları minimum düzeyde tutarak yürütülmesi gerektiğini öğütler. Bu hususlar Sun Tzu'nun aynı zamanda diplomasiye verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca, rakibin güçsüz yanlarını keşfetmenin, zaaflarını bilmenin önemine değinir ve istihbaratın hayati önemine de vurgu yapar.[8]

[5] Sam Hua, *Sun Tzu's Art of War* (LID Publishing, 2021).
[6] Sun Tzu, and John Minford. *"The art of war." New England Review (1990-) 23, no. 3 (2002): 5-28.*
[7] Derek Yuen. Deciphering Sun Tzu*: How To Read The Art of War. Oxford University Press, 2014.*
[8] John Ferris. *"Intelligence in War." In Oxford Research Encyclopedia of International Studies. 2010.*

Bu eserin sadece kendi çağını değil, güncel olarak halen literatürü etkileyen bir yapıt olduğu daha evvel vurgulanmıştı. Nitekim Pearl Harbour saldırısında Japonlar, askeri planlamalarında Napolyon ve Kore orduları da taktiksel anlamda kendisinden yakın tarihte istifade etmiş/etmektedirler.[9]

Yine benzer şekilde gerilla savaşları hususundaki görüşleriyle Mao'yu[10], Che Guevara'yı, hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa Başbakanı, Georges Clemenceau'yu[11] da bu eserden istifade edenler listesinde görmek mümkündür. Elbette savaş denince akla gelen bir diğer kadim isim ise yine milattan önce 460-395 yılları arasında yaşamış olan Tukidides'tir. Uluslararası İlişkiler disiplininde savaş çalışmalarının fikir babası ve öncülerinden birisi olarak kabul edilir. Özellikle Antik Yunan geleneğinin aksine deneysel yöntemlere başvurmuş, kronolojik, neden-sonuç ilişkisi içerisinde bir anlatım kullanmıştır.

Savaş çalışmaları da aynı şekilde Tukidides'in çalışmalarından etkilenmiş, Peloponez Savaşları'nı aktarımıyla savaşın emperyalist düzlemde, güç mücadelesi ve farklı stratejilerle incelenmesi onun sayesinde mümkün olmuştur. Peloponez Savaşları Tarihi[12] isimli eseri savaşın neden ve sonuçlarını ele alan, siyasi meselelere odaklanmış başyapıtlardan birisidir. Eserinde dönemin en güçlüleri olan Atina ve Sparta şehir devletleri arasında yıllar boyunca süren Peloponez Savaşlarını ele alan Tukidides, savaşlara kendisi de katılmıştır. Savaşın ana sebebini Sparta'nın en etkin güç olduğu dönemde Atina'nın gücündeki yükseliş ve yarattığı korku olarak izah eden Tukidides'e[13] göre savaş; güç ilişkilerinin nihai formunu temsil etmektedir.

[9] Philip M. Taylor *"From Psychological Warfare to Information Operations and Back Again." The Ashgate Research Companion to Modern Warfare, Farnham: Ashgate Publishing Limited (2010): 419-433.*
[10] Mao Zedong, and Samuel B. Griffith. *Mao Tse-Tung on Guerrilla Warfare. Baltimore, MD: Nautical & Aviation Publ. Co. of America, 1992.*
[11] Mark R McNeilly. *Sun Tzu and the Art of Modern Warfare. New York: Oxford Univ. Press, 2015.*
[12] Robert D. Luginbill. *Thucydides on war and national character. Routledge, 2020*
[13] Ibid.

Yükselen gücün halihazırdaki mevcut güce karşı büyüyen bir tehdide dönüşmesi, daha sonraki dönemlerde, hatta günümüzde dahi siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinini etkilemektedir. Nitekim, günümüzdeki yükselen güç Çin ve ABD arasındaki rekabetin yorumlanmasında, çoğu kişiye göre[14] Tukidides'in düşünceleri ve aktardıkları zemin teşkil etmektedir.

Savaşın nedenleri, gerekçeleri ve devletler adına ne anlama geldiğinin tartışıldığı bu tarihsel süreç, savaşın hakkaniyet bağlamında sorgulanmasını da beraberinde getirmiş, felsefi ve düşünsel anlamda da tartışmalar gittikçe artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ön plana çıkan temel soru ise; savaşın haklılığına yönelik olarak tevarüs etmiştir. Batı'da Hristiyanlarca ilk tartışmaları yapılmaya başlanan bu husus, Orta Çağ'ın önemli bir teolog ve felsefecisi olarak nitelendirilen Thomas Aquinas'ın haklı ve haksız savaş kavramıyla beraber literatürde geniş bir yer kaplamaya başlamıştır.

'Tanrı Devleti' isimli eserinde özellikle bu kavramları ele alan Aquinas'ın temel odak noktası savaş ve niyet arasındaki ilişkidir. Amacının iyiliğe hizmet ettiğine inanılan savaşları 'haklı', kişisel çıkarların galebe çaldığı durumlarda ise savaşı 'haksız' olarak kategorize eden Aquinas, barışı sağlamak adına girişilen savaşın haklılığına yönelik retoriğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.[15]

Aquinas savaşın haklılığına karar verebilmek adına üç temel şart öne sürer. Bu doğrultuda ilk olarak savaşın alelade birisi tarafından değil, meşru ve yetkili bir hükümdar tarafından ilan edilmesi gerekmektedir. Kendisinin bu hususu dile getirmekteki temel amacı; Orta Çağ feodalitesi dönemindeki büyük derebeyleri savaşlarının bu kategoriye girmediğini iddia etmesidir. Hükümdarın da bu bağlamda otoritesini keyfi bir şekilde kullanmaması gerektiğini bu şartın bir temel koşulu olarak belirtir. İkinci şart olarak savaş ilan ederken haklı bir gerekçenin var olması gerektiğini öne sürer. Aquinas'a göre savaş; geçmişte husumet duyulan veya intikam güdülen kişilere karşı bir araç olma hüviyetinden sıyrılmalıdır. Üçüncü ve son şart ise savaşı ilan eden iradenin hakkaniyet odaklı

[14] Graham Allison, *"The Thucydides Trap," The Next Great War?, 2014, pp. 73-80,.*
[15] Rory Cox. "The ethics of war up to Thomas Aquinas." *Oxford handbook of ethics of war* (2015).

bir gerekçe sunması; bu doğrultuda savaş iyiyi yüceltmeli ve kötüyü cezalandırmalıdır zira savaş kötü bir niyet taşıyorsa haklı ve meşru sayılamaz.[16]

Her ne kadar retorik ve insani olarak Aquinas'ın tezleri fazlasıyla idealist ve genel kabule uygun, makul gözükse de bir diğer taraftan devam eden sürecin göstereceği üzere bu görüş; teolojik, sosyolojik ve siyasi anlamda Aquinas'ın kendi toplumuna dair yaptığı gözlemlerle şekillenmiştir. Elbette farklı sosyolojik gerçekliklerde, dini inanışlarda farklı şekillerde yorumlamalarının, yansımalarının da ele alınması gerektiği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Hristiyan bir dini kimlik kuşanmış ve derebeylerinin kendi aralarındaki kanlı, şahsi gündemli savaşlarına karşı da geliştirilen bu söylemin evrensel bir hüküm olarak geçerliliği pek çok nedenden dolayı sınırlı kalabilmektedir. Spesifik bir toplumun, dini kimliğiyle belirlediği 'adil savaş' ilkeleri bir başka toplum ve dininkilerle uyuşamayacağı gibi, küresel ve ortak normlara dair zemin bugün dahi üzerinde mutabık kalınabilmiş bir husus değildir. Nitekim bu doktrin Aquinas sonrası dönemde de Hristiyan Kilisesi merkezli olarak işlenmeye ve kullanılmaya devam ederken, Kilise devam eden "bellum justum" doktrinini aynı halk ve dini inanışa mensup insanlar için uygun bulmamaya başladı.[17]

Bu felsefi tartışma, asırlar boyunca çeşitli argümanları da beraberinde getirmiş, günümüzde halen tartışılan bir husus olagelmiştir. Aquinas'tan yaklaşık dört asır sonra haklı savaşa dair görüşlerini paylaşırken, Hugo Grotius[18] (1583-1645), insanların küçük sebeplerle, hatta herhangi bir sebep yokken silahlandığını gözlemlediğini belirtmiş ve haklı savaşın "ya nefsi müdafaa" ya da "zarar vermiş olan bir devlete karşı yapılan," olduğunu ileri sürmüştür.

[16] Ibid.
[17] Josef L. Kunz. *"Bellum justum and bellum legale." American Journal of International Law 45, no. 3 (1951): 528-534.*
[18] Hedley Bull, Benedict Kingsbury, and Adam Roberts, eds. *Hugo Grotius and International Relations. Clarendon Press, 1992.*

Francis Bacon (1561-1626),[19] bu tartışmalara yine benzer dönemlerde atıfta bulunurken, kontrolsüz şekilde güçlenen bir hükümdara karşı girişilen ve onu güçsüzleştirmenin merkezde yer aldığı savaşı da 'haklı savaş' kategorisine dahil etmiştir. Samuel von Pufendorf (1632- 1694), daha da ileri giderek ödemesi gerçekleştirilmemiş borçların tahsili için yapılan savaşları da 'haklı savaş' olarak değerlendirmiştir.[20]

Bu tartışmaların dışında Orta Çağ'ın son dönemlerine gelindiğinde, Rönesans ve Hümanizm düşüncesinin gittikçe kök salmakta olduğu bir dönemde ortaya çıkan, ünlü Floransalı düşünür Niccolo Machiavelli (1469-1527), realist paradigmanın temellerini atmıştır. Yukarıda bahsi geçen düşüncelerin şekillenmesinde de etkisi büyük olan Machiavelli, siyaset ve ahlâkı iki farklı merhale olarak ele almış, olması gereken yerine, gerçekte olana önem verilmesi gerektiğini savunarak, mantığı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Hristiyan teolojisinden düşüncelerini sıyırmış ve metodolojisini tarihsel olaylar özelinde analizlere dayandırarak, gerçekte var olan ile olması gereken arasındaki tartışmayı iktidarın bekası nezdinde yapmaya gayret etmiştir.

Kullandığı kuramları pratikten çıkaran bir siyaset bilimci olarak tanınsa da Machiavelli aynı zamanda bir 'Savaş Sanatı'[21] yazarı ve uzmanıdır. Bürokrat kimliğiyle Floransa hizmetinde bulunduğu yıllarda ve diğer bürokratik görevlerinde yaşadığı tecrübeler, kendisinin savaş konusunda da kıymetli bir bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Feodalite karşısında cumhuriyeti savunan düşüncesini gerçeğe dönüştürmeye uğraşan Machiaveli'nin kendi tezine uygun olarak inşa ettiği, vatandaşların da yer aldığı milis kuvvetler her ne kadar Pisa'yı kuşatmaya muvaffak olarak büyük başarılar elde etse de İspanya imparatoru tarafından mağlup edilen bu ordunun başarısızlığı sonucu, 1513'te bu macerası hapiste son bulmuştur.

[19] Samuel Garrett Zeitlin. *"Francis Bacon on religious warfare." Global Intellectual History 6, no. 2 (2021): 158-189.*
[20] Elif Uzun. "*Western Origins of the Idea of Just War: The Concept of Jus Ad Bellum from Early Ages to Twentieth Century." Rev. Int'l L. & Pol. 6 (2010): 19.*
[21] Felix Gilbert. *"Machiavelli: The Renaissance of the Art of War." Makers of Modern Strategy From Machiavelli To The Nuclear Age, 2010, 11–31. https://doi.org/10.2307/j.ctv8xnhvw.5.*

Ödediği bedellere rağmen Machiavelli, konu savaş literatürüne geldiğinde geleneksel atıflardan uzak durmuştur. Kilise ve Aquinas merkezli şekillenen 'haklı savaş' doktrinlerinin aksine, ona göre savaşı tanrısal bir atıfla meşrulaştırmak ve haklı olarak tanımlamak mümkün değildir. Adil ve haklı savaşa dair noksanlık, Machiavelli'ye göre ilk olarak 'modern' devlet ve savaşa dair bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.[22]

Klasik anlamda devleti devlet yapan her ne kadar savaş olsa da ona göre; modern anlamda savaş ele alındığında, yapılan dini referanstan ziyade, devletin devlet olma süreci incelenmeli ve savaşın devlet oluşumundaki rolüne dair soru merkezde olmalıdır. Bu bağlamda Machiavelli bir diğer deyişle; "savaş eğer zorunluysa haklıdır" tezini savunur. Ona göre savaş politik bir fenomen olagelmiştir ve politik oluşumların askeri güçleri arasındaki karşılaşmayı içerir.[23]

Dolayısıyla savaşı teolojik referanslarla ve kutsallık anlamında ele almak veya salt şiddet içerikli bir eylem olarak tasvir etmek kendisine göre uygun değildir. Realist perspektifte Makyavelyen yaklaşım[24] tarafından benimsendiği üzere; savaş, adil veya haklı olma üzerine oturtulmuş teorik bir üstünlükle ele alınamaz ve aynı şekilde genel kabule uygun bir ahlaki bakış açısı bulmak da mümkün değildir. Savaş ve politika Makyavelyen kavrayış gereği adaleti tayin etmede zorunlu bir rol oynar.

Makyavelyen dönemin düşünsel etkileri sonrasında, 17. yüzyıl ortalarında imzalanan Vestfalya anlaşması ile beraber katı siyasi değişimler gözlemlenmiş, sonrası dönemde ise görüşlerine en çok başvurulan düşünürlerden birisi Carl von Clausewitz (1780-1831) olmuştur. Avrupa kıtasındaki büyük değişikliklerin kendisini bariz bir şekilde hissettirdiği post-Vestfalyan dönemin tam ortasında kendisini bulan Prusyalı bu genç subay, etkisini İkinci Dünya Savaşı sonrası

[22] Steven Forde. "Varieties of realism: Thucydides and Machiavelli." *The Journal of Politics* 54, no. 2 (1992): 372-393
[23] Mikael Hörnqvist. *Machiavelli and empire*. Vol. 71. Cambridge University Press, 2004.
[24] Jean Bethke Elshtain. "II. reflections on war and political discourse: Realism, just war, and feminism in a nuclear age." *Political Theory* 13, no. 1 (1985): 39-57.

dönemdeki nükleer stratejiler ve sınırlı savaşa dair[25] düşünceler üzerinde dahi hissettirmiş, stratejik tercih çeşitlendirmesi konusunda hâkim literatürün ilham kaynaklarından birisi olmuştur.[26]

Fransız Devrimi'nin ülkede ve Batı siyasi coğrafyasında sebep olduğu köklü değişimleri bizzat gözlemleme fırsatı bulan Clausewitz, eski döneme nazaran savaşta gerçekleşen değişimi ve tipik, sınırlı savaşın yerini devasa halk kitlelerinden oluşan ordulara bıraktığı süreci bizzat müşahede etti. Bireyciliğin en büyük zaferi olarak kabul edilen Fransız ihtilali sonrasında, Fransa'da askerliğin zorunlu hale getirilmesi ve halk savaşlarının yaygınlaşması, Napolyon'un stratejik anlamdaki düşüncelerinin etkisiyle Clausewitz'in savaşa dair görüşleri şekillenmiştir.[27]

Bu bağlamda Clausewitz, savaş kavramını[28] rakip veya rakipleri kendi arzularımıza, amaçlarımıza uymayı mecbur kılmaya yarayan şiddet içerikli bir eylem olarak tanımlar. Realist bir yaklaşım benimseyen Clausewitz'e[29] göre; "savaş siyasetin içinde teşekkül ettiği rahimdir". Yine kendisine göre, savaş insan doğasının yadsınamaz bir parçasıdır ve kısır bir döngüdür. Clausewitz'in sözleriyle; "barışı korumanın en iyi yolu savaşa hazırlıklı olmaktır".[30]

Askeri anlamda planın gerçekleşebilmesi adına düşmanı silahsızlandırmak veya ona tehdit altında olduğunu hissettirmek gerekmektedir. İki tarafın da benzer amaçlar taşıdığı durumlarda oluşan mütekabiliyet aşırılığa sebebiyet verir. Bir

[25] Sınırlı savaşlar; amacı, kapsamı, tarafları bakımından kısıtlı yürütülen savaşlardır. Örnek olarak I. Körfez Savaşı verilebilir. Bu savaşlarda hedef diğerlerine göre kısıtlıdır ve uzun dönemli işgal ya da düzen kurma gibi uzun soluklu operasyonlar yürütülmez. Ayrıca bu savaş tipinde düşmanın askeri, ekonomik, toplumsal kaynaklarının topyekûn tahribatı da hedeflenmez.
Bakınız; Canan-Sokullu, Ebru, "Savaş Türleri", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.22, Ekim 2019. *https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/SavasTurleri_EbruCananSokullu_v.1.pdf*
[26] Hew Strachan. *Carl von Clausewitz's On War: A Biography (A Book that Shook the World)*. Vol. 1. Atlantic Books Ltd, 2013.
[27] Nikolas Gardner. "Resurrecting the "Icon" The Enduring Relevance of Clausewitz's On War." *Strategic Studies Quarterly* 3, no. 1 (2009): 119-133.
[28] Carl Von Clausewitz. *On war*. Penguin UK, 2003.
[29] Carl Von Clausewitz, On War**,** Oxford University Press, 1976, s. 28-29
[30] Clausewitz, a.g.e**.** s.30

noktada bu karşılıklı eylemler iki tarafı da aşırılıkta rekabete zorlayan bir yarışma halini alır.

'Sınırsız şiddet' olarak bilinen bu çatışmayı Clausewitz ise 'mutlak savaş'[31] olarak isimlendirmiştir. Değişkenlerden tam anlamıyla sıyrılmış, siyasi ve tarihi referansların dışında değerlendirilen bir savaş türüdür. 'Mutlak savaş' karşısında, tarihi konsept içerisinde yer alan 'gerçek savaş' kendisine yer bulur. Clausewitz'in bu bağlamda bir ayrıma gitmesinin temel nedeni ise 'mutlak savaş' ve 'gerçek savaş' arasındaki farklılıkları ve bunların sebeplerini araştırmaktır, kendisi bu ikili arasında bir değer yargısında bulunmaktan imtina etmektedir.

Bu kategorik ayrım doğrultusunda, gerçek savaş; rasyonel bir düzlemde ilerlemez, her türlü ihtimalin göz önünde bulundurulduğu ve siyasi-toplumsal şartlara istinaden devam eden mukabil eylemler bütünlüğüne evrilir.[32] Bu bağlamda, kendisine göre aşırılığa dair seçenekleri engelleyen etkenler vardır ve savaşın mutlak hale dönüşmesinin önünde pek çok koşul bulunur.

Clausewitz, savaşın ikili tanımının ötesine geçerek, 'trinity' adını verdiği üçüncü bir tanımlama yapmaya girişmiştir.[33] Bütünsel olarak ele alındığında, savaşı üç taraflı bir hadise olarak tanımlamış ve bunları; ilkel şiddet, kin ve düşmanlık; ikinci tarafı olarak ruhun özgür, yaratıcı bir parçası haline getiren muhtemel olasılıklar; son taraf olarak ise savaşın siyasi yanını, onu sadece makullük merhalesinde ele alan siyasi kimliği olarak tanımlar. Bu sıralamaya paralel şekilde, kendisine göre; savaşın ilk tarafı halkı, ikincisi askeri gücü, komutanları, üçüncüsü ise siyasi iradeyi, dolayısıyla hükümeti ilgilendirir.

[31] Leonard MAJ Wong. 2014. "Can Wars Ever Be Pursued With Limitless". *Mindef.Gov.Sg*. https://www.mindef.gov.sg/oms/content/dam/imindef_media_library/graphics/pointer/PDF/2014/Vol.40%20No.4/3)%20V40N4_Can%20Wars%20ever%20be%20pursued%20with%20Limitless%20Violence.pdf.

[32] Jordan Lindell. "Clausewitz: War, Peace, and Politics." *E-International Relations Students. Available online also at: http://www. e-ir. info/2009/11/26/clausewitz-war-peace-and-politics/[accessed in Depok, Indonesia: 10 Şubat, 2017]*(2009).

[33] Alan Beyerchen. "Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War." *International Security* 17, no. 3 (1992): 59-90.

Savaşın bu tarihsel ve düşünsel evrimi, 19. Yüzyıl'da teknik anlamda da dikkat çekici düşüncelerle beslenmiş, bu döneme yine Napolyon'un savaş konusundaki maharetlerinden oldukça etkilenen bir diğer isim olan; Fransız ve Rus ordularında da çeşitli görevlerde bulunmuş, İsviçre kökenli Baron Antoine Henri de Jomini damgasını vurmuştur. Jomini'nin meşhur taktikleri,[34] Amerikan iç savaşı da dahil olmak üzere pek çok vesileyle kullanılmıştır. Ona göre zafer ve yenilgi; taktiksel savaş stratejileri ve stratejik önlemlerin belirleyici olduğu mefhumlardır.

Klasik dönem olarak tabir edilen 18. yüzyıl öncesi ve modern çağlarda strateji, savaş ile iç içe geçmiş ve ayrışması imkânsız iki unsur olarak ele alınmış ve güç üzerinden tasvir edilerek askeri literatürde kalmaya devam etmiştir. Bu bağlamda modern dönemin stratejiyi, savaş ve askeri teorik zemin merhalesiyle ele aldığı düşünüldüğünde, öne çıkan iki ana görüş/okul bulunmaktadır.

Birinci görüşün en önde gelen isimlerinden birisi ise Jomini'dir[35]. Bu okulun temel iddiası ise askeri teorilerin savaşta zaferi getirecek stratejiler bulması gerektiğine yöneliktir. Diğer okul ise Clausewitz öncülüğünde şekillenen; stratejinin, konu zafer kazanmak olduğunda kurallar belirleyemeyeceğini iddia eden okuldur.[36] Bu görüşe göre strateji faydalı ve entelektüel bir araç olabilir fakat savaşın sonucunu tayin etmeye tek başına yetmez. Bu iki ana okul bağlamında yapılan düşünsel tartışmalar ve eleştiriler günümüze kadar uzanmaktadır.

Örneğin halk desteğinin önemini 'Teknoloji Çağında Clausewitz' isimli eserinde özellikle işleyen Handel,[37] yine bu eserinde Clausewitz'e yönelik belirli eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre, Clausewitz kendisinden sonraki dönemlerde halkın ordu ve hükümet üzerindeki demokratik denetleyici rolünü

[34] Jack A. Caniglia "Stonewall (Thomas J.) Jackson and the Strategies of Baron de Antoine Henry Jomini." (2017).
[35] Antoine-Henri Jomini, George Henry Mendell, and William Price Craighill. *The art of war*. Courier Corporation, 2007.
[36] John Shy. "6. Jomini." In *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, pp. 143-185. Princeton University Press, 2010.
[37] Michael I. Handel "Clausewitz in the Age of Technology." *The Journal of Strategic Studies* 9, no. 2-3 (1986): 51-92.

kestirememiştir ve bu husus aslında Clausewitz'in düşüncelerindeki kısıtlamaları gözler önüne serer.

Özellikle Sun Tzu ve Clausewitz'in görüşlerine dair yaptığı kıyaslamalarda[38], esasen ikisinin de çok fazla ortak yanı olduğunu belirtirken, ana ayrımın ise Sun Tzu'nın savaşmadan kazanmanın etkili yollarına bakması, Clausewitz'in ise savaşı kazanmanın etkili yollarına odaklanması olduğunu söyler. Bir diğer farklılık olarak ise; Clausewitz'in, savaşta kişilik özellikleri üzerinden soyut anlamlara (eğitim, karakter, sezgi) verdiği önem ve Sun Tzu'nun karşılaştırmalı üstünlük merkezde olan stratejisini sunar. Bu bağlamda Sun Tzu'nun savaşmadan kazanmanın en ideal yöntem olduğuna dair argümanı, onu Clausewitz'ten ayıran en temel argümandır.

Handel, Clausewitz ve Sun Tzu arasındaki argüman farkının bariz bir şekilde ayrı olmadığını[39] fakat Clausewitz'in, herkesin kendi ordusunu oluşturarak mutlak güce önem verdiği düşüncesinin; Sun Tzu'nın daha çok düşman güçlerini hilelerle dağıtmayı da içine alan çeşitli taktikleri noktasında ayrıldığını ifade eder. Bu noktada Handel'e göre askeri figürlerin, komutanların sezgilerini de kapsayan Clausewitz'in perspektifine nazaran, Sun Tzu'nın yaklaşımı daha bilimseldir.

Clausewitz'in 'Savaş Üzerine' isimli eseri her ne kadar 1832 yılında yayınlansa da farklı dillere çeviriş 19'uncu yüzyıl başlarına kadar devam etmiş ve gittikçe yaygınlaşmış, daha farklı tartışma/çatışmaları tetiklediğine, hatta İngiltere, Almanya ve Fransa üzerindeki etkilerinden dolayı Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde etkin olduğunu dahi iddia eden büyük tartışmalar yaşanmıştır.[40]

[38] Lukas Milevski. "The idea of genius in Clausewitz and Sun Tzu." *Comparative Strategy* 38, no. 2 (2019): 139-149.
[39] Michael I. Handel *Sun Tzu and Clausewitz: The Art of War and On War Compared*. Army War Coll Strategic Studies Inst Carlisle Barracks Pa, 1991.
[40] Christopher Bassford. "John Keegan and the Grand Tradition of Trashing Clausewitz: A Polemic." *War in History* 1, no. 3 (November 1994): 319–36.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi hususunda Clausewitz'i işaret eden Liddell Hart gibi kişilerin temel argümanı[41], kendisinin 'mutlak savaş' üzerine olan görüşlerinin, savaşın düşünsel anlamda kurgulanmasına katkıda bulunduğudur.[42] Müteakip dönemlerde bu iddiası hususunda Hart kendisine, Mearsheimer ve John Keegan önemli destekçiler de bulmuştur.[43] Savaş literatürünün önde gelenlerinin bazıları[44], felsefi bağlamdaki anlamı dolayısıyla Clausewitz'in görüşlerinin hala geçerli olduğunu iddia ederken, buna karşı çıkanlar ise Clausewitz'in görüşlerinin teori-pratik kıyası bağlamında büyük çelişkiler içerdiğini iddia etmektedir.[45]

Son yıllarda Clausewitz'e yöneltilen eleştirilerin temelinde ise modern anlamda anarşinin, savaşın ve şiddetin, devlet aktörünün sınırlarının ötesine taşınması ve kendisinin bunu tahayyül edememesidir.[46] Bu bağlamda Creveld, devletler arası savaşın, nükleer silahların sahneye çıkması sonrasında modasının geçtiğini, gelecekteki savaşların ise düşük yoğunlukta çatışmalardan oluşacağını iddia eder.[47] Bu savaşların ise devletler arası çıkacak muhtemel çatışmalarda savaşmak adına oluşturulan ordularla yapılamayacağını açıklarken, ABD'nin Vietnam'daki yenilgisini ve Sovyetlerin Afganistan'daki mağlubiyetini örnek vererek açıklar.

Aslında savaşın yeni yüzüne yönelik tartışmanın temelini teşkil eden bu tartışmaya istinaden, Creveld; siviller ve askerler arasındaki ayrımın gittikçe bulanıklaşacağını, özerklik arayışındaki sivil oluşumların artan şekilde şiddete yöneleceğini ve şiddetin daimî bir soruna dönüşeceğini iddia eder. Bu bağlamda

[41] Strachan, Hew. "Clausewitz and the First World War." *The Journal of Military History* 75, no. 2 (2011): 367-391.
[42] Mutlak savaş, gerçek savaşın şartlarından etkilenmemiş, bir anlamda kâğıt üzerinde var olan ideal bir savaş şeklidir. Clausewitz'in yaklaşımına göre, şiddetin, mümkün olan en yüksek oranda kullanıldığı savaş, mutlak savaştır. Bknz; "TASAM | Sun Tzu'Dan Clausewitz'E Savaş Anlayışında Değişim". 2011. *TASAM | Sun Tzu'Dan Clausewitz'E Savaş Anlayışında Değişim*. https://tasam.org/trTR/Icerik/3169/sun_tzudan_clausewitze_savas_anlayisinda_degisim
[43] Nikolas Gardner. "Military thought from machiavelli to liddell hart." In *Palgrave Advances in Modern Military History*, pp. 61-83. Palgrave Macmillan, London, 2006.
[44] Edward J. Villacres, and Christopher Bassford. *Reclaiming the Clausewitzian trinity*. Military Academy West Point Ny Dept Of History, 1995.
[45] Martin Van Creveld. "The Eternal Clausewitz." *The Journal of Strategic Studies* 9, no. 2-3 (1986): 35-50.
[46] Andreas Herberg-Rothe, and Jan Willem Honig. "War without end (s): the end of Clausewitz?." *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 8, no. 2 (2007): 133-150.
[47] Martin Van Creveld. "On future war." *New York* (1991).

savaşta devletin bir aktör olarak kontrol mekanizmasının zayıflayacağını, yeni savaşların merkezinde gittikçe artan şiddet ve zalimliğin yer alacağını henüz 1990'lı yıllarda iddia eden Kaldor[48] haklı çıkmıştır denebilir. Yeni savaşları tanımlarken, Kaldor[49] 'küreselleşme çağının savaşları' tabirini kullanır. Özellikle ise otoriter devletlerin gittikçe zayıfladıkları durumlarda, çatışma anlamında dünyanın kalanına açık bir çatışma sahasına dönüştüklerini iddia eder. Bunun sebeplerini sıralarken önce savaşın artık çok katmanlı oluşuna atıfta bulunur. Bu katmanları devletler, devlet dışı aktörler, kamusal ve özel, harici ve dahili, ekonomik ve siyasi olarak tanımlarken, bunlar arasındaki ayrımın da gittikçe ortadan kalktığını ileri sürer. Yeni savaşların artık 19 ve 20'inci yüzyılın savaşlarından mantıksal anlamda farklı olduğunu, düzenli orduların ana aktör olduğu sistemin yerini devlet-dışı aktörleri de içeren pek çok yeni aktörün (paralı askerler, vekiller, paramiliter yapılanmalar) aldığını belirtir.

Dolayısıyla Kaldor; eski savaşlar ile yeni savaşların nihai amaçlarının da değiştiğini, eskiden jeopolitik çıkarlar ve ideoloji adına girişilen savaşların artık kimlik, dini inanç gibi çeşitli gerekçelerle gerçekleştiğini ve temelinde spesifik grupların devlet üzerindeki nüfuzunu artırma çabası olduğunu iddia eder[50]. Bunun sebebini ise kimlik politikalarının, gelişen iletişim teknolojileriyle köyden şehre ve dünyaya hızlıca yayılmasıyla açıklar. Dolayısıyla kimlik merkezli siyasi/ideolojik hareketlerin savaşın artık bir parçası değil, kendisi olduğu sonucuna varır.

Metodolojik anlamda eski ve yeni savaşın özelliklerine de değinen Kaldor, eskiden askeri anlamda alan kazanımına yönelik olan savaşın artık bu anlamı ihtiva etmediğini ve daha çok ideolojik anlamda bir toplum üzerinde nüfuz kurmaktan mütevellit olduğunu söyler. Ona göre, bunun bir sonraki aşaması ise şiddetin gittikçe sivillere yönelik hale gelmesidir, bu ise nüfuz edilmek istenen bölgedeki diğer insanların zorla yerlerinden edilmesine kadar uzanır.

---

[48] Mary Kaldor,. "Old and new wars: Organized violence in a global era." *Cambridge: Polity* (1999).
[49] Kaldor, Mary. "In defence of new wars." *Stability: International journal of security and development* 2, no. 1 (2013).
[50] Ibid.

Böyle bir ortamda, yeni savaşların finansal boyutu bir diğer önemli unsur olarak belirir. Kaldor, eski savaşların devletler tarafından, alınan vergiler üzerinden finanse edildiğine değinirken, yeni savaşlarda ise finansmanın yağma ve talan üzerinden, petrol ve uyuşturucu/insan ticareti gibi faaliyetler aracılığıyla sağlandığını ifade eder. Özetle; eski savaşların merkezileşmiş finansmanının yerini, küreselleşmiş ve merkeziyetsizleşmiş finansman almıştır.

2.2. Savaş Kavramının Tarihsel Dönüşümü

Savaşın felsefi serüveni, aktörlerinin de dönüştüğü ve değiştiği tarihsel gerçekliklerle sahada bizzat buluştuğu çeşitli aşamalara evrilmiştir. Bunu tanımlamak adına, William S. Lind'in[51] de içerisinde bulunduğu bir grup akademisyen literatürdeki ana akımı şekillendiren 'Savaşın Nesilleri' konseptiyle ön plana çıkmıştır. Bu konsepte göre dört nesil savaştan bahsetmek mümkündür.

2.2.1. Birinci Nesil Savaşlar

Lind'e[52] göre Birinci Nesil Savaşlar, Vestfalya Savaşı ile başlayan ve 1860'a kadar süren, insan gücü ve göğüs göğüse çatışmanın ön planda olduğu savaşlardır. Bu savaşlar disiplinli, sınıflandırılmış ve düzenli ordular tarafından yürütülür. Vestfalya anlaşması sonrasındaki süreçte dünyada siyasi anlamda temel doktrin 'Güçler Dengesi'[53] ve düzen bozucu aktörle mücadele etrafında şekillenmiştir.

[51] William S.Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton, and Gary I. Wilson. "The changing face of war: Into the fourth generation." *Marine corps gazette* 85, no. 11 (2001): 65-68.
[52] Ibid.
[53] Bir ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve bilimsel olarak diğerlerinin aleyhine her şeyin kontrolünü ele geçirmesine izin vermeyerek, ülkeler arasındaki dengeyi muhafaza etmeyi öngören siyasal nazariye ve bu nazariyenin uygulanması, güçler dengesi olarak tanımlanmaktadır. Bknz; TUİÇ Akademi. 2014. "Güçler Dengesi - Balance Of Power | TUİÇ Akademi". *TUİÇ Akademi*. https://www.tuicakademi.org/gucler-dengesi-balance-of-power/.

Bilhassa 1700-1713 arasında gerçekleşen İspanya Veraset Savaşları[54] ve Fransa'ya karşı Roma-Cermen İmparatorluğu, Birleşik Krallık, Portekiz ve Hollanda ittifakı ile bunlara örnek teşkil eder. Bu dönemde temel kaygı milliyetçilik, liberalizm ve demokrasiye set çekmektir, yine bu dönemlerdeki halk ayaklanmaları da 'otoriteye isyan' anlamını ihtiva eder ve sistemi savunan monarklarca bastırılır.

Sürecin devamında Alman İmparatoru II. Wilhelm Avrupa'da yayılmacı politikalar izlemek istemiş, bu husus Avrupa Uyumu[55] ve İttifaklar Sistemi döneminin sonu anlamına gelmiş ve Birinci Dünya Savaşı Alman İmparatoru'nun hamlelerin sonucu[56] olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaşların en belirgin özelliği, resmi unsurlar arasındaki göğüs göğüse çarpışma, yivsiz tüfek kullanımı, klasik anlamdaki muharip güç ve kol düzeni tatktiklerini içermesidir. Vestfalya Anlaşması'ndan 19'uncu Yüzyıl'ın ortalarına kadar devam edegelmiştir. Birinci Nesil Savaşlar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuyla birlikte, devletin tekelinden şiddetin çıkmasıyla sona ermiştir.[57]

2.2.2. İkinci Nesil Savaşlar

Lind'e göre[58], İkinci Nesil Savaşlar 1860 yılı sonrasında ortaya çıkan, Birinci Nesil Savaşlar'a göre çok bariz farklar içermese de, taktiksel anlamda dolaylı ateşi öncelemesi, azami mesafeden düşmana yönelik saldırıları içermesi bağlamında Birinci Nesil'den ayrılan savaşlardır. Temel amaç; göğüs göğüse muharebeden ziyade, azami mesafeden düzenlenen saldırılarla düşmanı kayba

[54] İspanya Veraset Savaşı çocuksuz İspanya Kralı II. Charles'ın Kasım 1700'deki ölümüyle tetiklenmiş, 18. yüzyılın başlarında yaşanmış bir Avrupa savaşıydı. Hanedan haklarının farklı ülkeler arasındaki güç dengesini korumakta ikinci planda olduğu ilkesini oluşturdu. Bknz; Britannica. 2022. "War Of The Spanish Succession Summary". Erişim tarihi: Temmuz 24. https://www.britannica.com/summary/War-of-the-Spanish-Succession.

[55] Müttefiklerin savaşa müteakip topladığı konferans sonrası Avrupa'nın sınır ve statü sorunları görüşülmştür. Viyana Kongresi, olarak 1814 Eylül ayında toplandı. Müttefik devletlerin ortak amacı kıta Avrupası'nda bir dengenin oluşturulmasıydı.

[56] Holger Afflerbach. "Wilhelm II as supreme warlord in the First World War." *War in History* 5, no. 4 (1998): 427-449.

[57] Ramazan Erdağ. "Savaş ve Çatışmanın Değişen Yapısı: Silahların İnsansızlaştırılması." *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 22, no. 1 (2020): 3-22.

[58] Ibid.

uğratmaktır. Teknolojinin gelişimiyle beraber bu yeni taktik etkili olmuş, sivillerin izole edildiği mevzilerde savaş gerçekleşmiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, sanayi devrimiyle ortaya çıkan ateş gücünün, topçu atışlarının kullanıldığı ve belirleyici rol oynadığı bu savaşlara örnektir. Hakeza, bunun örneklerini 20. yüzyıl'da dahi görmek mümkündür.[59] 1980'li yıllarda ABD ordusunun temel doktrini ve taktikleri bu doğrultuda belirlenmiştir. İkinci nesil savaşlarda, fikirler ve taktiksel düşünce kilit rol oynamış, ağır silahlar, hava bombardımanları gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, devam eden süreçte ateş gücü ile düşmanı çevreleme stratejilerine dair taktiklerin üretilmesini tetiklemiş, düşmanın demiryolları (ulaşım) ve telgraf (iletişim) kapasitesi de hedef haline gelmiştir.

2.2.3. Üçüncü Nesil Savaşlar

Lind Üçüncü Nesil Savaşları, savaş meydanında gittikçe artan ateş gücüne bir cevap olarak tanımlasa da[60], bu savaşların temel anlamda düşünceler/fikirler etrafında şekillendiğini belirtir. Burada düşünce ve fikirden kastı biraz da taktiksel bir mahiyet taşır. Bu hususa örnek olarak Birinci Dünya Savaşı'nda teknik kapasite anlamındaki eksikliklerinin farkına varan Almanya'nın, sonrasında lineer olmayan, manevra odaklı, sıcak çatışmadan ziyade düşman içerisine sızmak ve düşmanı bu şekilde mağlup etmeye çalışan stratejisini gösterir. Bir diğer anlamda Üçüncü Nesil Savaşlar, mevziden ziyade kuşatma savaşlarıdır. Düşmanın ordu düzenini bozmak, bozulan düzen dolayısıyla düşmanla parça parça çarpışarak asker kaybının azaltılması hedeflenir. 1918'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kullanılmaya başlayan bu savaşlar, tankların da dahil olmasıyla ordulara daha yüksek operasyonel kabiliyetler kazandırmış, Liddell Hart'ın mekân bazlı doktrinin yerini, zaman bazlı yeni doktrin almıştır. Bu bağlamda Üçüncü Nesil Savaşlar, teknoloji ve taktiğin daha da öne çıktığı savaşlar haline gelmiştir. Bu savaşların ana teması özetle; hız ve manevradır.

[59] Ibid.
[60] Ibid.

2.2.4. Dördüncü Nesil Savaşlar

İkinci Nesil Savaşlar'dan, Üçüncü Nesil Savaşlar'a geçişte, merkezi rol oynayan belirgin değişiklikler, Lind'e göre bazı ana hususlardan müteşekkildir ve Dördüncü Nesil Savaşlar'a direkt olarak aktarılmış savaş genleridir.[61] Aynı şekilde, diğer ana hususlarda ise bariz değişiklikler vardır. Örneğin, Birinci, İkinci ve Üçüncü Nesil Savaşlarda temel hedef düşman askeriyken, Dördüncü Nesil Savaşlar'da düşmanın bağlı bulunduğu toplum da hedeftedir. Bir diğer anlamda, Dördüncü Nesil Savaşlarda, Lind'e göre savaş ve barış arası ayrım belirginliğini yitirir, savaş mevzilerden dışarı taşar ve sivil-asker ayrımı diye bir mefhum kalmaz.

Sivil ve askerler arasında sınıfsal bir ayrımın kalmadığı, hedef kitlenin gittikçe genişlediği bu savaşlarda, asimetrik özellikli, hem asker hem de sivil unsurların oluşturduğu bir 'gayretler bütünü' ortaya çıkmaktadır. Bir diğer anlamda, Dördüncü Nesil Savaşlar, savaşlarda devletin tek aktör olduğu döneminin bittiği,[62] düzenli orduların rolünün azaldığı, devlet ve devlet-dışı pek çok aktörün bulunduğu savaşlar haline gelmiştir. Teknoloji kullanımının gittikçe arttığı, silahlı güçlerin modernleştiği bir konsepte bürünmüştür, Lind'e göre[63] savaşta artık hedef düşmanın bütün topluluğudur ve bu düşman fizikselden ziyade, içeride çöküşü yaşamalıdır. Bu nedenle pek çok askeri tesis tek bir merkezi noktadansa, dağınık bir şekilde konuşlandırılmıştır.

Eski bir ABD ordusu mensubu olan Thomas Hammes[64] gibi kişiler, Martin van Creveld ve Samuel P. Huntington[65] gibi önemli kişilerin de çalışmalarında içerdiği, çatışmanın yeni formu ve geleceğine dair görüşleri benimsemiş, Dördüncü Nesil Savaşlar teorisine katkıda bulunmuşlardır. Hammes Creveld ve Huntington'a destek çıkarak, savaşın ve çatışmanın güncel konseptinin bu hale

[61] Ibid.
[62] Waseem Ahmad Qureshi. "Fourth-and fifth-generation warfare: Technology and perceptions." *San Diego Int'l LJ* 21 (2019): 187.
[63] Ibid, 5-8.
[64] Thomas X. Hammes,"The evolution of war: The fourth generation." *Marine Corps Gazette* (1994).
[65] Tim Benbow. "Talking 'Bout Our Generation? Assessing the Concept of "Fourth-Generation Warfare"." *Comparative Strategy* 27, no. 2 (2008): 148-163.

gelmesinin arkasında; politik gelişmeler, uluslararası arenada gittikçe çeşitlenen uluslar, kıtalar arası aktörler, sınıfsal farklılıklara sebep olan iktisadi problemler ve toplumlar içerisindeki etnik, kültürel, dini etkenler vardır iddiasında bulunur.

Hammes'e göre, geleneksel savaş tanımlarının dışına çıkan ve ayaklanmadan evrilmiş bu savaşta; barış ve savaş, cephe ve muharebe, sivil ve asker arasındaki ayrımlar ortadan kalkmıştır. Dördüncü Nesil Savaşlarda ana aktörün devletler de olabildiğini fakat aynı zamanda bu savaşların gerilla harekâtı ve terörizmin modernize edilmiş konsepti olduğunu dile getirir.

SSCB'nin çöküşü ve sona eren Soğuk Savaş ile birlikte, uluslararası sistem çok merkezli bir hal aldı. Özellikle Sovyet bakiyesi ülkelerin bağımsızlık süreçlerindeki siyasal değişiklikler, kontrolsüz silahlanma, devlet dışı aktörlerin de belirginleşmeye başladığı, asimetrik gücün ön plana çıktığı bir sürece evrilmiştir. Savaş, böylece devletin devletler arası mücadeleden ziyade, devletler içerisindeki farklı grupların birbiriyle çatışmaya başladığı bir hal almıştır. Dördüncü Nesil Savaşlar savaşan-savaşmayan arasındaki farkı ortadan kaldırdı ve sivillerin de savaş sürecine dahil olduğu (ölümlerinin arttığı) asimetrik bir forma dönüşmüştür.[66]

2.2.5. Savaşın Tarihsel Süreç İçerisindeki Konseptleri

Bu tez çalışmasının önceki kısımlarında verilen bilgiler ışığında, 21. yüzyıl'ın çatışmalarını ve savaşın dönüştüğü güncel hali ele almadan önce, bugüne kadar gerçekleşen savaşların genel mahiyetini, spesifik tanımlamalarını kısaca ele almak, çalışmanın kalanının daha iyi anlaşılması adına önem arz edecek, bir rehber vazifesi görecektir. Bu bağlamda savaşın genel anlamda mutabık kalınmış tanım ve tamlamalarına hâkim olmak, yeni yüzyılın güncel çatışma şekillerini anlamak adına kolaylık sağlayacaktır. Savaş, analiz düzeyine ve askeri unsurlarına göre çeşitli türlere ayrılır. Analiz düzeyinde genel anlamda bahse konu olan türler; devletlerarası savaşlar, iç savaşlar, hegemonik, topyekûn, sınırlı ve asimetrik savaşlardır.

[66] Ibid.

İsminden de anlaşılabileceği üzere, devletlerarası savaşlarda, taraflar devletlerdir. Uluslararası sistemin anarşik yapısından mütevellit ortaya çıkar.[67] İç savaşlar ise, devletler içerisinde, devlet veya toplumsal meseleler kaynaklı çıkan savaşlar olarak tanımlanır. Etnik, ayrılıkçı, milliyetçilik motivasyonlu çatışmalar da bu kategoriye dahil edilebilir. İç savaşlarda temel aktör olan gruplar alan kazanımı, toprak ve doğal zenginlik ele geçirmeye çalışır.

Tukidides'ten mülhem ortaya çıkan 'hegemonik savaş' kavramı, yine onun tabiriyle uluslararası sistemdeki temel değişimin en büyük belirleyicisidir. En güçlünün diğerlerine karşı giriştiği, coğrafi anlamda sınırsız, dünya devleti kurma amacı güden savaşlardır. Böyle hegemonik amaçların var olduğu bir sistemde, savaş doğal bir sonuçtur.[68]

Topyekûn savaşlar, bütün nüfusun ve kaynakların sınırsız bir şekilde katıldığı, coğrafi anlamda sınır tanımayan, çok fazla gücün birbirine karşı giriştiği savaşlardır. Düşmana karşı bir toplumun hem zihinsel hem de bütün fiziksel kapasitesi kullanılarak bu savaşlar gerçekleşir. Bu bağlamda düşmanın başkenti ele geçirilip, tamamen mağlup edilmesi esastır ve bu savaşlarda can kaybı genelde çok yüksek olur.[69]

Sınırlı Savaşlar; daha önce bu çalışmada da bahsedildiği üzere, Clausewitz'in ortaya koymuş olduğu kuramın bir tezahürü olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Adından da anlaşılabileceği üzere, amaç ve tarafları bağlamında kısıtlı savaşlardır.[70] Sınırlı Savaşlarda uzun vadeli operasyonlar veya işgaller mevzu bahis değildir, düşman topyekûn bir şekilde hedef alınmaz.

[67] David E. Cunningham and Douglas Lemke. "Combining civil and interstate wars." *International Organization* 67, no. 3 (2013): 609-627.
[68] Robert Gilpin. "The theory of hegemonic war." *The Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4 (1988): 591-613.
[69] Johan MG Van der Dennen. "On war: Concepts, definitions, research data–a short literature review and bibliography." *Yearbook on Peace and Conflict Studies* (1981).
[70] Ebru Canan-Sokullu, "Savaş Türleri", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.22, Ekim 2019.

Asimetrik Savaşlar; uluslararası sistemi en çok etkileyen savaşlar arasında yer alır.[71] Bu savaşların tarafları, askeri kapasiteleri ve manevra kabiliyetleri cihetinde birbirlerinden farklıdır. Genelde savaşlarda uygulanan taktiler, görülen organizasyonel yapı, hep simetrik bir şekildedir. Fakat, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında asimetrik savaşlar baş göstermeye başlamış, gerilla savaşı, terörist eylemler, insan kaçırma, intihar saldırıları gibi uygulamalar başlamış, savaş asimetrik bir boyuta evrilmiştir.[72]

Konvansiyonel Savaşlar; devletler arasında, düzenli ordularca yapılan[73] silahlı çatışmalardır. Dolayısıyla, düşman ile sıcak temas söz konusudur, can ve mühimmat kaybı ihtimali yüksektir.

2.2.6. 21'inci Yüzyılda Savaş

20. Yüzyıl'ın sonlarına gelindiğinde, Soğuk Savaş stratejilerinin de pek çok anlamda sonu gelmekteydi, bunlardan en önemlisi ise şüphesiz, sonrasında çatışmanın da formlarının, konseptlerinin değişecek olmasıydı. Gelişmiş teknolojiyle beraber artan askeri kapasite bir 'dengeleme' unsuru olmaktan çıkmış, yine aynı yüzyılda gerçekleşen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın aksine, Soğuk Savaş ve sonrası dönem devlet dışı aktörleri doğuran bir süreç olmuştur. Bu bağlamda Soğuk Savaşı ve sonrasını, 20'inci Yüzyıl'ın diğer savaşlarından ayıran unsur,[74] askerî zaferlerle sona ermemesi ve devlet dışı aktörleri bir anlamda sahneye çıkarmasıdır.

Çok kutuplu dünya düzeni ortadan kalkmasına rağmen, ABD'li pek çok düşünce insanı, 21'inci yüzyılda çatışma ve savaş adına insanlığı neyin beklediğini düşünmeye koyulmuştu bile. Bunlar içerisinde, Albay Col Warden, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hemen sonrasında, tahminlerini şöyle dile getirmekteydi; "21'inci yüzyıl'ın stratejisi ciddi hassasiyet gerektirecek, büyük kayıplar siyasi

[71] Berdal Aral, "Asimetrik Saldırı Savaşları, Siyaset ve Uluslararası Hukuk". Uluslararası İlişkiler Dergisi 4 (2007): 39-83.
[72] Rod Thornton. *Asymmetric warfare: Threat and Response in the 21st century*. Polity, 2007.
[73] Martin Van Creveld. "Modern conventional warfare: An overview." In *National Intelligence Council Workshop*. 2004.
[74] Stephen G., Brooks, and William C. Wohlforth. "Clarifying the End of Cold War Debate." *Cold War History* 7, no. 3 (2007): 447-454.

olarak tolere edilmeyecek, çok taraflı zarar en aza indirilmeli, öldürücü nitelikte olmayan silahların kullanımı yaygınlaşacak; manipülasyon ve bilgi çok önemli".[75] Bu bağlamda, ona göre strateji, artık düşmanın organizasyon ve aktivitesine yönelik olmalı ve sadece askeri güçleri hedef alınmamalıdır.

Soğuk Savaş sonrası dönem, artık savaş hakkında yeni akımları da beraberinde getirmiş, "Revolution in Military Affairs (RMA)", 'Askeri İlişkilerde Devrim' düşüncesi literatürde kendisine geniş olarak yer bulmaya başlamıştır. RMA ise teknoloji öncülüğünde gelişen, bilgi ve teknolojinin merkezde olduğu yeni savaşları işaret etmektedir.[76] Konvansiyonel savaşın tamamen değişimine işaret eden bu devrimin anahtar sözcükleri; veri işleme, anlık istihbarat ve keşif, yeni nesil ve yüksek isabet oranına sahip ölümcül, hedefe kilitlenebilen mühimmatlar, 24 saat devam edebilen aralıksız operasyonlardır.

En kısa ve yaygın kullanımıyla, Krepinevich'in söylediği gibi, RMA; yeni teknolojilerin, ciddi sayıdaki askeri sisteme, inovatif konseptler ve organizasyonel adaptasyonla uygulanmasıdır ve bu da çatışma karakterinin tamamen değiştirmesidir.[77] Nitekim bu dönemde, taraflarının devletler olmadığı, bir etnik ve iç savaş olarak Yugoslavya savaşı patlak vermiştir. Yine aynı dönemde, Afganistan savaşı, 11 Eylül saldırıları, savaşa dair konsept değişikliği ve teröre karşı mücadeleye farklı bakış açıları getirmiştir.

Savaşın doğasındaki klasik ezberler, aktörler ve süreçler tamamen değişmiş, savaşın başka türleri artık dünya gündeminde yerini almaya başlamıştır. Sovyetler'in çöküşü, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Yugoslavya savaşı ile geçen bir dönemin ardından, savaş çalışmalarında Lind öncülüğündeki ana akım, artık Dördüncü Nesil Savaşların aleni bir şekilde gün yüzüne çıktığını söylüyordu.[78]

---

[75] Barry R. Schneider, and Lawrence E. Grinter. *Battlefield of the future: 21st century warfare issues*. AIR WAR COLL MAXWELL AFB AL, 1998.
[76] Ahmed S. Hashim. "The Revolution in Military Affairs Outside the West." *Journal of International Affairs* (1998): 431-445.
[77] Andrew F. Krepinevich. "Cavalry to computer: The pattern of military revolutions." *The National Interest* 37 (1994): 30-42.
[78] William S. Lind, John F. Schmitt, and Gary I. Wilson. "Fourth generation warfare: Another look." *Marine Corps Gazette* 85, no. 11 (2001): 69-71.

Özellikle Creveld'in[79] "Geleceğin Savaşı" isimli eserinde bahsettiği savaşın modern paradigmasının (ulus devletlerin, resmi ordular aracılığıyla Clausewitz'in üçlemesi; halk, asker ve siyaseti içeren 'trinity adlı konsept) artık geçerli olmadığını, esasen geçmişte de sanıldığı kadar yaygın olmadığını iddia eder. İnsanların, kabilelerin ve devletlerin herhangi bir sebep için dahi savaşabildiğini/savaşabileceğini söylemektedir.

Lind ve arkadaşları[80] post modern ve önceki çağlardaki savaş arasında, mantıksal bir farklılık olmadığını savunur. Dolayısıyla, savaşın geleceği Clausewitz'e atıfla, meşhur üçlemeye paralel şekilde ilerlemeyecektir. Buna en güncel olarak ise Clausewtizyen üçlemeyi içeren İsrail ordusunun, Gazze'deki düzensiz gruplara karşı başarısızlığını sunmaktadırlar.

Ulus devletler artık silahlı çatışmayı tekelinde tutabilme kabiliyetine sahip değildir.[81] Gelişen teknoloji ve yenilikler artık devlet-dışı savaş aktörlerinin, her ne kadar düzenli ordulara göre teçhizat anlamında daha yetersiz olsalar da düzenli ordulara karşı galebe çalmasını sağlamıştır. 21'inci yüzyıl asimetrik metotlar kullanan şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerle başlamıştır.

Vestfalyan dünya düzeni ve Weberyan devlet, tıpkı savaşları yürüten uluslararası aktörler gibi değişti. Özellikle ABD'nin Irak'ı işgali, yeni tarz bir jeopolitik aktör olarak bölgesel ve küresel politikalarda şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin kullanımını yaygınlaştırmıştır.[82] Arap Baharı, Suriye iç savaşı gibi unsurlar bu devlet dışı aktörlerin gün yüzüne çıkmasına, küresel gündemi hem askeri hem de akademik olarak meşgul etmesine sebep olmuştur.[83]

[79] Martin Van Creveld. "On future war." *New York* (1991).
[80] Ibid.
[81] William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton, and Gary I. Wilson. "The changing face of war: Into the fourth generation." *Marine corps gazette* 85, no. 11 (2001): 65-68.
[82] Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal and Ali Murat Kurşun. *Violent non-state actors and the Syrian Civil War*. Springer, 2018.
[83] Ibid.

Şiddet eğilimli devlet dışı aktörler, devlet-dışı aktörlerden farklıdır. Devlet dışı aktörler genel anlamda sivil toplum kuruluşları gibi organizasyonları anımsatırken, şiddet eğilimli devlet dışı aktörler kalıcı üyelik ve tayini mümkün otorite ilişkilerinden müteşekkildir. Bu bağlamda sosyal hareketler, tek zamanlı gösteriler hatta devrimler bile şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerden kategorik olarak farklı mefhumlardır.[84]

Şiddet eğilimli devlet dışı aktörler kolektif aksiyonun devamı olan kolektif şiddeti, tüm üyelerle beraber ortak bir amacı gerçekleştirmek adına kullanırlar. Bu aktörler, en duru ifadeyle; egemenliksizdir. Teorik anlamda devlet otoritesine tabii olsalar da, bu devlet dışı aktörler kendi içlerindeki bütünlüğü korumak ve hedeflerini gerçekleştirmek adına bağımsız hareket ederler.[85]

Hükümet kontrolünün olmadığı durumlar devletin yetersizliği veya suç ortaklığından kaynaklanabilir. Özellikle küreselleşme çağında artık bu tarz olaylar sıklıkla görülebilir. Devlet dışı aktörlerin yaygınlaşması devletler arası rekabette erozyona sebep olurken, şiddet eğilimli devlet dışı aktörlere ise yabancı devletler ile muhataplık imkânı sunmakta. Bu aktörler ne modern ne de kadim savaş geleneklerinin özelliklerini spesifik olarak taşımaz, Clausewitzyen önermedeki gibi toplumu organize etmezler ve bir hiyerarşik ordu düzenine sadık değillerdir.

Bu çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere, artık savaşın aktörleri, tarafları, muhatapları arasındaki fark gittikçe bulanıklaşmıştır. Amerikan Savunma Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Stratejileri raporunda, 21'inci yüzyılın hemen başında, 2005 yılında artık bu hususun da nasıl bir önem taşıdığını içeren, bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor özellikle tarihi klasik söylemlerin dışına çıkarak, çok geniş bir yelpazede beliren tehditler silsilesine atıfta bulunuyordu. Rapora göre; bu yüzyılın başlıca sorunu düzensiz, geleneksel çatışma metotları

[84] Troy S. Thomas, and Stephen D. Kiser. *Lords of the Silk Route: violent non-state actors in Central Asia*. Inst For Natıonal Securıty Studıes Us Aır Force Academy Co, 2002.
[85] Ibid.

kullanmayan, yıkıcı yeni yapılanmaların ve savaş taktiklerinin ortaya çıkması artık an meselesidir.[86]

Bu rapor aslında, kökeni 1990'lara giden ama bir sonraki yüzyılın en büyük gerçeği olan yeni bir kavramı işaret etmekteydi; Hibrit Savaşlar. Bilindiği kadarıyla ilk defa Thomas Mockaitis[87] tarafından 1995 yılında kullanılan bu kavram, devam eden süreçte savaşın geleceğe dair ışık tutan bir akademik, entelektüel ve askeri tartışma silsilesine dönüşmüştür.

Frank Hoffman'ın[88] 2005 ve 2007 yılındaki öne çıkan çalışmaları[89] ve diğer akademik çalışmaların 'Hibrit Savaşlar' hakkındaki mutabık noktası şudur; "Bu savaşlar ne konvansiyonel ne de düzensiz olarak sınıflandırılamaz". Hoffman bu bağlamda 2005 yılındaki çalışmasında geleceğin savaşını, hibrit savaşları pek çok çeşitli konseptin/modun birleşimi olarak tanımlamaktadır. İki yıl sonraki çalışmasında (2007) ise, bir önceki çalışmasından daha teferruatlı şekilde hibrit savaşları ele almış, hibrit savaşları; dördüncü nesil savaşlar, sınırsız savaş ve bileşik savaş konseptlerini temel olarak tanımlamıştır. Ona göre; Hibrit Savaşlar, konvansiyonel kapasite, düzensiz taktik ve formasyonlar, ayrımsız şiddet, baskı ve kriminal düzensizlik gibi, savaşın farklı modlarını nezdinde barındıran savaşlardır. Hoffman'ın ilk çalışmasının hemen akabinde, 2006'da Hizbullah ve İsrail arasında gerçekleşen ve 34 gün süren savaş, hibrit savaşların akademide aktif bir şekilde tartışılmaya başlandığı bir dönemde, çok önemli bir örneği teşkil etmektedir. Devlet dışı silahlı bir grubun, İsrail'in düzenli ve gelişmiş ordusu karşısında uyguladığı taktikler, yok ettiği zırhlı tanklar, güdümlü füzeleri, gerilla taktikleriyle, merkeziyetsiz bir şekilde yürüttüğü başarılı savaş, Israil Savunma Güçleri'ni ve dünyayı adeta şoka uğratmıştır.[90]

---

[86] "The National Defense Strategy Of The United States Of America". 2005. *Hsdl.Org*. https://www.hsdl.org/?view&did=452255.

[87] Thomas R. Mockaitis. *British counterinsurgency in the post-imperial era*. Manchester University Press, 1995.

[88] James N Mattis., and Frank Hoffman. "Future warfare: The rise of hybrid wars." *Proceedings-United States Naval Institute*131, no. 11 (2005): 18.

[89] Frank Hoffman. *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.

[90] V. K. Ahluwalia. "Hybrid warfare: Battlegrounds of the future." *CLAWS Journal* 12, no. 2 (2019): 15-34.

Hoffman'ın, merkezinde düzenli ve düzensiz elementlerin birleşimi yer alan hibrit savaşlar tanımlaması, bu argümanı destekleyen pek çok kişi olduğu gibi, karşı çıkan bir akımı da tetiklemiştir. Diğer taraftan ise, Glenn öncülüğündeki bir grup, hibrit savaş kavramına bazı kinetik olmayan elementleri eklemiştir. Buna göre hibrit tehlike; düşmanın eşzamanlı olarak politik, askeri, ekonomik ve konvansiyonel, düzensiz, yıkıcı, terörist aktiviteler ve kriminal uygulamalar içeren bir kombinasyon uygulamasıdır.[91]

2014 yılında, NATO'nun, Rusya'nın Kırım'ı işgalini 'hibrit savaş' olarak tanımlaması, artık teorik tartışmanın, küresel bir pratik kabullenişe dönüştüğünü göstermektedir.[92] Özellikle NATO'nun bu tanımlaması, hibrit savaşların şöhretinin daha da yayılmasını sağlıyordu. Stoltenberg'in bu kullanımı iki cihette büyük önem teşkil etmekteydi; ilk olarak Batı'daki askeri ve stratejik tartışmaların odağa buraya kaymıştı, ikinci olarak ise Rusya'nın Ukrayna'daki aktiviteleri daha önceki tanımlamalarda kullanılan hibrit savaş terimlerinden daha öteye geçmişti ve kavramın kullanımı daha da genişlemiştir.

Zira, Rusya Ukrayna'da hem kinetik hem de kinetik olmayan metodlar kullanmış (dezenformasyon, siber-savaş, ekonomik şiddet, diplomatik baskı ve vekil savaşçılar gibi) ve daha önceki klasik iddiaların aksine sadece düzenli ve düzensiz elementler kullanmakla yetinmemiş, aynı zamanda devamlı inkâr ile bu aktivitelerini ve ülkedeki yaptıklarını reddetmiştir. Bu husus, tam olarak literatürde yeni nesil savaşları tanımlarken kullanılan, yeni savaşın hedef aldığı asker/sivil ayrımındaki 'bulanıklaşma' mefhumunu işaret etmektedir.[93]

Sanki bunu doğrularcasına, Rusya Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov, 2013 yılında, savaşların artık 'ilan edilmediğini' söylemiştir.[94] Hibrit savaşlar artık sahada, pratik anlamda da kullanıma girmiş mefhumlarken, özellikle hibrit

[91] Russell W. Glenn. "Thoughts on "hybrid" conflict." (2009).
[92] NATO. 2014. "NATO: A Unique Alliance With A Clear Course - Speech By NATO Secretary General Jens Stoltenberg At The German Marshall Fund, Brussels". *NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_114179.htm?selectedLocale=en.
[93] Tarık Solmaz.. 2022. "'Hybrid Warfare': One Term, Many Meanings | Small Wars Journal". *Smallwarsjournal.Com*. https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-warfare-one-term-many-meanings.
[94] Charles K. Bartles. "Getting gerasimov right." *Military Review*96, no. 1 (2016): 30-38.

savaşın geleceği, aktörleri ve içerdiği unsurlar farklı akademik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü hibrit savaşlar; askeri unsurlar bağlamında temel 5 alanın (Kara, hava, deniz, siber ve uzay) unsurlarını da içeren, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve bilgi içerikli savaşların çok geniş çapta yürütüldüğü savaşlar olarak önümüze çıkmaktadır.[95]

Hibrit savaşların artık dünyada gittikçe yaygınlaşmaya başladığı, uluslararası organizasyonlar, ülkeler ve akademik çevrelerce de çağın gerçeği olarak kabul görmeye başladığı bir ortamda, bu savaşın aktörlerine dair sınıfsal değerlendirmeler de yapılmaya başlanmıştır. Bilhassa yeni savaşın ana aktörlerini temel odak noktası yapan bazı önemli çalışmalar, bu aktörlere dair iki ana hususu ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi, hibrit savaşların aktör çeşitliliğinin, her türlü ayaklanmacı terörist gruplarını, organize suç gruplarına, etnik gruplara, ideolojik gruplara kadar çok geniş bir yelpazede bir aktör kitlesini barındırmasıdır.[96] Diğer unsur ise, bu aktörlerin gizli ve aleni şekilde desteklenmesi, bu ilişki ağındaki bulanıklık, griftliktir. Bu bağlamda hibrit/yeni savaşların aktörlerinin, yeni çağda savaşın neresinde ve ne şekilde yer aldığı, düzenli veya düzensiz şekildeki gelişimleri, devlet veya devlet-dışı yönlerini incelemek büyük önem arz etmektedir.

2.3. Yeni Savaşlar ve Aktörün Tipolojisi: Vekalet ve Niyabet Savaşları

Yeni savaşların aktörlerinin de çeşitli olduğu, şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin özellikle hibrit savaşın düzenli ve düzensiz aktörleriyle karmaşık bağlantıları olabileceği mefhumu bu çalışmada daha önce ele alınmıştı. Bu karmaşık tanımlamalardan sıyrılarak, esasen yeni savaşın aktörlerini, savaşların nasıl yürütüldüğünü kategorize etme gayretine giren akademik çalışmalar mevcuttur.

[95] Alexander Lanoszka. "Disinformation in International Politics." *European Journal of International Security*4, no. 2 (2019): 227–48. doi:10.1017/eis.2019.6.
[96] Josef Schroefl, and Stuart J. Kaufman. "Hybrid actors, tactical variety: Rethinking asymmetric and hybrid war." *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 10 (2014): 862-880.

Bugüne kadar savaşın yeni aktörü konusundaki genel çalışmalar, her ne kadar proxy (vekil) ve proxy wars (vekalet savaşları) etrafında şekillense de, hibrit/yeni savaşın dinamiklerini şekillendiren stratejik ilişkilerden sadece birisini temsil etmektedir.

Bugüne kadar yayınlanan pek çok çalışma sadece vekillere odaklanarak, stratejik anlamdaki karmaşıklığı göz ardı etmiştir.[97] Daha da önemlisi, bu husus şiddetin sadece devlete atfedildiği bir ortamda ele alınan bir mesele olmuş, sadece vekiller üzerinden yapılan değerlendirmeler,[98] yeni savaşta aktörler arasındaki şiddetin kullanımını doğru gözlemleme anlamında kusurlar ortaya çıkarmıştır.[99]

Oysa ki, Carey ve Mitchell'e göre,[100] artık devletler ve siyasal otorite şiddeti tekelleştirme konusunda eskisi gibi hareket etmemektedir ve vekiller; bu senaryoda, süreci yönetme konusundaki unsurlardan sadece birisidir. Dolayısıyla, bu husus yeni aktörlerin kullanımı konusunda bariz ayrımlar yapmayı ve onların ihtiva ettiği özellikleri anlamayı elzem kılmaktadır.

Bu bağlamda son dönemdeki çalışmalar, vekillere yönelik anlayış ve tarihsel ezberleri değiştirmiş, vekiller ve yardımcı kuvvetler arasında tasnifler yapmış, niyabet savaşları kavramını bağımsız, yeni ve ayrı bir stratejik ilişki olarak değerlendirmiştir. Vekalet savaşlarının ana aktörü olan vekiller ve niyabet savaşlarının ana aktörü olan naipler arasında birtakım teknik farklar bulunmaktadır. Güncel hibrit/yeni savaş tartışmalarının ana zeminini teşkil eden bu husus için spesifik bir kategorizasyon ise mümkündür.

Rauta, yaptığı çalışmasında bu hususu açıklayan en basit tasniflerden birisine imza atmıştır. Ona göre, iki önemli husus bağlamında bir sınıflandırma mümkündür; ilişkisel anlamda iç içe geçiklik (relational embededness) ve

[97] Thomas M. Huber, *Compound Warfare: That Fatal Knot* (Honolulu: University Press of the Pacific, 2004).
[98] Željko Branović, and Sven Chojnacki. "The logic of security markets: Security governance in failed states." *Security Dialogue* 42, no. 6 (2011): 553-569.
[99] Paul Staniland. "States, insurgents, and wartime political orders." *Perspectives on politics* 10, no. 2 (2012): 243-264.
[100] Sabine C. Carey and Neil J. Mitchell. "Progovernment militias." *Annual Review of Political Science* 20 (2017): 127-147.

ilişkisel morfoloji (relational morphology).[101] Bu bağlamda, ilişkisel anlamda iç içe geçiklik denince yeni savaşın unsurlarının aldığı destek; dolaylı ve dolaysız olarak ayrılmaktadır. İlişkisel morfoloji ise; supplementary (tamamlayıcı) ve delegatory (verilen yetki) bağlamında ele alınır.[102] Rauta'ya göre toplamda dört ana aktör tipolojisi bulunmaktadır. Bunlar; Auxiliary (yardımcı kuvvet), Affiliate (askeri ortak, bağlı yapı), Surrogate (naip) ve Proxy (vekil) olarak isimlendirilebilir. Yardımcı kuvvetler ve askeri ortaklar devletlerce direkt olarak desteklenirken, naipler ve vekiller dolaylı yoldan desteklenmektedir. Diğer taraftan, Auxiliary (yardımcı kuvvetler) ve Surrogate (naip), supplementary (tamamlayıcı) ilişkisel morfoloji içinde değerlendirilirken, Affiliate (askeri ortak) ve Proxy (vekil) unsurlar delegatory (verilen yetki) bağlamında aynı morfolojik ilişkiye sahiptir.[103]

Savaşın bu modern aktörlerini anlamak adına, temel özelliklerini, literatürün üzerlerinde mutabık kaldığı noktaları ve ana tartışmaları öğrenmek, şüphesiz faydalı bir çaba olacaktır. Bu doğrultuda, yeni savaşın aktörlerinin belirgin özellikleri aşağıdaki gibidir:

2.3.1. Yardımcı Kuvvet

Yardımcı kuvvet (Auxiliary) olarak adlandırılan silahlı gruplar devlet ile bir şekilde ilintili, spesifik güvenlik rolleri icra eden, fakat düzenli ordunun bir parçası olmayan, emir-komuta zincirinde yer almayan gruplardır. Bu gruplar düzenli ordulara nazaran etki alanı 'daha rahat' olan, oldukça hızlı şekilde mobilize olabilen ve genelde bir lidere ya da rejime sadık, düzenli ordu ile beraber hareket eden unsurlardır.[104]

[101] Vladimir Rauta. "Towards a typology of non-state actors in 'hybrid warfare': proxy, auxiliary, surrogate and affiliated forces." *Cambridge Review of International Affairs* 33, no. 6 (2019): 868-887.
[102] Idean Salehyan, Kristian Skrede Gleditsch, and David E. Cunningham. "Explaining external support for insurgent groups." *International Organization* 65, no. 4 (2011): 709-744.
[103] Ibid.
[104] Ulrich Pilster, Tobias Böhmelt, and Atsushi Tago. "The differentiation of security forces and the onset of genocidal violence." *Armed Forces & Society* 42, no. 1 (2014): 26-50.

Fakat düzenli orduların devlet ile iltisakı, operasyon prosedürleri, eğitimleri, emir-komuta zinciri altında şekillenen ilişkilerinden farklı olarak, yardımcı kuvvetler düzenli orduların aksine, tehdit ortadan kalktığında rahatlıkla dağıtılabilir.[105] Scheipers bu unsurları en basit haliyle; "devletlerin düzenli ordularının askeri hedeflerini gerçekleştirmek adına destek sunan askeri güçlerdir," diye tanımlar**.** Genel olarak 'kanunsuz' olarak nitelendiren bu silahlı unsurların düzenli ordularla giriştiği ilişkisel morfoloji ise daha önce bahsedilen tamamlayıcı (supplementary) ilişkisi şeklindedir. Sundukları destek ise kinetik, klasik anlamda askeri destektir.[106] Bununla beraber, bu klasik desteğin, normal bir askeri sinerjinin ötesinde, daha geniş çapta bir kinetik iş birliği içerdiğini düşünen, stratejik kombinasyonun ve koordinasyonun bazen çok ileri gidebildiğini ileri süren görüşler de mevcuttur.[107]

2.3.2. Bağlı Askeri Güçler

Tıpkı yardımcı kuvvetlerde olduğu gibi, bağlı askeri güçler (Affiliated Forces) de bir direkt destek unsurudur. Bu unsurların yardımcı kuvvetlere göre temel farkı ise düzenli ordularla direkt olarak ilintili olmasıdır. Sahada görünmez olmak isteyen devletlerin görünmez eli kolu olma işlevi gören bu unsurlar, düzenli ordu ve devletlerin savaş alanında üzerlerine sorumluluk almadan savaşabilmesini sağlar. Rauta'ya göre bu bağlı askeri güçler, gayri-resmi şekilde düzenli orduların bir parçasıdır ve çatışmanın dışında kalmak isteyen devletler adına sahada savaşan unsurlardır. Devletlerle ortak, resmi fakat yasal olarak şaibeli bir ilişkiler vardır.[108]

Bağlı askeri güçler, savaş meydanında kendileri için sayısız çıkar ve finansal fayda sağlayan şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin rolünü çalmaya başlamıştır. Özellikle paralı askerler ve özel güvenlik şirketleri arasındaki farklılaşma da

[105] Ariel I. Ahram. "Origins and persistence of state-sponsored militias: Path dependent processes in third world military development." *Journal of Strategic Studies* 34, no. 4 (2011): 531-556.
[106] Sibylle Scheipers. "Auxiliaries at war in the Middle East." *Survival* 57, no. 4 (2015): 121-138.
[107] Vladimir Rauta. "Proxy agents, auxiliary forces, and sovereign defection: assessing the outcomes of using non-state actors in civil conflicts." *Southeast European and black sea studies* 16, no. 1 (2016): 91-111.
[108] Vladimir Rauta. "Towards a typology of non-state actors in 'hybrid warfare': proxy, auxiliary, surrogate and affiliated forces."

bunun bir delilidir. Son dönemde yapılan çalışmalara göre artık modern paralı askerler ikiye ayrılmaktadır, bunlar; bilinen anlamda paralı askerler ve askeri girişimcilerdir. Askeri girişimciler, müşterilerine geniş yelpazede askeri ve güvenlik hizmeti sunar.[109] Bilinen anlamda paralı askerler (mercenaries) ise özerk askeri harekatlar ve operasyonlar düzenleyebilen paralı unsurlardır.[110] Bağlı askeri güçlerin kullanımı, hibrit/yeni savaşların ticari/finansal yönünü de gözler önüne sermektedir.

2.3.3. Vekiller

Daha önce de bahsedildiği üzere, aktörler arasında literatürde en çok işlenen aktör vekiller (proxies) olmuştur. Eski ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın 'dünyadaki en uygun/ucuz sigorta' olarak tanımladığı,[111] pratik anlamda da bölgesel ve küresel güçlerin, ülkeleri dışındaki çıkarlarını korumak adına aktif olarak kullandığı aktörlerdir.

Karl W Deutsch, 1964 yılında vekalet savaşları (proxy wars) terimini kullanırken, bu savaşları; iki yabancı ülkenin uluslararası çatışmasının üçüncü bir ülke toprakları üzerinde yapılmasına atıfta bulunuyordu. Deutsch, bu çatışmalarda her ne kadar mesele savaşın gerçekleştiği ülkedeki problemden kaynaklı olarak gösterilmeye çalışılsa da aslında savaşın tarafı olan iki yabancı ülkenin uluslararası stratejisinin bir parçası diyordu. Bu savaşlarda ise, savaşın gerçekleştiği üçüncü ülkenin insan kaynağının, topraklarının bu amaç uğruna kullanılmasına dikkat çekmektedir.[112]

Ancak onun bu açıklamaları, güncel akademik çalışmalarda eleştirilmektedir. Örneğin alanın önde gelen isimlerinden Andrew Mumford, Deutsch'un tanımlamasını fazlasıyla devlet merkezli bulur ve bu yaklaşımın devlet dışı

[109] Peter Warren Singer, *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (Ithaca, NY etc.: Cornell University Press, 2008).
[110] Sean McFate, *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order* (New York: Oxford University Press, 2017).
[111] Alex Deep and Yelena Biberman, "The Proxy Gambit," Modern War Institute, April 28, 2021, https://mwi.usma.edu/the-proxy-gambit/.
[112] Harry Eckstein. *Internal war: problems and approaches*. New York: Free Press of Glencoe, 1964.

aktörlerin, ayaklanmacı grupların vekalet savaşlarında oynaması muhtemel rolü göz ardı ettiğini ileri sürer.[113]

Chris Loveman'ın tanımıyla,[114] vekalet savaşları, vekilleri fonlayan ve çatışmaya dışarıdan müdahil olan devlet ya da devlet dışı aktör ve vekiller arasındaki ilişkiyi tanımlar. En kısa tabiriyle; vekalet savaşları, stratejik uluslararası hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ve bunu yaparken direkt siyasi sorumluluk ve finansal yükten kaçınan devletlerin, düzenli ordularının yerine vekilleri kullanması durumudur.

Bu bağlamda vekalet savaşları, Mumford'a göre,[115] sadece ideolojik mücadelelerden mülhem ortaya çıkan bölgesel çatışmalardan ibaret değildir. Güncel anlamda, çatışmaya direkt olarak müdahil olmak istemeyen ama çatışmanın olduğu sahada/ülkede ulusal çıkarları bulunan ülkelerin dolaylı olarak müdahil olduğu çatışma/savaş formudur. Bir başka deyişle; ABD ve SSCB rekabetinde, nükleer savaş veya direkt olarak savaşmak yerine, yerel düzeyde çatışmaya imkân sağlayan bir yöntemdir.[116]

Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde, vekalet savaşları küresel ve bölgesel güçler arasında yerini savaşın ana formu olarak korumuştur. Yine Mumford'un ifadesiyle; modern çağın vekalet savaşları, spesifik amaçların güdüldüğü alanlarda (mesela bir otoriter rejimin devrilmesi) herhangi bir risk ya da sorumluluk almadan, makul finansal harcamayla gerçekleştirilmektedir. Düşük risk, düşük finansal yük, devlet dışı aktörlerin katılımı (son dönemde özel güvenlik şirketleri) sayesinde, vekillerin kullanımı halen devam etmektedir.[117]

[113] Andrew Mumford. "Proxy warfare and the future of conflict." *The RUSI Journal* 158, no. 2 (2013): 40-46.
[114] Chris Loveman. "Assessing the phenomenon of proxy intervention." *Conflict, Security & Development* 2, no. 03 (2002): 29-48.
[115] Ibid.
[116] Veysel Kurt, "Arap isyanları Sonrasında Ortadoğu'Da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği," *International Journal of Political Science &Amp; Urban Studies*, 2019, pp. 307-326, https://doi.org/10.14782/ipsus.541337.
[117] Ibid.

Peki kullanımı gittikçe artan, gelişen teknolojiyle birlikte etkileri daha da çok hissedilebilen, akademik literatürde en çok işlenen bu vekalet savaşlarının aktörleri, vekiller kimlerdir, özellikleri nelerdir, kimler vekil olarak tanımlanır? Sean McFate'e göre, üzerinde uzmanlarca mutabık kalınabilmiş ortak bir 'vekil' tanımı söz konusu değil. İsmi her ne kadar özel paralı asker, özel güvenlik firması, özel askeri şirketler, askeri hizmet tedarikçileri olarak anılsa da bu tarz isimlendirmeler sadece edebi bir kavramsallıştırma çabasından ibaret. Vekillerin 1990'lar sonrası daha da ön plana çıkmasıyla beraber, ona göre, pek çok akademik çalışma sadece yukarıda bahsi geçen terimleri, vekillerden ayırmaya odaklansa da bu vakit kaybından öteye geçmemiştir. Çünkü McFate, bütün bu bahse konu kategoriler ile vekiller arasında bariz ayrımlar yoktur tezini savunur. Kendisine göre durum, savaşçının niyeti ve pazar/saha şartlarına istinaden şekillenir.[118]

Akademik vekil tipolojisi çalışmalarının vekil ve savaş konusunu anlamayı zorlaştırdığını iddia eden McFate, basit haliyle vekilleri; harici çatışma sahalarında askeri operasyonlar yürütmek için belirli bir ücretle çalışan silahlı siviller olarak tanımlar. İçerisinde silahlı unsur/çatışma mefhumu olmayan harici eylemler tabii ki bu sınıflandırma dışındadır.

Bu bilgiler ışığında, McFate, beş ana karakteristik unsurun vekilleri profesyonel askerlerden ve silahlı devlet-dışı aktörlerden, teröristlerden ayırdığını söyler. Bunlardan birincisi; vekillerin siyasi çıkardan ziyade iktisadi faydayı öncelemesidir. Elbette bu bütün vekillerin siyasi çıkarları olmadığı anlamına gelmez ama genel anlamda vekiller finansal kâr maksimizasyonuna odaklanır. İkincisi; ilk özelliklerine atıfla ticari biçimde yapılanmış olmalarıdır, buna örnek olarak DynCorp International ve Armor Group örnekleri[119] verilebilir. Üçüncü olarak; vekillerin genel anlamda yabancı topraklarda çatışması, genel olarak yerel anlamda hizmet vermemesidir. Dördüncü unsur; vekillerin askeri amaçlar için çatışma sahasına yollanmasıdır ve bu hukuka aykırıdır. Vekillerin amacı

[118] Sean McFate. *Mercenaries and war: understanding private armies today*. National Defense University, 2019.
[119] DynCorp International ABD merkezli, ABD ulusal ve uluslararası çıkarlarına uygun şekilde hizmet veren bir özel askeri danışmanlık hizmetleri fiması iken, Armor Group ise benzer hizmetler sunan, 27 ülkedeki 38 ofisiyle servis sunan bir askeri hizmet tedarikçisidir.

şiddet kullanarak düşmanı yenmektir. Beşinci ve en önemli unsur ise; vekillerin öldürücü unsurlar olması ve silahlı çatışmayı metalaştırmasıdır. Vekillerin aksine askerler ve siyasi motivasyonu olan silahlı devlet dışı aktörler savaşı ticari anlamda çıkar sağlanacak bir unsur olarak görmezler. McFate, bu hususların bazı istisnai örneklerinin düşük ihtimalle de olsa gözlemlenebileceğini ama bunların, bir silahlı aktörün vekil olup olmadığı konusunda genelde yardımcı olacağını iddia eder.[120]

2.3.4. Naipler

Yeni savaşların aktörlerinin dört ana tipolojisinin sonuncusu; naiplerdir. Savaşın üçüncü taraflarına dair ortaya çıkan bu son aktör, son dönemde akademik anlamda ağırlığını gittikçe artırmaktadır. Bu anlamda yapılan ilk akademik çalışmalar, naipler ile yardımcı kuvvetler ve vekiller arasında belirli ayrımlar yapmaktadır. Bu çalışmalarda vekillerin, iç veya dışarıdaki çatışmalarda kullanmak adına, kendi kuvvetlerini kullanmakta müteredditolduğunda devreye giren unsurlar oluşu ele alınmaktadır.

Aynı şekilde yardımcı kuvvetlerin düzenli orduların yanında, devlet sınırları içerisinde gerçekleşen çatışmalarda rol oynayan aktörler olduğundan bahsedilir. Naipler ise; hükümet destekçisi, ülkenin içinde hükümete karşı savaşan silahlı gruplara karşı, gayri resmi olarak hükümetin yanında savaşan aktörler olarak tanımlanmaktadır.[121]

Güncel çalışmalar arasında, Andreas Krieg'in naiplere yönelik getirdiği tanım büyük ölçüde kabul gördü ve akademik literatürde öne çıkmaya başlamıştır. Bu tanıma göre Niyabet Savaşları'nın aktörü olan naipler, savaşın yükünü ülke sınırları dışına taşımaya yardım eden, insan gücü ve teknolojik unsurlardan oluşan aktörlerdir.[122] Bu bağlamda Krieg, Jean-Marc Rickli ile birlikte yazdığı

[120] Ibid.
[121] Geraint Hughes, and Christian Tripodi. "Anatomy of a surrogate: historical precedents and implications for contemporary counter-insurgency and counter-terrorism." *Small Wars & Insurgencies* 20, no. 1 (2009): 1-35.
[122] Andreas Krieg, "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East," *International Affairs* 92, no. 1 (2016): pp. 97-113, https://doi.org/10.1111/1468-2346.12506.

"Niyabet Savaşları, 21'inci Yüzyıl'da Savaşın Dönüşümü" çalışmasında, niyabet savaşlarının özgün yanının Clausewitzyen üçlemeden uzaklaşmaktan ziyade, doğasındaki bu üçlemeden farklı sosyo-politik fenomen olduğunu iddia etmektedir.[123]

Rauta, naipleri açıklarken basit bir sınıflandırmaya gider ve der ki; naipler, devletin düzenli kuvvetlerinin de çatışma durumunda müdahil olduğu silahlı gruplardır, bu ya kısmen takviyeyle ya da tamamen yerini alma ile gerçekleşir.[124] Niyabet savaşları, uluslararası savaşların yeni, daha ölümcül çatışmalar içeren ve modern vekalet savaşlarından daha uzun süren bir savaş formudur. Temel özelliklerinden birisi ise başa çıkılması zor olan vekealet savaşı sorunlarının, niyabet savaşının kendi konsepti olarak belirmesidir. Özellikle 1990'larda başlayan ve 2000'li yıllarda kullanımı gittikçe artan devlet dışı aktörler, ABD,[125] Angola[126] ve Sierra Leone gibi devletlerin, daha güçlü gruplara karşı avantaj elde etmek için aktif bir çatışma aracı olmuştur.[127]

Bahse konu örneklerine, onlarca yenisi daha eklenebilecek bu yeni mefhum, Krieg ve Rickli'nin gündeme getirdiği savaşın yükünün dışsallaştırılması konusundaki kaygıları gündeme getirmiş, niyabet savaşlarının ilişki kodlarını tanımlama ihtiyacı daha da ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Krieg ve Rickli,[128] niyabet savaşlarını, savaşın pek çok formunu içerisinde barındıran (vekalet savaşları, hibrit savaşlar) olarak ya da şahsına münhasır bir başka mefhum olarak ele alır. Onlara göre niyabet savaşları, savaşın yükünün dışsallaştırılmasında

[123] Andreas Krieg and Jean-Marc Rickli, *Surrogate Warfare: The Transformation of War in the Twenty-First Century* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2019).
[124] Ibid.
[125] Blackwater isimli güvenlik şirketi ABD tarafından aşırı gruplara karşı kullanılmıştır. Bknz; Mark Mazzetti, "C.I.A. Sought Blackwater's Help to Kill Jihadists," The New York Times (The New York Times, August 20, 2009), https://www.nytimes.com/2009/08/20/us/20intel.html.
[126] EO, özel askeri şirketlerin protipi ve adından en fazla söz edilen şirket. Apartheid'in kıdemli, emekli askerleri tarafından kurulan şirket, ününü, Angola hükümeti tarafından kiralandıktan sonra kazandı. İsyancı UNITA hareketi, EO tarafından öylesine kötü bir biçimde bastırıldı ki Lusaka Barış Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bknz; Çulha Zabcı, Filiz. 2022. "Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler". https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/yeni_savaslarin_gizli_yuzu_ozel_askeri_sirketler_d3ad2e36-9fa4-4222-a919-a4d2177e86c3.pdf.
[127] Christopher M. Faulkner, "Buying Peace? Civil War Peace Duration and Private Military & Security Companies," *Civil Wars* 21, no. 1 (May 2017): pp. 83-103, https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1406037.
[128] Andreas Krieg, and Jean-Marc Rickli. *Surrogate warfare*.

kullanılan her türlü güç ve platformu içeren geniş yelpazeli bir konsepttir. Onlara göre naiplerin tanımı vekillerin tanımında da kullanılabilir ama naipler, vekalet savaşlarının dışında da kullanışlı aktörlerdir.

Kelime anlamı itibarıyla, 'naip'; birini diğeriyle ikame edilebilen, bir yandan başkasının çıkarları adına hareket ederken, diğer yandan kendi çıkarlarını da göz önünde bulunduran anlamı taşır.[129] Bir diğer tanımlama ise, naipleri "yerli ama ulusal olmayan" unsurlar olarak ele almaktadır.[130] Bu açıklamalar ışığında niyabet savaşlarına dair yorum yapan diğer çalışmalar ise, bu savaşları; sadece askeri değil, makul inkar konusunda yardımcı olması açısından istihbari unsurlar da içeren savaş formu olarak tanımlamaktadır.[131]

Naipler, Maddocks'a göre,[132] vekillerin geleneksel olarak içerdiği dönüştürücü ve sömürücü geleneksel ihtiyaçlara gereksinim duymadan ve savaş alanında herhangi bir dini, kültürel 'kimlik' taşımadan savaşabilir, bu bağlamda onlarla çalışan aktörlere daha geniş yelpazede hizmet sunabilirler. Bu doğrultuda, naipleri kullanan uluslar/aktörler olası bir başarısızlık durumunda kendi üzerlerine kalacak herhangi bir etik suçlamadan da kaçınmış olurlar.[133]

Bunun sebebini izah eden Maddocks,[134] naiplerin uluslararası anlamda sorumlu tutulma ihtimallerinin düşüklüğünü vurgular ve bunun makul inkâr konusunda, naipleri kullanan devlete/aktöre 'avantaj' sağladığını belirtir. Fakat bu 'avantajlar', özellikle naiplerin kan dökmeye ve insani anlamda sınırsız bir savaşa girişme ihtimaliyle, daha uzun vadeli ve sonu kestirilemeyen savaşlara da

[129] Kelly H. Smith. *Surrogate warfare for the 21st Century*. Army Command And General Staff Coll Fort Leavenworth KS School of Advanced Military Studies, 2006,24..
[130] Day, Allan E. *Implications of surrogate warfare*. Naval War Coll Newport Rı, 2002, 4.
[131] Helin Sarı Ertem, "Surrogate Warfare in Syria and the Pitfalls of Diverging Us Attitudes toward Isis and PYD/YPG," *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War*, Ocak 2018, pp. 129-148, https://doi.org/10.1007/978-3-319-67528-2_7.
[132] Jennifer Maddocks. "Outsourcing of Governmental Functions in Contemporary Conflict: Rethinking the Issue of Attribution." *Va. J. Int'l L.* 59 (2019): 47.
[133] Vladimir Rauta. "Proxy agents, auxiliary forces, and sovereign defection: assessing the outcomes of using non-state actors in civil conflicts." *Southeast European and black sea studies* 16, no. 1 (2016): 91-111.
[134] Ibid.

sebep olabilirler ve onları kullanan aktörler adına daha büyük sorunlara yol açabilirler.[135]

Faulkner'in belirttiği gibi, bir naip kendisini bu tarz durumlarda koruması gereken bir yaptırıma maruz kalmayacağı için, rekabetsiz ve prensipsiz bir savaş söz konusu olur.[136] Naiplerin, bu sonu kestirilmesi zor kullanımı, küçük devletler kadar, büyük devletler için de ciddi sorunlara sebep olabilir ve stabil bir sonuç elde etmeyi engelleyebilir. ABD'nin Irak ve Afganistan'a kendi birliklerini göndermeyi mecbur kılması buna örnek olarak gösterilebilir.[137]

[135] Huseyn Aliyev, "Why Are Some Civil Wars More Lethal than Others? the Effect of pro-Regime Proxies on Conflict Lethality," *Political Studies* 68, no. 3 (Aralık 2020): pp. 749-767, https://doi.org/10.1177/0032321719862752.
[136] Ibid.
[137] Thomas Waldman, "Buy Now, Pay Later: American Military Intervention and the Strategic Cost Paradox," *Defence Studies* 19, no. 1 (February 2019): pp. 85-105, https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1565404.

3. Bağımsızlık Sonrasında Libya'da Yaşanan Önemli Siyasi Olaylar

Bir Kuzey Afrika ülkesi olan ve Akdeniz kıyısında yer alan Libya[138], güncel olarak 7 milyonu geçen nüfusa sahiptir. Trablus, Bingazi, Misrata, Zaviye ve Tobruk en başta gelen ve büyük şehirleri olarak kabul edilmektedir. 1.770.000 kilometrekarelik genişliğe sahip olan Libya'nın, Akdeniz'e neredeyse 1770 kilometre uzunluğunda sahili bulunmaktadır.[139] Nüfusunun neredeyse tamamı Arap ve Berberilerden oluşan ülkenin, yüzde 97'si ise Müslümandır. İlk yerleşimcileri Berberiler olan ülkenin isminin, yine bir Berberi kabilesi olan 'Levata' isminin zaman içerisindeki dönüşümünden mülhem ortaya çıktığı düşünülmektedir.[140]

Bulunduğu coğrafi konumun aktif bir geçiş güzergahı olması ve Akdeniz'e olan kıyısıyla pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan Libya'da, Fenikeliler Kartaca, Roma, Bizans, Abbasiler, Memlükler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, İtalya, İngiltere ve Fransa gibi birçok devletin izini görmek mümkündür. 1553 yılında Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hâkim olmasından sonra, Libya en uzun süreli istikrar dönemine kavuşmuştur.[141]

Yukarıda arz edilen, Libya'ya özgü sosyolojik unsurları da göz önüne alarak, Osmanlı 1611 yılında bu coğrafyaya özgü olan 'Dayılık' sistemini kurdu. Bu sistemde, görevlendirilen dayılar, halkın pek çok kesimini temsil eden, içerisinde yerel, askeri, sivil ve dini figürleri de barındıran kişilerce, yeniçerilerin desteğini alabilen aktörlerden seçilmekteydi. Bu sistem içerisinde Libya'da, 1830 yılına kadar yaklaşık 30 dayının bu süreçte görev yaptığı düşünülmektedir. Sistem 19. yüzyılda da bölgenin temel yönetim şekli olsa da birtakım problemler bu dönemde baş göstermeye başlamıştır. Osmanlı'nın zayıflamasından faydalanmak isteyen bazı dayılar, yetkilerini kötüye kullanarak yabancı devletlerle anlaşmalar

[138] Dennis Cordell, "Libya," Encyclopædia Britannica (Encyclopædia Britannica, inc., 13 Şubat, 2022), https://www.britannica.com/place/Libya.
[139] Lillian Craig Harris. Libya: Qadhafi's revolution and the modern state. Routledge, 1986. Harvard
[140] N. Kibar Önder,. "Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası". Journal of Social Sciences and Humanities 5 (2021): 136-148.
[141] Nurettin Ceviz. "Libya tarihine kısa bir bakış." Ortadoğu Analiz 3, no. 27 (2011): 80-90.

yapmışlardır. 1835'te, Birinci ve İkinci Berberi Savaşlarını müteakiben bölgede hakimiyeti yeniden sağlayan Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzu, yalnızca 1911 yılına kadar devam edebilmiş ve bölge İtalyan işgaline uğramıştır.[142]

Her ne kadar İtalyan işgali 20. yüzyılda vuku bulmuş olsa da Akdeniz'e tarihi bir misyon yükleyen ve Akdeniz'i Antik Roma'nın iç denizi olarak tanımlayan İtalya, Libya'yı kendisinin doğal yayılma alanlarından birisi olarak görmekteydi. 1878 yılında düzenlenen ve Afrika'yı paylaşma planı olarak da bilinen Berlin Konferansı'nda Libya'ya dair işgalci emellerini dile getirmekte bir beis görmeyen İtalya'nın bu tutumu, bunu kanıtlar niteliktedir.[143] Trablusgarp savaşının neticesinde Uşi Antlaşması[144] imzalanmış, anlaşma bölgeyi Osmanlı toprağı olarak teyit etse de fiilen İtalyanlara bırakılmış, devam eden süreçte Libya, İtalya'nın bütüncül işgali ve acımasız uygulamalarıyla baş başa kalmıştır. Mussolini döneminde daha da artan baskı ve şiddet, Libya direnişinin simgesi Ömer Muhtar'ın 1931 yılındaki idamından sonra yerini tam anlamıyla bir İtalyanlaştırma sürecine bırakmıştır.[145]

3.1. Bağımsızlık Sürecinden Kaddafi Darbesine: Libya (1951-1969)

1931 yılı sonrasında Libya bir İtalya kolonisine dönüşmüştür ve bu süreç 1943'e kadar devam etmiştir.[146] İkinci Dünya Savaşı'nı müteakiben, İtalya'nın savaş dışında kalmasıyla Fransa ve İngiltere'ye bırakılan ülke, ülkede kıvılcımlanan bağımsızlık hareketlerinin de rüzgarıyla Londra ve Paris yönetimleriyle anlaşmalar yapmıştır. Seyyid İdris Senusi böylelikle Libya'nın bağımsızlığını ilan etmiş, anayasal düzenlemelerin sonrasında 7 Ekim 1951'de Birleşik Libya Krallığı'nın başına geçmiştir. 27 Kasım 1951'de bağımsızlığı onaylanan Libya,

[142] Mehmet Babacan. "Libya'daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasi İstikrar Sorunu." *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4, no. 1 (2020): 51-74.
[143] G. Macharia Munene. "The United States and the Berlin Conference on the Partition of Africa, 1884–1885." *Transafrican Journal of History* (1990): 73-79.
[144] Seydi Toprak. "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları." Türkiyat Mecmuası 22, no. 1 (2012): 223-237.
[145] Richard A. Lobban Jr and Chris H. Dalton. *Libya: History and revolution*. ABC-CLIO, 2014.
[146] Emanuela Paoletti, "Libya: Roots of a Civil Conflict," *Mediterranean Politics* 16, no. 2 (2011): pp. 313-319, https://doi.org/10.1080/13629395.2011.583757.
.

24 Aralık 1951'de bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece modern dönemde Kuzey Afrika'nın ilk bağımsız devleti olmuştur.[147]

Kabile toplumu sosyolojisi, Libya'da ülkenin yönetiminde etkisini hissettirmiştir. Federatif bir aşiret birliğiyle harmanlanarak gelen monarşik ve bağımsız yeni bir yönetimle idare edilmeye başlanan Libya, 1959'da sahip olduğu zengin petrol yataklarını keşfetmeye başlamıştır.[148] Bu tarihe kadar oldukça fakir olan Libya'da, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumdan faydalanmak isteyen İngilizler deniz ve hava üssü karşılığında, ABD ise çeşitli liman imtiyazları karşılığında Libya'ya destek olmaya söz vermiştir. Bahse konu yardımlar, bu süreçte ülkeyi ayakta tutmuştur. Yine bunun bir neticesi olarak, Libya dış politikasında İngiliz ve Amerikan etkisi de hissedilir hale gelmiştir.[149]

Özellikle Libya'da petrolün keşif süreci ve ülkenin jeopolitik önemi göz önüne alındığında, ABD ve İngiltere'nin ülke ile ilişkilerini geliştirmek istemesi, bu ülkelerin pragmatist yaklaşımları düşünüldüğünde gayet normal görünmektedir. Fakat bu ülkelerin aksine, yüzyıllarca Libya'da istikrarı sağlayan, Osmanlı Devleti'nin varisi, Türkiye ve Libya'nın ilişkileri, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel birliktelik doğrultusunda şekillenmiş, Libya Türkiye'yi her kritik aşamada daima en büyük müttefik ve destekçisi olarak addetmiştir. Nitekim, 1949 yılında, Libya'dan Türkiye'ye ilhak olma adına talepler dahi iletilmiştir.[150] Çeşitli sebeplerle karşılık görmeyen bu talep sonrasındaki süreçte ise, BM Libya'da devam etmekte olan mandacılık sisteminin bitmesine ve parlamenter sisteme geçilmesine karar vermiştir.

---

[147] Majid Khadduri, *Modern Lybia: A Study in Political Development* (Baltimore, US: Johns Hopkins Press, 1963).

[148] GH Blake, "OIL PRODUCTION IN LIBYA." *Geography* 54, no. 2 (1969): 221–23. http://www.jstor.org/stable/40566791.

[149] Ali Abdullatif Ahmida, "Libya, Social Origins of Dictatorship, and the Challenge for Democracy," *The Journal of the Middle East and Africa* 3, no. 1 (2012): pp. 70-81, https://doi.org/10.1080/21520844.2012.666646.

[150] Güneri Civaoğlu, "Tarihi 'Libya Belgesi...'," Milliyet (Milliyet, 7 Haziran, 2020), https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/tarihi-libya-belgesi-6116971.

Bu doğrultuda yeni arayışlara giren Şeyh İdris (sonradan kral olmuştur),[151] Türkiye Cumhuriyeti'nden, Türkiye'de daha önce kaymakamlık ve valilik gibi görevlerde bulunan, Libya kökenli Sadullah Koloğlu'nun, Berka Emirliği'nin[152] başbakanlığını yapması için icazet talep etmiş ve bu talebi ise onaylanmıştır. Bunun sebeplerinden birisi, doğal olarak Kral İdris'in siyasi kadroları kurmakta zorlanışı olsa da aklına gelen ilk seçenek yine Türkiye olmuştur. Bu husus uluslararası ilişkiler tarihinde pek karşılaşılan bir olay değildir.

Koloğlu, İngiliz nüfuzunun oldukça hissedildiği zorlu Libya siyasi ortamında, Trablus, Fizan ve Bingazi olarak üç ayrı bölgeden müteşekkil ülkeyi birleştirmek adına yoğun çaba sarf etmiştir. Bu dönem içerisinde Bingazi'yi idaresi altında tutan Kral İdris, 1951'de ülkesinin bağımsızlığının tescillenmesiyle Kral olarak ilan edilmiştir. 1952 Mayıs'a kadar Libya'da görev yapan Koloğlu ise, dönüş hazırlıkları yaptığı esnada vefat etmiştir.[153] Türkiye bu süreçte Libya'nın kurumsallaşmasında önemli rol oynamış, tarihten gelen karşılıklı iyi ilişkiler, etkisini Libya'nın bağımsızlık döneminde de hissettirmiştir.

[151] Senusilik bir İslami tarikatı temsil eder, Hz. Hasan'ın torunlarından Seyyid Muhammed bin Ali es-Senusi tarafından kurulmuştur. 1787 yılında doğan es-Senusi, Hristiyanların İslam topraklarına yaptığı tecavüzlerin bütün Müslüman aleminin birleşerek durdurulabileceğine inanıyordu. Bu bağlamda bölgede yer alan bütün etnik yapıların ve aşiretlerin kardeşliği üzerinden bir söylem geliştirmiştir. 1841 yılında ilk zaviyesini Bingazi'de kuran Senusi, öğretisini kısa zamanda Mısır, Sudan, Cezayir, Senegal ve Gambiya'ya kadar yaymayı başarmıştır. Afrika'nın iç bölgelerine kadar İslamı yaymayı başaran Senusiler, Fransız ve İngiliz sömürgeciliğine karşı oldukça başarılı mücadeleler vermiştir. Üçüncü tarikat şeyhi olan Seyyid Ahmed es-Şerif Senusi zamanında Fransızlarla mücadelenin dozunu azaltmakla birlikte İtalyan işgaline karşı askeri, siyasi ve kültürel mücadeleler verdiler. 1915 yılında Almanlarla ittifak kuran Senusiler, İtalyanları kıyı şeritlerinde tutmayı başardılar. Özellikle İdris es-Senusi döneminde mücadelelerini artıran Senusiler, 1920'de Libya'nın bağımsızlığını kazanmasına yardımcı oldular. Bknz; Tufan Turan, and Esin Tüylü Turan. "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 19 (2011): 190-206.

[152] Berka, Trablus ve Fizan ile birlikte Libya'nın üç ana tarihi bölgesinden birisidir. Ülke'de 1949 yılında BM'nin aracılığıyla bu bölgeleri temsil eden kişilerin seçildiği sistem, 1951'de İdris'in krallığını ilan etmesiyle son bulmuştur. Bknz; Abdulnem Ali Alriteemi. "Sosyal, siyasi ve Ekonomik Yönüyle Libya. (1951-1969)." Doktora Tezi., 2021.

[153] Metin Menekşe, "Göç Ve Medeniyet: Osmanlı Afrika Sında (Libya) Medeniyetin inşasında Göçmenlerin Rolü," *Mediterranean Journal of Humanities* -, no. 10 (2021): pp. 127-158, https://doi.org/10.13114/mjh.2021.556.

3.2. Kaddafi Dönemi ve Sonu (1969-2011)

1960'larda gittikçe artış gösteren muhalif hareketler, Libya'nın 42 yıllık lideri Kaddafi ve arkadaşlarını da 1952'de Mısır'da kurulan Hür Subaylar Hareketinin etkisi altına bırakmış, 1963 yılında ise Kaddafi ve üç arkadaşı önderliğinde benzer bir gizli teşkilat kurulmuştur. [154]

1969'da gerçekleşen Kral İdris'e yönelik darbeye kadar sıkı bir şekilde örgütlenen bu oluşum,[155] Kral İdris'in Türkiye'de olmasını da fırsat bilerek 1 Eylül'de kansız bir şekilde amacına ulaşmıştır. Bu dönemde henüz Üsteğmen olan Kaddafi Albay rütbesine yükseltilerek Libya silahlı kuvvetlerinin başına getirilmiştir. Nasır ideolojisinin zihinsel dünyasının inşasında çok etkili bir rol üstlendiği Kaddafi, Antiemperyalizm ve Antisemitizm üzerine kurgulanmış bir Arap sosyalizmi ideolojisine sahipti.[156] Darbe sonrası Kaddafi böylelikle, monarşinin kaldırılışını ve Libya Sosyalist Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmiştir.[157]

Kaddafi, darbesini takiben 1970 yılı ocak ayı içerisinde Devrim Komuta Konseyi üyelerinin isimleri çıkarılan resmî gazete ile duyurulmaktaydı.[158] Konsey, Osmanlı dönemindeki dayılık sistemi[159] sonrasında, Libya'da uzun süre sonra ilk

---

[154] Elifnur Düzsöz. "Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya." Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi 9, no. 2: 295-330.

[155] Caner Cantürk, and Betül Şengül. "DEVRİMLER, KAOS VE İSTİKRAR ARAYIŞLARI İÇİNDE LİBYA: TARİHSEL VE YAPISAL BİR ANALİZ." Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi 3, no. 6 (2018): 45-70.

[156] Jonathan Bearman. Qadhafi's Libya. Zed Books, 1986.

[157] 1969 darbesinden sonra Libya'da cumhuriyet rejimine geçildi. Muammer Kaddafi 1977'de 'Cemâhiriye' rejimi ilan etmiş, 1986 yılında ise adına 'Büyük' ifadesi eklenmiştir. Ülkenin adı 2011 yılına kadar Büyük Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi olarak kalmıştır. Bknz: https://turkish.aawsat.com/home/article/3849341/salih-kallab/dalgalanmalardan-sonra-libya'da-hala-ne-bir-istikrar-ne-de-bir

[158] Konsey yedisi binbaşı beşi de yüzbaşı rütbesindeki askerlerden oluşmaktaydı. Bknz; David Blundy and Andrew Lycett, *Qaddafi and the Libyan Revolution* (Boston, US: Little, Brown, 1987).

[159] Osmanlı'da Dayılık Kuzey Afrika özelinde uygulanan bir yönetim sistemidir. İlk olarak Tunus'ta kurulmuş ve iyi neticeler verdiği görülünce Cezayir ve Libya'da da uygulanmaya başlanmıştır. Bknz; Mehmet Maksudoğlu, "Dayı: XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti Idaresi Altına Giren Tunus, Trablusgarp Ve Cezayir Eyaletlerinde Yönetimi Ele Geçiren Kimselere Verilen Unvan.," TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: Mart 21, 2023, https://islamansiklopedisi.org.tr/dayi--garp-ocaklari.

kez halk tabakalarının da katıldığı bir örgütlenme modeliyle ortaya çıkmıştır. Bu askeri konseyin birincil icraatları ise, ülkenin başkentini Bingazi'den Trablusgarp'a taşımak, İtalyanlar öncelikli olmak üzere Libya'da yabancılara ait tüm arazileri kamulaştırmak ve ülkeye yerleşen İtalyanlar'ı ülkelerine geri göndermek olmuştur. [160]

Bu süreçte pek çok sosyal, iktisadi ve siyasal reforma imza atan Kaddafi, zengin petrol rezervlerinin de yardımıyla ülkenin gelirlerini 1970-1974 yılları arasında üç kata yakın artırarak 14 milyar dolar civarına çıkarmayı başarmış ve kişi başına düşen gelir uzun süren yoksulluk yıllarının ardından 11 bin dolara yükselmiştir.[161] İktisadi sahada yaptığı reformlara ek olarak, sosyalizm etkisindeki bir lider olarak ortaya çıkan Kaddafi, Libya'nın milli kültürünü, gelenek ve dini inancını da muhafaza etmeye gayret etmiştir ve ülkede şeriat kuralları çerçevesinde reformlar yapmış, alkolü yasaklamış, geleneksel giyimi teşvik ederek Arapça'yı ise ülkede resmi dil olarak ilan etmiştir.[162]

Yönetimsel olarak halk iktidarını benimsediğini ifade eden Kaddafi, modern dünyanın sunduğu güncel parlamenter sistemi ve modern iktidar anlayışını eleştirmiş, halk iktidarının ancak kendi yaptığı devrimle Libya'da var olan şekliyle idame ettirilebileceğini meşhur Yeşil Kitap'ta savunmuştur. Yine Yeşil Kitap'ta modern demokrasilerin en temel unsuru olarak kabul edilen parlamentoyu 'sahtekârlık' olarak tanımlamış, bu sistemin sınıfsal bölünmeyle sonuçlandığını ileri sürerek, gerçek bir halk iktidarının bu modern sistemle kurulamayacağını ileri sürerek, şahsen Osmanlı dönemindeki dayılık sistemini baz aldığını düşündüğüm 'Halk Kongreleri' fikrini ileri sürmüştür.[163]

Kaddafi'ye göre toplumun her kesimini kapsayan, çeşitli dini ve etnik grupların yılda bir kez toplandığı halk kongreleri, halk iktidarının tesisini sağlamaktadır. Genel ideolojik hatlarıyla değerlendirilecek olunursa, Kaddafi'nin tabiri caizse

[160] Ibid.
[161] Sally Totman and Mat Hardy, "When Good Dictators Go Bad: Examining the 'Transformation' of Colonel Gaddafi," *The International Journal of Interdisciplinary Global Studies* 10, no. 2 (2015): pp. 1-6, https://doi.org/10.18848/2324-755x/cgp/v10i02/53362.
[162] Ibid.
[163] Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980).

‘kızıl elması’ Arapça konuşan bütün halkları birleştirerek tek bir Arap Devleti kurmaktır, çünkü Arap kültürünün diğerlerine kıyasla üstün olduğuna inanır. Arap geri kalmışlığının kökenlerinin ise Osmanlı sonrası dönemde Batı’nın emperyalist ve kolonici yaklaşımlarıyla ilişkilendirmekte, başta kendi ülkesi olmak üzere monarşileri bu konunun temel sorunu kabul etmektedir.[164]

Bu bağlamda ülkesini savunma konusundaki ilk ciddi adımını, Libya’da bulunan Amerikan ve İngiliz üslerini kapatarak atan Kaddafi, 1970 yılında Afrika’da İslami Davet Cemiyeti’ni kurarak Hristiyanlığın kıtada yayılmasını engelleme girişimlerinde bulunmuştur. Üç yıl sonra ülkenin sahip olduğu petrol rezervlerini millileştirerek, ideolojik dünyasının ana fikrini oluşturan tek Arap Devleti idealiyle Mısır, Tunus, Suriye ve diğer Mağrip ülkeleriyle entegrasyonu denemiştir. Kapitalizm ve komünizmi çıkış noktaları ve sonuçları itibarıyla bir kefede değerlendiren Kaddafi, alternatif üçüncü bir dünya sunmuş, Arap sosyalizmini kendi coğrafyasında iki kutba sıkışmış dünya için bir çıkış noktası olarak göstermiştir.[165]

Filistin meselesini dış politikasının merkezine alarak bazı Afrika ülkelerinin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kestirmeye muvafık olsa da bazı Arap ülkelerinin, kendi içindeki radikal grupları Libya’nın desteklediği iddiasıyla beraber uluslararası kamuoyunda olumsuz bir algı edinmeye başlamıştır.[166] Merkezi otoritesini tahkim etmek adına iç politikasında benzer aksiyonlar alan Kaddafi, merkezden yönetilen bir idari yapılanmayı tesis edebilmek adına aşiretler üzerinden yüzyıllardır süregelen sistemi değiştirmiş, geleneksel topraklar üzerindeki örgütlenmeyi kaldırma seçeneğine başvurmuştur. Bu bağlamda kendisi ve devrimine sadık yöneticiler yetiştirmek temel motivasyonlarından birisi olmuştur.

[164] Ibid.
[165] Caner Cantürk, and Betül Şengül. "Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya.
[166] Gürkan Doğan, and Bülent Durgun. "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2012): 61-90.

Her ne kadar Libya iktisadi anlamda, Kaddafi yönetiminde hızlı bir atılım sürecine gitmiş, reform odaklı refah seviyesi yükselmişse de 1975 yılında kendisine karşı yapılan başarısız darbe girişimi ile yüzleşen Kaddafi, köklü bir siyasal reforma giderek ilk aşamada yasama sistemini tamamen değiştirme kararı almıştır. Bu bağlamda toplumu inanç ve eşitlikler üzerinden yakalamaya çalışmış, 1977'de halk egemenliği kurulmasına dair 10 maddelik bir deklarasyon yayınlanarak, Libya bir sosyalist halk cumhuriyeti ilan edilmiştir ve Kur'an-ı Kerim Libya'nın anayasası olarak duyurulmuştur.[167]

Aynı yılın sonlarına doğru, Kasım ayında ikinci kısmı yayınlanan yeşil kitap, sosyalizmin iktisadın temelini oluşturduğunu belirtmiş,[168] mülkiyeti ve ücrete tabi olarak çalışmayı modern bir kölelik olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir model önerisi sunmuştur.[169]

1979 yılında Kaddafi, toplumsal modele dair teorilerini sunduğu üçüncü bölümü tamamlamış, ailenin bireyin ve devletin de önünde yer aldığını ilan etmiştir. Kabilelerin önemine de oldukça değinen Kaddafi, onu bir milletin ana unsuru olarak adlandırmış ve milli devletin mihenk taşı olarak nitelendirmiştir.[170]

İç siyasette bu tarz 'halk dostu' adımlar atmasıyla başlayan ve devam eden süreç, 1980'li yıllar, Kaddafi adına Yeşil Kitap'ta ileri sürdüğü ideolojik düşüncelerini, topluma, devlete ve bireye bakış açısını, iç politikada istikrarlı olarak uygulama fırsatı sunan bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda bu dönem, Kaddafi rejiminin iç politikada yükseliş dönemi, dış politikada ise saygınlığını yitirmeye başladığı bir dönemdir.

[167] Maddelerin İngilizce'si için, bknz; http://algaddafi.org/declaration-on-the- establishment-of-the-authority-of-the-people
[168] Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 38-45.
[169] Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 45-48.
[170] Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 71.

Kaddafi'nin 1970'lerden itibaren öne sürdüğü emperyalizm karşısında birlik olma mottosu, onu bölgesinde ve Müslüman coğrafyasında zorlayıcı bir dış politika tercihi fikrine inandırmış, Kaddafi bu ideali uğrunda bahse konu ülkelerin iç politikalarına, askeri çekişmelerine dahi müdahil olmaktan çekinmemiştir.[171] Soğuk Savaş süreci ve sona erişi ve SSCB'nin çöküşü, Kaddafi için de bir dönüm noktası olmuştur. 1980'li yılların Kaddafi'nin uluslararası arenada saygınlığını yitirmeye başladığı bir dönem olduğundan daha evvel bahsetmiştik. İç politikadaki başarılarını, dış politikaya yansıtamayan Libya'nın devrik lideri, bir tarafta dünyanın en tartışmalı rejimi haline dönüşmüş, diğer tarafta ise 1970'li yıllarla başlayan emperyalizme karşı birlik olma söylemini bilhassa kendi bölgesi ve Müslüman dünyasında aktif bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır.[172]

Bu aktif dış politikası öyle noktalara ulaşmıştır ki, Kaddafi bu 'kutsal' amacını gerçekleştirebilmek adına dış politikadaki muhataplarının iç meselelerine karışmaktan dahi geri durmamıştır. Örneğin Tunus, ülke içindeki muhaliflerin Kaddafi tarafından silahlandırıldığını ileri sürüyor; Suriye ile yapmaya çalıştığı birleşme denemesi sonuçsuz kalınca Kaddafi Londra'da aleyhine düzenlenen gösterilerin kanlı bir şekilde sonlanması olayına dahi karışmış bulunuyordu.[173] İnşa etmeye çalıştığı söylem üzerinden kendi cephesinin güvenliğini saldırgan bir şekilde tesis etmeye çalışan Kaddafi, Londra'daki saldırı sonrasında kendisiyle diplomatik ilişkilerini kesen İngiltere'ye cevaben Kızıl Ordu ve IRA mensuplarını desteklemeye devam edeceğini belirtiyordu.[174]

Aynı şekilde, Çad'la yaşadığı sınır ihtilafına istinaden, her ne kadar uluslararası kamuoyunda Libya askerlerinin Çad'da bulunmasını reddediyor olsa da ülke içerisinde kendi askerleri bulunuyor, hatta günümüzde Libya'da terör estirmeye devam eden Halife Hafter komutasındaki birliklerle sürece aktif şekilde angaje

[171] Şükrü Çıldır. "Libya Askeri Darbesi." *Ortadoğu Analiz* 8, no. 76 (1969): 55-57.
[172] Kathryn Sturman, "The Rise of Libya as a Regional Player," *African Security Review* 12, no. 2 (2003): pp. 109-112, https://doi.org/10.1080/10246029.2003.9627226.
[173] George Joffe and Emanuela Paoletti. *Libya's foreign Policy: drivers and objectives*. German Marshall Fund of the United States (GMF), 2010.
[174] Richard English, "Terrorist Innovation and International Politics: Lessons from an IRA Case Study?," *International Politics* 50, no. 4 (2013): pp. 496-511, https://doi.org/10.1057/ip.2013.18.

olmuştur.[175] Çad ile yaşadığı sorunların ortasında, Fransa'nın Çad yanlısı bir tavır alması üzerine 1989'da Air France uçağını bombalatmış, bu tarz sivilleri de hedef alan eylemleri kendisini uluslararası alanda bir yalnızlık sürecine sokmaya başlamıştır.[176]

Özellikle SSCB gibi bir müttefikini Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kaybeden Kaddafi, 1990'larda devam ettiği şiddet kullanmaktan geri durmayan agresif dış politikasının ilk karşılığını alarak, 1992'de BM Güvenlik Konseyi tarafından terörizmi destekleyen ülke olarak suçlanmıştır.[177] Bu karar aslında, bir ilk olma mahiyetini de taşımaktaydı çünkü BM kurulduğu tarihten beri ilk kez bir ülkeyi, Libya'yı, doğrudan terörizm destekçiliğiyle suçlamış ve taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda yaptırımlarla tehdit etmiştir.

İç politikada başarılı olduğu reformlarının getirdiği dinamizm (ki bir kabile toplumunda bunu başarmak zordur) ve bazı yoksul Afrika ülkelerinde de karşılık bulan anti-emperyalist söylemlerinin rüzgarıyla BM kararlarına uymayacağını açıklayan Kaddafi, bazı Müslüman ülkelerin de BM kararları doğrultusunda hareket edeceklerini açıklamış ve Libya'yla ilişkilerini askıya almasıyla daha da yalnızlaşmıştır.[178]

Kaddafi kendisine karşı uluslararası düzeyde inşa edilmeye başlanan söyleme karşılık vererek yeni bir söylem inşa etmeye başlamış, Müslüman ülkelerin BM lehinde tavır takınmasıyla yeni stratejisini bölgesel güvenlik kompleksi teorisinde de savunulduğu üzere kendi bölgesinde ortak tehdide maruz kaldığını düşündüğü ülkelere yönelik stratejilere yönelmiştir. Daha önce farklı Arap ülkeleriyle yaptığı entegrasyon, birleşme çabaları bir anlamda boşa çıkan ve

[175] Mesfin Gebremichael, Alagaw Ababu Kifle, Alem Kidane, and Hervé Wendyam. "Libya Conflict Insight." (2018).
[176] Keith B. Richburg, "Libya to Pay $170 Million in Bombing of Airliner in '89," The Washington Post (WP Company, January 10, 2004), https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/01/10/libya-to-pay-170-million-in-bombing-of-airliner-in-89/470efd7e-9fb8-41c7-bf29-e934487e2537/.
[177] Sephen D. Collins, "Dissuading State Support of Terrorism: Strikes or Sanctions? (an Analysis of Dissuasion Measures Employed against Libya)," *Studies in Conflict &Amp; Terrorism* 27, no. 1 (2004): pp. 1-18, https://doi.org/10.1080/10576100490262115.
[178] Ufuk Ulutaş et al., "Bati Ve kaddafi Rapor Seta," Batı Ve Kaddafi Makasında Libya (SETA, May 2011), http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126135254_seta-bati_ve_kaddafi_makasinda_libya.pdf.

başarısız olan Kaddafi, BM ile beraber kendisine karşı tavır takınan Müslüman ülkelerle olan süreci de göz önüne alarak söyleminin merkezini Afrika'ya taşımıştır.[179]

Afrika'yı tek bir hükümet altında birleştirmek gibi bir iddiayla 'Afrika Birleşik Devletleri' kurulması fikrini ortaya atan Kaddafi, bu dönemde Tunus, Fas ve Mısır üzerinden Sahra Altı Afrika ülkelerine doğru politikasını genişletme çabalarına girişerek, Sudan, Somali, Etiyopya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. Bu süreç içerisinde kıtanın yoksulluk çeken ülkelerine finansal yardımlarda bulunmuştur.[180] Elbette bu gerçeğe dönüştürmesi zor ideal hayata geçirilemese de Kaddafi'nin tutumunun kıtadaki pek çok yoksul ülke üzerinde yankısı olduğu da göz ardı edilmemelidir.[181]

Kaddafi'nin uzun süren batı ve ABD karşıtı dış politikasına karşılık, 1986'da ABD'nin Trablus ve Bingazi'yi bombalamasıyla Kaddafi'nin iyice sıkışması (her ne kadar Kaddafi 1998'de Lockerbie faciası üzerinden kendi bildiği türden bir cevap vermiş ve tansiyon daha da artmış olsa da), ABD'nin Libya'yı tekrar makul bir çizgiye gelmeye zorlaması, SSCB'nin dağılması sonrası görece olarak kolaylaşmıştır. Devam eden süreçte dönemin ABD Başkanı Bush tarafından da taltif gören Kaddafi'nin pozitif adımları, Libya'ya uluslararası ambargonun kaldırılmasıyla taçlandırılmıştır.[182]

Yaptırımlarıyla sarsıldığı BM'nin o dönemki genel sekreteri, Annan'ın 1998 yılındaki ziyareti, Libya'nın da devam eden süreçte attığı adımlarla (Kaddafi Lockerbie faciası sorumlularını teslim etmeyi ve mağdurların ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir) bir nevi yumuşama dönemine geçiş yapan Kaddafi,

[179] Kurt Morais and Sanusha Naidu, "Libya's Africa Policy: What Does It Mean for South Africa and NEPAD?," *South African Journal of International Affairs* 9, no. 2 (2002): pp. 109-118, https://doi.org/10.1080/10220460209545395.
[180] Maano Ramutsindela, "Gaddafi, Continentalism and Sovereignty in Africa," *South African Geographical Journal* 91, no. 1 (2009): pp. 1-3, https://doi.org/10.1080/03736245.2009.9725324.
[181] Caner Cantürk, and Betül Şengül. "Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: 45-70.
[182] Christopher M. Blanchard. *Libya: Transition and US policy*. Congressional Research Service Washington United States, 2016.

karşılığında uygulanan yaptırımların yumuşatılması sözünü bu gelişmelerin bir sonucu olarak almıştır.[183]

2000'li yılların başında uluslararası kamuoyunda ve bilhassa Batı'da 'The Maverick State'[184] yani Başıbozuk Devlet tanımlamasıyla anılmaya başlanan Kaddafi rejiminin bir diğer yumuşama faktörü de Ortadoğu'da Taliban ve Saddam rejimi merkezli gelişmekte olan olaylar olmuştur. Buna 1970'li yıllarda Kaddafi'yi ilk olarak heyecanla karşılayan Müslüman dünyasındaki imajının aynı yıllarda 'dengesiz' bir figüre evrilmesi de şüphesiz katkıda bulunmuştur. Kaddafi Libya'sı sistemsel etkileşimini artırma ihtiyacı hissederek, Batı ile etkileşim fikri artık eskisi kadar korkutucu bir düşünce olmaktan çıkmıştır.[185]

Daha evvel içeride sağladığı bütüncül yapının da tehdit altında olduğu gerçeğiyle, Libya kamuoyunda kendisine ve partisine yönelik eleştiriler vesilesiyle yüzleşmek durumunda kalan Kaddafi, 11 Eylül sonrası süreçte Irak ve Afganistan'a karşı göz göre göre gelen askeri müdahaleyi de hesaba katarak hem iç hem de dış politikasında reformlara başladı. Bu bağlamda Arap-İsrail sorununa 2001 yılında iki-devletli çözüm seçeneği üzerinden yaklaşmış, arabuluculuk teklifinde bulunmuştu (her ne kadar 2009'da bu söylemini tekrar değiştirse de).

2005 yılında artık Kaddafi, ABD ile istihbarat paylaşımı yaparak Kuzey Afrika'daki El-Kaide operasyonlarına yardım etmekteydi.[186] Daha önce ideolojik çıkışlarının merkezinde yer alan Afrika'yı da ihmal etmeyen Kaddafi, Afrika Birliği'nin Gıda Yardım Programlarını da üstlenerek, kendisine karşı oluşan olumsuz imajı değiştirmeyi amaçlamıştır.[187]

[183] Ufuk Ulutaş et al., Batı ve Kaddafi Makasında Libya.
[184] Deon Geldenhuys, "Deviant Conduct in World Politics," 2004, pp. 142-167, https://doi.org/10.1057/9780230000711.
[185] H. Solomon and Gerrie Swart, "Libya's Foreign Policy in Flux," *African Affairs* 104, no. 416 (January 2005): pp. 469-492, https://doi.org/10.1093/afraf/adi006.
[186] Ken Silverstein, "How Kadafi Went from Foe to Ally," Los Angeles Times (Los Angeles Times, 4 Eylül, 2005), https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2005-sep-04-fg-uslibya4-story.html.
[187] Ibid.

16 Ekim 2007'de ise bu çabalar meyvelerini vermeye başlamış, Libya iki yıllığına BM Güvenlik Konseyi üyeliğine seçilmiştir. Yaklaşık iki hafta sonra, İngiltere ile çeşitli iş birliği anlaşmaları imzalamış, dış politikadaki dengeleyici davranış ve politikalarına devam etmiştir. Afrika ve Batı ile açılım ve reform süreçleri olanca hızıyla devam ederken, Kaddafi'nin aynı politikayı Müslüman dünyasında yürütmemesinin temel sebebi ise, ideolojik olarak halen bu ülkelerin Libya'dan aşağıda olduğuna inanmasıdır.[188]

Bu bağlamda 2005 yılının Temmuz ayında düzenlenen Afrika Birliği zirvesinde, yine o meşhur idealine atıf yapmaktaydı; "Afrika Birleşik Devletleri Afrika'nın Umududur".[189] Kaddafi bu sürecin devamında, Batı ile olan ilişkilerinde yeni bir döneme girmiş, yeni açılımlar gerçekleştirmeye başlamış, sistemle etkileşime girme çabalarında bulunmuştur. Bilhassa İngiltere, Almanya ve İtalya ile yeni ekonomik anlaşmalar yapılmış, AB'ye ciddi bir petrol ihracatına başlamıştır. 11 Eylül sonrası ortaya çıkan yeni göçmen krizinde aktif bir rol üstlenen Libya'nın Batı ile ilişkilerinde ise, güvensizlik gündemdeki yerini kaybetmemiştir.[190] Daha önce Arap sosyalizmi olarak gerçekleştirmeye çalıştığı entegrasyon ve birleşme planlarının yönünü 2008 itibarıyla Batı'ya çevirmeye başlayan Kaddafi Libyası'nda, artık Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik için gerekli reform süreçleri dahi başlatılmıştır.[191] Dış politikadaki bu yumuşama, Libya kamuoyuna da fazlasıyla sirayet etmiş, sosyal refaha dayalı ekonomik politikalardan halk bu dönemde fazlasıyla istifade etmiştir ve yaşantısı değişmiştir.[192]

---

[188] George Joffe and Emanuela Paoletti. *Libya's foreign Policy: drivers and objectives*.
[189] China Daily, Maverick Gaddafi calls for Borderless Africa, 5 Temmuz, 2005. http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/05/content_457322.htm.
[190] Salah Sarrar, "Gaddafi and Berlusconi Sign Accord Worth Billions," Reuters (Thomson Reuters, 30 Ağustos, 2008), https://www.reuters.com/article/uk-libya-italy-idUKLU1618820080830.
[191] Global Trade Review, "Middle East & North Africa: Libya," Global Trade Review (GTR), 12 Şubat, 2015, https://www.gtreview.com/news/africa/middle-east-north-africa-libya/.
[192] Nizamettin Biber, 2013. *Kaddafi Libyası ve Kaddafi'nin mektubu/Dünya/milliyet blog*. [online] blog.milliyet.com.tr. Available at: <http://blog.milliyet.com.tr/kaddafi-libyasi-ve-kaddafi-nin-mektubu/Blog/?BlogNo=427596>

Tam olarak kırk iki yıl sonra, yukarıda bahsedilen sarsıcı süreçlerin gölgesindeki iktidarı, Kaddafi'nin son zamanlardaki ılımlı politikalarının aksine yüz çevirdiği Arap Baharı ile başlayan süreçle 2011'de yıkılmıştır. Rejiminin neredeyse son on beş senesinde, Libya'nın sistem düzeyinde reformlarla beraber Batı ile olan etkileşimi de onu iktidarda tutmaya yetmemiş, bilakis dengeleme politikaları çerçevesinde kendinden beklenmeyecek derecede bir iç hesaplaşmaya gitmesine rağmen ne Batı'yı ne de daima yukarıdan baktığı Müslüman ülkeleri buna ikna edememiştir.

17 Şubat 2011'de başlayan gösterilerin devamında, olaylar ülke çapına yayılmış, Kaddafi en başta verdiği sert tepkiye ve katliamlarına rağmen geri adım atmak istese de Fransa ve ABD öncülüğündeki ülkeler beklenmedik şekilde NATO ve BM'yi devreye sokarak Kaddafi iktidarına son vermiş, Libya'yı bugün dahi halen çözülemeyen siyasi ve askeri gerilime terk etmişlerdir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve danışmanı Sidney Bluementhal arasındaki yazışmalarda, Bluementhal, Fransa'nın asıl amacının Libya petrolü üzerinde kontrol sağlamak ve Kaddafi'nin sahip olduğu gizli altın hazinesi ile Paris yönetimini bölgede zayıflatmasının önüne geçmek olduğunu iddia etmiştir.[193] Kaddafi'nin devrilmesinde aktif olarak rol alan Fransa'da dönemin Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin, 2007'deki seçim kampanyası için Kaddafi'den milyonlarca avroluk finansal destek aldığı ortaya çıkmıştır.[194] Ayrıca yıllar sonra ortaya çıkan raporlar, NATO'nun Fransa'nın öncülüğündeki müdahalesi (henüz uçuşa yasak bölge planlaması dahi yapılmadan) sonucu halk tarafından linç edilerek öldürülen Kaddafi'nin, aslında eylemciler arasına karışmış üç Fransız ajanı tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir.[195]

[193] Avi Asher Schapiro, "Libyan Oil, Gold, and Qaddafi: The Strange Email Sidney Blumenthal Sent Hillary Clinton in 2011," VICE, Ocak 12, 2016, https://www.vice.com/en/article/gy9d49/libyan-oil-gold-and-qaddafi-the-strange-email-sidney-blumenthal-sent-hillary-clinton-in-2011.

[194] Alexander Seale, "Former French Leader Nicolas Sarkozy Haunted by Gaddafi's Spy," (TRT World, 25 Şubat, 2019), https://www.trtworld.com/opinion/former-french-leader-nicolas-sarkozy-haunted-by-gaddafi-s-spy-24495.

[195] "French Secret Service Killed Gaddafi on Sarkozy's Orders, Says Report," Middle East Eye, accessed 20 Eylül, 2022, https://www.middleeasteye.net/news/french-secret-service-killed-gaddafi-sarkozys-orders-reports.

3.3. NATO'nun Libya Müdahalesine Yönelik Eleştiriler

NATO müdahalesi ve Kaddafi'nin öldürülmesi sonrasında, Batılı ülkeler bu olayı Libya adına bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Dönemin Almanya dışişleri bakanı da dahil olmak üzere pek çok batılı siyasetçi, açıklamalarında yeni döneme dair umutlarını dile getirmiştir.[196]

Fakat NATO müdahalesini takiben ülkenin içine sürüklendiği sivil savaş ve dünyanın gündemine yerleşen yeni bir göçmen krizi, bu müdahalenin Libya'ya tam olarak istenileni getirmediğini göstermek adına dahi yeterliyken, ek olarak da kronikleşen onlarca yeni sorun ortasında, Libya'da demokrasi mücadelesi halen devam etmektedir. Demokratikleşme anlamında Libya'ya herhangi bir uzun vadeli katkıda bulunmayan bu müdahale, en başta göreceli olarak sağladığı insan hakları ihlallerinin sınırlanması üzerinden de yine pek çok batılı ülke tarafından savunulmuştur.

Elbette, Kaddafi'nin on yıllarca demir yumrukla yönettiği ülkede kronikleşen ihlaller, insan hakları ihlalleri, muhaliflere yönelik uygulamaları başlı başına bir tartışma konusudur. Fakat Libya vakasında yapılan uluslararası müdahale kısa ve uzun vadeli sonuçları, müdahalede başı çeken ülkelerin Libya'da yine aynı rejime paralel yönetimler sergilemesi muhtemel aktörleri orta ve uzun vadede illegal şekilde desteklemesiyle, fazlasıyla sorgulanma potansiyeline sahiptir. Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler literatüründe bu bağlamda uzun süredir kuvvet kullanımının meşruiyeti sorgulanmakta, bu ilkenin adil savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu kavramlarının, batı normları üzerinden şekillenmesi bu hususu bilhassa Libya özelinde fazlasıyla tartışmaya açık kılmaktadır.[197]

[196] Deutsche Welle, 2021. *Libya'ya askeri harekatın bilançosu | DW | 19.03.2021*. [online] DW.COM. Available at: <https://www.dw.com/tr/libyaya-askeri-harekatın-bilançosu/a-56921238>.

[197] Zehra Aydın, "Uluslararası Hukukta insani Müdahale: Libya Örneği - Afam - Afrika Araştırmacıları Derneği," AFAM (AFAM - Afrika Araştırmacıları Derneği, 19 Ağustos, 2019), https://afam.org.tr/uluslararasi-hukukta-insani-mudahale-libya-ornegi/.

Kuvvet kullanımının meşruiyetine dair ilk incelemeler, 1980'lerin sonunda hem Batı hem de Doğu literatüründe, müdahaleyi gerçekleştiren devletlerin kuvvet kullanımı için belirli şartlar altında hareket etmesinin belirlenmesine yönelik çalışmalarla başlamıştır. Bu bağlamda, Schachter'in adil savaş ve insan hakları isimli makalesi önem atfetmektedir. Zira Schachter'e göre, devletler self-determinasyon ilkesi bağlamında, kendi çıkarlarına ve dünya görüşlerine göre dış müdahaleyi kullanabilmektedir. Bu bağlamda, Schachter çeşitli örneklerle, Fransa, İngiltere gibi ülkelerin geçmişte bu ilkeyi kullanarak kendi siyasi gündemlerine uygun ve tek taraflı müdahelelerini açıklamaktadır.[198]

Benzer bir şekilde, uluslararası sorunlarda, müdahale edenin kim olmasını sorgulayan James Pattison, kuvvet kullanımının insani müdahale kapsamında etik olarak yapılabilmesi için ne gibi şartlar, aktörler gerektirdiğini ve esasen nasıl hukuki kabul edilebileceğini sorgular. Pattison'a göre, ABD'nin Irak müdahalesi, ülkeyi dünya nezdinde güvenilmez bir 'adalet sağlayıcı' güç konumuna getirmiş, NATO'nun Bosna ve Somali'deki sicili ve diğer örnekler ise, organizasyonun sorgulanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Pattison, John Stuart Mill'in self-determinasyon ilkesi münasebetiyle, müdahale karşıtı görüşünden mülhem, müdahaleyi savunanlar ve savunmayanların ortak noktasının, dünya toplumu nezdinde karşılık bulacak bir başarı konusunda mutabık olduğunu iddia eder, ki bunun genel anlamda başarısız olduğunu tarih içerisindeki pek çok örnek göstermiştir.[199]

Günümüz dünyasının yükselişteki küreselleşme olgusuna karşın kendisini halen ulus-devlet sistemiyle idame ettirdiği düşünüldüğünde, Yıldıray Sak'a göre uluslararası örgütlerin (NATO), kendisine bağlı, hegemon güçlerin, ulusların çıkarlarına paralel şekilde Libya'ya müdahalede bulunmıştur. Bu bağlamda müdahalelerin niteliklerini açıklarken, zorlayıcı (coercive) unsura dikkat çeken Sak, bu unsurun silahlı kuvvet kullanımına varabilen önlemler içerebileceğine ve müdahaleye konu olan devletin rızasına değinerek, silahlı kuvvet kullanımının

[198] Oscar Schachter. "Just War and Human Rights." *Pace YB Int'l L.* 1 (1989): 1.
[199] James Pattison, "Legitimacy and Humanitarian Intervention: Who Should Intervene?," *The International Journal of Human Rights* 12, no. 3 (2008): pp. 395-413, https://doi.org/10.1080/13642980802069658.

hukuki olarak özel bir rejimle uygulanabileceğini ve diğer bu hususun silahlı kuvvet kullanımından ayırdığına dikkat çeker. Birleşmiş Milletler'in (BM) bu bağlamda temel aldığı 42. Madde, BM Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanılmasına dair kararını; "uluslararası barış ve güvenliğin tehdit altında olması ya da bozulmuş olması" koşuluna bağlamıştır. Bu bağlamda, nihai amacı yaşanan ağır insan hakları ihlallerini önlemek olduğu göz önüne alındığında, 42. Maddeye göre kararın alınabilmesi, BM Güvenlik Konseyinin ağır insan hakları ihlalleri ile sonuçlanan iç savaşları veya katliamları, uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eden ya da bozan fiiller olarak nitelendirmesi gerekmektedir.[200]

Yine Sak'a göre her ne kadar bu bağlamda yapılan müdahalelerde iç işlerine karışma yasağına aykırı ve insancıl müdahalenin hukukuna aykırı bir durum söz konusu olmasa da bu kararın uygulanması esnasında, bazı devletlerin ulusal stratejik çıkarlarının tesiri altında kalan müdahaleler başarısız ve sorgulanmaya açık olmuştur ve bu hususta Libya meselesi somut bir örnek teşkil etmektedir.[201] Ülkede başlayan isyanla beraber, UGK ve Libya yönetimi arasındaki çatışmaların devam etmesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi olaylarda sorumluluğu olduğu düşünülen ve Kaddafi'nin de aralarında bulunduğu Libya'lı yöneticilere karşı 1970 (2011) sayılı kararı almış ve bu bağlamda bu kişilerin malvarlıkları dondurulmuş, seyahat yasağı getirilmiştir.[202]

Her ne kadar bu kararın getirdiği yaptırımlar, ülkedeki soruna barışçıl bir çözüm getirmeyi amaçlasa da çok kısa bir süre içerisinde BM güvenlik Konseyi, 17 Mart 2011 tarihinde 1973 (2011) sayılı kararı almış, Libya hava sahasını uçuşa yasak bölge ilan ederek ateşkes çağrısında bulunmuştur. Ek olarak, gerekli önlemlerin alınmaması ve sivillerin zarar görme durumunun devam etmesi durumunu gündeme getirerek, Libya'ya müdahaleye uzanan yolun taşları döşenmiştir.[203]

---

[200] Yıldıray Sak. "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 11, no. 44 (2015): 121-153.
[201] Ibid.
[202] Maria Golovnina and Louis Charbonneau, "U.N. Security Council Imposes Sanctions on Gaddafi," Reuters (Thomson Reuters, February 27, 2011), https://www.reuters.com/article/us-libya-un-idUSTRE71P26Z20110227.
[203] UN, "Security Council Approves 'No-Fly Zone' over Libya, Authorizing 'All Necessary Measures' to Protect Civilians, by Vote of 10 in Favour with 5 Abstentions | UN Press," United Nations (United Nations, 17 Mart, 2011), https://press.un.org/en/2011/sc10200.doc.htm.

18 Mart 2011'de, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrılarına ve potansiyel uluslararası müdahale riskine karşı, Kaddafi hükümeti ateşkes kararı duyurmuş, fakat buna rağmen 19 Mart 2011'de Libya bombalanmaya başlamıştır.[204] Terry'e göre, bu müdahale 1973 sayılı kararın uygulanış biçimi açısından tamamen hukusuz ve başarısızdır ve uluslararası koruma sorumluluğu ilkesine tamamen aykırı bir biçimde gerçekleşmiştir.[205]

Aynı şekilde Sak'a göre; 1973 (2011) sayılı kararın alınma hızı (48 Saat sonra), çatışmalara son verecek barışçıl yolların önünü tıkamış, sorunun çözümü ve şiddetin sona erdirilmesi konusunda yeterince çaba sergilenmemiştir.[206] Bu bağlamda, Fransa'nın başını çektiği ülkeler 19 Mart'ta Paris Konferansı bütün olası barışçıl çözümlerin önünü tıkamış, Türkiye'nin aracı olduğu, Libya'daki hükümetin ve muhaliflerin de onayladığı ateşkes ve çözüm planı dahi uygulanmamıştır. Henüz duyurulan uçuşa yasak bölge planlanması dahi Paris Konferansı'nda konuşulmadan, Fransız uçakları Libya'yı bombalamaya başlamıştır.[207]

Bu husus daha önceki vakalar ile kıyaslandığında, BM adına daha büyük bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. İnsancıl müdahalenin gerçekleştirilmesi için gereken ihlallerin, sivil kayıpların değerlendirilmesi gibi süreçler, bu müdahale öncesinde tamamen kusurlu şekilde değerlendirilmiştir.[208] Libya'daki sivil kayıpların ve mülteci akımının düzeyi göz önüne alındığında, BM Güvenlik Konseyi 1992'de Somali müdahalesini gerçekleştirmeden önce oluşan rakamın binde birinin dahi altındadır. Somali müdahalesi gerçekleşmeden önce bu verileri

---

[204] The Guardian, "Libya Calls Ceasefire in Response to UN Resolution," The Guardian (Guardian News and Media, 18 Mart, 2011), https://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/libya-ceasefire-response-un-resolution.

[205] Patrick CR Terry. "The Libya intervention (2011): neither lawful, nor successful." *Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 48, no. 2 (2015): 162-182

[206] Ibid.

[207] BBC News, "Libya: US, UK and France Attack Gaddafi Forces," BBC News (BBC, March 20, 2011), https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12796972.

[208] Natalino Ronzitti, "NATO's Intervention in Libya: A Genuine Action to Protect a Civilian Population in Mortal Danger or an Intervention Aimed at Regime Change?," *The Italian Yearbook of International Law Online* 21, no. 1 (January 2011): pp. 1-20, https://doi.org/10.1163/22116133-90000207.

toplayan ve müdahale kararını bu bağlamda alan BM Güvenlik Konseyi, Libya'daki rakamların Somali'ye kıyasla bu kadar düşük oluşuna dahi aldırmamış, bu husus Sak'ın makalesinde de üzerinde durulan ana noktalardan birisi olmuştur.[209]

Bu tartışmalı müdahalelere bir diğer örnek ise Somali vakası olmuştur. 1991 yılında Somali'de aşiretler arasında başlayan çatışmalar bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu hususta ilk adımını 24 Nisan 1992'de atan BMGK, öncelikle ülke içerisinde acil şekilde yardım dağıtma girişiminde bulunmuş, isyancıların bu yardımı engellemesiyle güvenlik tedbirleri konusundaki yetkiler BMGK tarafından verilmiştir. ABD önclüğünde oluşturulan ve otuz ülkenin katılım sağladığı askeri kuvvetler Somali'ye sevk edilmiş fakat ABD ve batılı ülkeler süreç içerisinde maddi ve manevi destek sunma anlamında eksik kalmıştır.[210]

Bu başarısız müdahale 1994'te ortaya çıkan Ruanda krizinde de etkilerini hissettirmiş, on binlerce insanın hayatını kaybettiği bölgeye karşı stratejik ilgisi bulunan Fransa ve BM uzun süre önleyici tedbirler almamıştır. Nisan ayı içerisinde başlayan bu sürece, Ağustos ayında alınan BMGK kararıyla, Fransa öncülüğünde oluşturulan çok uluslu bir savaş gücü ile müdahil olunmuş, bu iki vakada insani müdahale amaçları konusunda uluslararası kamuoyunda şüpheler oluşmuştur.[211]

Bu bilgiler doğrultusunda Libya vakasında öne çıkan bir diğer unsur ise, olası bir müdahaleye konu olan ülkenin, ulusal yetkileri içerisinde çatışmaları durdurarak kayıplara son verme sorumluluğu BM Güvenlik Konseyi 1973 sayılı kararının koruma sorumluluğuna dair ilk aşamasıdır. Her ne kadar Kaddafi hükümeti tarafından bu husus muhaliflerin de onayını alarak ateşkes ile sağlanmaya çalışılsa da BM tarafından görmezden gelinmiştir.

[209] Ibid.
[210] Peter Viggo Jakobsen, "UN Peace Operations in Africa Today and Tomorrow," *Journal of International Peacekeeping* 7, no. 1 (2002): pp. 153-181, https://doi.org/10.1163/187541101x00057.
[211] Ertuğrul Eryücel. "İnsani Müdahalenin Meşruluğu Sorunu ve Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Koruma Sorumluluğu Yaklaşımı." *Akademik Hassasiyetler* 1, no. 1: 140-162.

Bu hususu açıklarken, güncel olarak geçerli olan uluslararası hukuk kurallarında devletin rejimini değiştirme ve onu demokratik hale getirme talebinin, devlet içerisindeki silahlı muhalifler desteklenerek sağlanması yoktur, dolayısıyla Libya müdahalesinde iç işlerine karışmama ilkesinin ihlal edildiğini iddia eden akademik çalışmalar mevcuttur.[212]

Diğer taraftan, bazı çalışmalar ise teknik anlamda müdahalenin, hukuksal olarak meşru olduğunu belirtse de, 'son çare' olarak başvurulması gereken silahlı kuvvet kullanım kararının, üç hafta dahi dolmadan alınmış olmasını sorgulamaktadır. Zira Libya'da 1970 sayılı karar gereği yürürlüğe konan silahlı kuvvet gerektirmeyen önlemler ile 1973 sayılı karara istinaden silahlı kuvvet kullanımına başvurulması arasında geçen süre sadece 18 gündür ve daha önceki vakalara kıyasla bu bağlamda çelişkilidir.[213]

Nitekim, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin 2007 seçimleri için, Libya'nın devrik lideri Kaddafi'den aldığı ileri sürülen milyonlarca avroluk finansal destek ve karmaşık ilişkileri,[214] BM'nin Libya müdahalesinde Fransa'nın acelesini anlamaya da yardımcı olacaktır.[215]

[212] Karen DeYoung and Greg Miller, "Allies Guided Rebel 'Pincer' Assault on Tripoli," The Washington Post (WP Company, August 22, 2011), https://www.washingtonpost.com/world/national-security/allies-guided-rebel-pincer-assault-on-tripoli/2011/08/22/gIQAeAMaWJ_story.html.
[213] Arif Bağbaşlıoğlu. "NATO'nun Alan Dışı Algılamasındaki Değişimin Kuvvet Kullanma Hukukuna Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme." *Uluslararası Hukukta Güncel Sorun Alanları, Murat Saraçlı (der.), Bigbang Yayınları* (2012): 195-201.
[214] Al Jazeera News, "Former French President Sarkozy Charged over Libyan Financing," News | Al Jazeera (Al Jazeera, October 16, 2020), https://www.aljazeera.com/news/2020/10/16/former-french-president-sarkozy-charged-over-libyan-financing.
[215] Alexander Seale, Former French leader Nicolas Sarkozy haunted by Gaddafi's spy.

4. 2011 Sonrasında Libya İç Savaşı'nın Dönüşümü Ve Savaşın Aktörleri

Arap Baharı'nın etkilerini en çok hisseden ve hala hissetmekte olan ülkelerden birisi şüphesiz Libya'dır. 2011'de başlayan Kaddafi karşıtı gösterilerin ilk günlerinden itibaren, ülkede demokratik seçimleri düzenlemek adına pek çok oluşum, yapılanma ve siyasi hareket ortaya çıksa da günümüzde halen siyasi krizler devam etmektedir. Bu süreçte uluslararası toplum, Birleşmiş Milletler ve bazı ülkeler çeşitli nedenlerle, farklı girişimler aracılığıyla krize çözüm getirmeye çalışsa da başarısız olmuştur.

Libya'da günümüzde de devam etmekte olan bu krizlerin kökenini anlamak adına, bu bölümde devrim süreci ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, siyasi süreçlerin tıkanmasındaki yerel ve uluslararası dinamikler ele alınacaktır. Bu hususa ek olarak, günümüzde de Libya'daki krizin çözümü önündeki en büyük engel olan Darbeci General Halife Hafter ve kendisinin siyasi destekçisi olan Doğu/Tobruk merkezli parlamentonun, krizin çözümüne yönelik süreçleri nasıl sekteye uğrattığı kronolojik olarak izah edilecektir.

Dolayısıyla, 2011'den beri Libya'da devam edegelen siyasi çıkmazın nedenlerine ve kökenlerine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda tezde kullanılan Vekalet Savaşları, Niyabet Savaşları, Hibrit Savaşları'na yönelik teorik alt yapının Libya'da zemin bulma sürecine yönelik etkenlerin bazıları da bu kısımda ele alınmaya gayret edilecektir.

4.1. Libya'da Uluslararası Müdahale Sonrası Demokratik Sistemin İnşası Çabaları ve Siyasi Çıkmazlar (2011-2012)

Bu çalışmanın önceki kısımlarında daha önce ele alındığı üzere, muhalefetsiz bir şekilde 2011'e kadar devam eden Kaddafi rejimi, tarihler 17 Şubat 2011'i gösterdiğinde sarsılmaya başlamış ve protestoların silahlı isyana dönüşerek 42 yıllık dönemin bitmesiyle sonuçlanmıştır. Protestoların gittikçe büyümesinin akabinde ortaya çıkan ve Kaddafi karşıtı isyancıların oluşturduğu Ulusal Geçiş

Konseyi (UGK)[216] ise, kısa bir süre sonra kendisini ülkenin resmi ve tek temsilcisi ilan etmiştir. Fransa, ABD ve İngiltere gibi ülkeler ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını[217] da arkalarına alarak Libya'ya karşı 19 Mart 2011 tarihinde hava operasyonlarına başlamıştır.[218]

20 Mart 2011'de Libya devlet televizyonunda konuşan Kaddafi, Fransa, ABD ve İngiltere öncülüğündeki bu koalisyonu 'Haçlı Birliği' ilan etmiş, bu 'davetsiz misafirlerin' Libya'nın petrol ve doğal kaynaklarında gözü olduğunu söyleyerek, halkının sonuna kadar savaşacağını belirtmiştir.[219] Birkaç gün sonrasında NATO askeri operasyonun idaresini ele almış ve uçuşa yasak bölge uygulamasını yürürlüğe koymuştur.[220]

Halka sesleniş konuşması yapan dönemin ABD Başkanı, Obama, Kaddafi'nin 'ölümcül saldırılarının' durdurulduğunu söylerken, günümüzde halen kullanılmaya devam eden ve retorik ötesine geçmeyen ifadeyi kullanmıştır; "Libya halkının özgür irade ve arzusunu destekleyeceğiz".[221] Bu konuşmanın

[216] Libya'da Kaddafi'ye karşı gösterilerin başlamasının ardından Bingazi'de kurulan Transitional National Council (Ulusal Geçiş Konseyi) kendisini göstericilerin askeri ve siyasi temsilcisi ve Libya'yı seçimlere götürecek tek meşru temsilci ilan etmiştir. Bknz: https://www.britannica.com/place/Libya/Emergence-of-the-Transitional-National-Council-in-Benghazi

[217] 2011'de Muammer Kaddafi'ye karşı düzenlenen protestoların büyümesi ve Kaddafi'nin muhaliflere karşı yürüttüğü operasyonlar sonucunda BMGK, 1970 ve 1973 sayılı kararları (2011) almış, daha sonra NATO'ya bölgede operasyon başlatma yetkisi vermiştir. 1970 sayılı karara göre Güvenlik Konseyi; silah ambargosu, Kaddafi ve ailesinin mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı gibi önlemleri içeren kararları yürürlüğe konulmuştur. 17 Mart 2011'de ise 1973 sayılı kararı kabul etmiştir. Buna göre BM Şartı'nın hükümlerine uygun olarak Libya'da uçuşa yasak bölge ilan edilmesi, sivillerin korunması için askeri güç kullanımı ve diğer önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.

[218] CNN, "2011 Libya Civil War Fast Facts," CNN (Cable News Network, 28 Mart, 2022), https://edition.cnn.com/2013/09/20/world/libya-civil-war-fast-facts/index.html.

[219] Reuters Staff, "Gaddafi Says Libyans Will Defeat Western Forces," Reuters (Thomson Reuters, 20 Mart, 2011), https://www.reuters.com/article/ozatp-libya-gaddafi-speech-20110320-idAFJOE72J06V20110320.

[220] Elise Labott, "NATO Announces Agreement on Enforcing No-Fly Zone over Libya," CNN (Cable News Network, 25 Mart, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/24/libya.nato/index.html.

[221] CNN News (Cable News Network, 28 Mart, 2011), https://transcripts.cnn.com/show/se/date/2011-03-28/segment/03.

ertesi günü, 29 Mart 2011'de, kırktan fazla ülkenin temsilcisi Londra'da, Libya İletişim Grubu'nu (Libya Contact Group)[222] kurmak adına buluşmuştur.[223]

Bu süreci Londra'da, Libya Dışişleri Bakanı Moussa Koussa'nın istifasını duyurması, Amerikan istihbaratı ve muhalifler arasındaki ilişkinin resmileşmesi,[224] ve ertesi gün, 31 Mart 2011'de NATO'nun, hava operasyonlarının komutasını kendisinin aldığını ilan etmesi takip etmiştir. Yapılan açıklamada bu operasyonun temel amacı ise sivilleri ve sivil yerleşim alanlarını tehlike ve saldırılardan korumak olarak belirtilmiştir.[225]

Bu hadiselerden birkaç gün sonra, dönemin İtalya Dışişleri Bakanı, Franco Frattini, ülkesinin Fransa ve Katar'ın ardından UGK'yı, Libya'nın uluslararası meşru temsilcisi olarak tanıdığını ilan etmiştir.[226] Bu gelişmeleri müteakiben Kaddafi, ABD ve Başkan Obama yönetimi ile irtibat kurmaya çalışmış, operasyonun durdurulmasını, görüşmeye açık olduğunu fakat görevden ayrılmayacağını ifade etmiştir.[227]

Bu gelişmeleri takip eden süre, Kaddafi adına olumsuz gelişmeleri beraberinde getirmiştir, Kaddafi, en küçük oğlu Seyfül Arab ve torunlarını Trablus'ta gerçekleştirilen NATO hava bombardımanında kaybetmiştir.[228] Bu süreçte çeşitli

---

[222] 2011 Mart ayında otuz beş ülke ve sivil toplum kuruluşunun katılımıyla Londra'da gerçekleşen toplantı sonrası ortaya çıkan bu grup, Libya'daki sivil geçiş sürecine BM, Afrika Birliği ve AB ile koordinasyon halinde destek vermek adına kurulmuştur. Bknz: https://www.france24.com/en/20110329-london-creation-libyan-contact-group-post-gaddafi-un-african-union-arab-league

[223] Elise Labott, "International Diplomats Unite against Gadhafi," CNN (Cable News Network, 29 Mart, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/29/libya.diplomats/index.html.

[224] Reza Sayah, Dana Bash, and Pam Benson, "Source: CIA Operating in Libya, in Consultation with Opposition," CNN (Cable News Network, 30 Mart, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/30/libya.war/index.html.

[225] NATO, "Operation Unified Protector Protection of Civilians and Civilian - NATO," https://www.nato.int (NATO, 31 Mart, 2011), https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110407_unified-protector-protection-civilians.pdf.

[226] Reuters Staff, "Italy Signs Migration Accord with Libya Rebels," Reuters (Thomson Reuters, 17 Haziran, 2011), https://www.reuters.com/article/uk-italy-libya-idUKTRE75G44720110617.

[227] Nic Robertson et al., "Gadhafi Asks Obama to End NATO Bombing," CNN (Cable News Network, 6 Nisan, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/04/06/libya.war/index.html.

[228] The Guardian, "Gaddafi's Son Killed in NATO Air Strike, Say Libyan Officials" (Guardian News and Media, 1 Mayıs, 2011), https://www.theguardian.com/world/2011/may/01/libya-muammar-gaddafi-son-nato1.

açıklamalar yapan ve kendisinin asla bulunamayacağını ve öldürülemeyeceğini ifade ederek gövde gösterisi yapan Kaddafi, kendi yönetiminde de gittikçe büyüyen ayrışmalarla karşı karşıya kalmıştır.[229]

Örneğin; NATO'nun Libya misyonunu 90 gün daha uzatması sonrası, Petrol Bakanı Shukri Ghanem artık Kaddafi hükümeti ile bir bağı kalmadığını ve muhaliflere katıldığını duyurmuştur.[230] 2011 Haziran ayı, dünya çapında pek çok ülkenin daha UGK'yı resmen tanımasıyla gündeme gelmiştir. ABD, İspanya, Kanada ve Almanya'nın da içerisinde bulunduğu ülkeler Kaddafi'ye karşı pozisyonlarını daha da keskinleştirerek, muhalifleri ve dolayısıyla UGK'yı meşru Libya temsilcisi olarak gördüklerini ilan etmiştir.[231]

Bilhassa batılı ülkeler için muhalefeti resmi devlet unsuruna dönüştürme süreci devam ederken, Afrika'dan BM, NATO ve Batı'ya karşı eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Mesela dönemin Güney Afrika Devlet Başkanı, Jacob Zuma, NATO'yu BM'nin sivilleri koruma amaçlı kararlarını kötüye kullanmak ve Libya'da rejimi değiştirmeye çalışmak, Kaddafi'ye karşı suikast planlamakla suçlamıştır.[232]

Bu gelişmelere rağmen, Batı'nın ve dünyanın önde gelen ülkeleri muhalefet ile angajmanını daha da artırmıştır. Nitekim, 11 Ağustos 2011'de, Libya'nın Vaşington Büyükelçiliği UGK kontrolünde yeniden açılmıştır.[233] ABD yetkilileri Kaddafi'nin son bir kez daha Trablus'ta büyük bir direnişe kalkışabileceği hususunu dillendirirken, 21 Ağustos'ta Trablus'ta yaşanan çatışmalarda

[229] Amir Ahmed and Adam Levine, "Libyan TV Broadcasts Message from Gadhafi," CNN (Cable News Network, May 13, 2011), https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/05/13/libya.war/index.html.
[230] Hada Messia, Raja Razek, and Richard Roth, "Libyan Oil Minister Defects, Says He Might Join Opposition," CNN (Cable News Network, 1 Haziran, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/06/01/libya.unrest/index.html.
[231] BBC News, "Germany Recognises Libya Rebels as Sole Government" (BBC, 13 Haziran, 2011), https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-13753422.
[232] Brent Swails et al., "South African President Blasts NATO Actions in Libya," CNN (Cable News Network, 14 Haziran, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/06/14/libya.war/index.html.
[233] Jomana Karadsheh et al., "Libyan Rebels Report Progress Advancing toward Tripoli," CNN (Cable News Network, 11 Ağustos, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/08/11/libya.war/index.html.

Kaddafi'nin iki oğlu esir alınmış, 12 saat süren çatışmalar sonrası 1,300 kişi hayatını yitirirken binlercesi yaralanmıştır.[234]

Bu çatışmaların iki gün sonrasında, UGK'ya bağlı milis güçlerin ülkenin yüzde doksanında kontrolü sağladığı, Kaddafi'nin ise yerinin bulunamadığı ve Trablus'u terk ettiği bildirilmiştir.[235] Bunu müteakiben, BM Güvenlik Konseyi kararıyla Libya'nın bir buçuk milyar dolarlık dondurulmuş varlıkları UGK'ya teslim edilmek üzere serbest bırakılmış, Birleşik Krallık ve Fransa da birkaç gün sonra benzer hamleler yapmış,[236] diğer taraftan Rusya ise UGK'yı Libya'nın uluslararası meşru hükümeti olarak tanıdığını bildirmiştir.[237]

BM, Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya'nın bu adımları sonrası, Eylül ayı Libya adına fazlasıyla hareketli geçmiştir. Paris'te bir araya gelen 60 ülke temsilcileri Kaddafi sonrası geçiş sürecini ele almak adına toplanmış, bu toplantıyı müteakiben UGK Lideri, Mustafa Abdel Jalil, Trablus'ta halka seslendiği konuşmasında İslam şeriatından ilham alan bir devlet hukuku vaat etmiştir. Bu konuşmayı BM parlamentosunun, Libya'yı UGK'nın temsil edeceğini açıklaması ve BM Güvenlik Konseyi'nin 3 aylık destek misyonu oluşturma kararı takip etmiştir.[238] 20 Eylül'de, yetkililer tarafından on gün içerisinde yeni hükümetin kurulacağı açıklanmış, dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ise yeni geçiş hükümetini tebrik etmiş, Libya'nın yeni bayrağının BM bayrağı yanındaki yerini alacağını ifade etmiştir.[239]

---

[234] Thomas Erdbrink and Liz Sly, "In Libya, Moammar Gaddafi's Rule Crumbling as Rebels Enter Heart of Tripoli," The Washington Post (WP Company, 22 Ağustos, 2011), https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/libyan-rebels-converging-on-tripoli/2011/08/21/gIQAbF3RUJ_story.html.

[235] Peter Graff and Ulf Laessing, "Gaddafi Flees Tripoli HQ Ransacked by Rebels," Reuters (Thomson Reuters, 24 Ağustos, 2011), https://www.reuters.com/article/ozatp-libya-20110824-idAFJOE77N00F20110824.

[236] CNN, "Britain Delivers Millions of Pounds to Bank in Libya" (Cable News Network, 1 Eylül,2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/09/01/libya.money.delivered/index.html.

[237] News France 24, "Russia Recognises Libya's Transitional Council" (France 24, 1 Eylül, 2011), https://www.france24.com/en/20110901-russia-recognises-libya-ntc-ruling-authority-paris-conference.

[238] UN, "Security Council Creates United Nations Support Mission in Libya, Adopting Resolution 2009 (2011) | UN Press," United Nations (United Nations, 16 Eylül, 2011), https://press.un.org/en/2011/sc10389.doc.htm.

[239] Ed Cropley and Sherine El Madany, "Wrapup 1-African Union Recognises Libya's New Rulers," Reuters (Thomson Reuters, 21 Eylül, 2011),

Bu gelişmelere rağmen, Libya'nın her tarafında gölgesi ve korkusu gezmeye devam eden Kaddafi, Sirte yakınlarında konvoyuna düzenlenen NATO destekli saldırı sonrasında ise kurtulmayı başarsa da göstericiler tarafından saklandığı yerden çıkartılarak, 20 Ekim 2011'de linç edilerek katledilmiştir.[240] Bu çalışmanın daha önceki kısımlarında, göstericiler arasına karıştığı iddia edilen Fransız ajanlara dair raporlar ele alınmıştı. Kaddafi'nin ölümünden üç gün sonra, Libya'nın özgürlüğü ülkenin doğusunda yer alan Bingazi'de ilan edilmiş, bundan birkaç gün sonra ise BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'daki operasyonları durdurulmuştur.[241]

Kaddafi'nin ölümünü müteakiben, UGK, yaklaşık iki hafta sonra ülkeyi seçime götürmesi adına geçici bir hükümet kurulması kararı almıştır ve bu görev 31 Ekim 2011'de, 51 UGK üyesinin 26'sının oyunu alan Abdurrahim El Kib'e tevdi edilmiştir.[242] NATO ise Libya misyonunun tamamlandığını aynı tarihte resmi olarak ilan etmiştir.[243]

7 Temmuz 2012'de genel seçimler yapılmıştır ve seçimi ABD'de yetişen ekonomist Mahmud Cibril liderliğindeki Ulusal Güçler İttifakı kazanmıştır.[244] Bu olayı müteakiben, 8 Ağustos'ta, Ulusal Geçiş Konseyi yetkilerini yeni seçilen meclise, Ulusal Genel Kongre'ye devretmiştir. Bu olay ise, kırk iki yıllık Kaddafi diktatörlüğü sonrası, ilk siyasi ve demokratik geçiş sürecinin Libya'da vuku bulması anlamına gelmekteydi. Böylelikle kongre liderliğine Muhammed Yusuf Magaryaf seçilmiş, birkaç hafta sonra, tarihler 11 Eylül 2012'yi gösterdiğinde, mütedeyyin kimliğiyle ön plana çıkan Mustafa Ebu Şakur, liberallerin de

https://www.reuters.com/article/libya/wrapup-1-african-union-recognises-libyas-new-rulers-idUSL5E7KK4K020110921.

[240] BBC News, "Libya's Col Gaddafi Killed in Crossfire, Says NTC" (BBC, 21 Ekim, 2011), https://www.bbc.com/news/world-africa-15397812.

[241] UN News, "Libya: Security Council Ends Mandate for International Military Operations | UN News" (United Nations, 27 Ekim, 2011), https://news.un.org/en/story/2011/10/393242.

[242] CNN Wire Staff, "Libya Taps Engineer Who Lived in U.S. for Decades as Interim Leader," CNN (Cable News Network, 1 Kasım, 2011), https://edition.cnn.com/2011/10/31/world/meast/libya-government/.

[243] Al Jazeera, "NATO Officially Ends Mission," News | Al Jazeera (Al Jazeera, October 31, 2011), https://www.aljazeera.com/news/2011/10/31/nato-officially-ends-libya-mission.

[244] The Guardian, "Mahmoud Jibril's Centrist Party Dominates Libyan Election," The Guardian (Guardian News and Media, 17 Haziran, 2012), https://www.theguardian.com/world/2012/jul/17/mahmoud-jibril-party-elections-libya.

desteğiyle, 191 milletvekilinin katılım sağladığı oylamayla Libya'nın başbakanı olmuştur.[245]

Fakat Ebu Şakur'un seçildiği gün Bingazi'de bulunan ABD konsolosluğuna Ensar el Şeria isimli terörist grup tarafından yapılan saldırı ve ABD Büyükelçisi Chris Stevens'ın da aralarında bulunduğu dört ABD'linin öldürülmesi, Libya'da istikrarın sanıldığı gibi kolayca sağlanamayacağını adeta ilk günden göstermiştir.[246] Meclise sunduğu kabine listesi iki kez reddedilen Ebu Şakur ise 7 Ekim 2012'de görevden alınmıştır.[247] Tekrar siyaset sahnesine ağırlığını koyan Ulusal Güçler ittifakı, Kaddafi karşıtlığıyla bilinen, bir aktivist ve diplomat olan Ali Zeydan'ı desteklemiş ve kendisini 14 Ekim 2012'de Libya'nın yeni başbakanı olarak seçmiştir.[248]

4.2. Süheyrat Anlaşması'na Kadar Libya'da Siyasi Gelişmeler (2012-2015)

Devrim sonrası siyasi istikrarın pek çok politik anlaşmazlık ve çeşitli saldırılarla gölgelendiği bir ortamda, 2013 yılı da Libya'da oldukça çalkantılı geçmiştir. ABD ve Birleşik Krallık, tarihler 11 Nisan 2013'ü gösterdiğinde diplomatlarının bir kısmını, güvenlik gerekçeleriyle geri çekme kararı almıştı. Nitekim bu süreci, birkaç hafta sonra Petrol Tesisleri Koruyucuları isimli grubun lideri, İbrahim Jadhran'ın Ulusal Genel Kongre'den ayrılması takip etmiştir. Jadhran ülkenin doğusunda yer alan petrol sahalarındaki operasyonları durdurdu ve hükümetten petrol gelirlerinin paylaşımında doğu bölgesiyle daha fazla paylaşıma gitmesini, federal sisteme dönülmesini istemiştir. Bu gelişme ise Zeydan'ın Jadhran ile anlaşma sağlayamaması ve petrol sahalarını açamaması sonrasında görevden alınmasına kadar gidecek süreci başlatmıştır.[249]

---

[245] Senussi Bsaikri, "Abushagur's Leadership amidst Division," Al Jazeera Centre for Studies, October 8, 2012, https://studies.aljazeera.net/en/reports/2012/10/2012108961188893.html.
[246] Erin Neale, "Timeline: How Libya's Revolution Came Undone," Atlantic Council, April 9, 2019, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/timeline-how-libya-s-revolution-came-undone/.
[247] The Guardian, "Libyan Prime Minister Mustafa Abushagur Dismissed," The Guardian (Guardian News and Media, 7 Ekim, 2012), https://www.theguardian.com/world/2012/oct/07/libyan-prime-minister-abushagur-dismissed.
[248] France 24, "Libyan National Congress Elects New Prime Minister," France 24 (France 24, 15 Ekim, 2012), https://www.france24.com/en/20121014-libyan-national-congress-elects-new-prime-minister-zeidan-premier.
[249] Erin Neale, "Timeline: How Libya's Revolution Came Undone.".

Ulusal Genel Kongre'nin görev süresinin dolacağı 2014 de Libya adına çalkantılı bir dönemdir. 7 Şubat'ta resmi olarak görev süresi dolması gereken Ulusal Genel Kongre, görevini devretmeyi reddetmiş ve protestolar baş göstermiştir. Tam olarak bir hafta sonra, 14 Şubat'ta ise, yeni anayasanın hazırlaması amacıyla bir kurul oluşturulmuştur. Müteakip süreçte, hemen bir ay sonrasında Ulusal Genel Kongre Zeydan'ı görevden almış ve Savunma Bakanı Abdullah El Tinni'yi geçici olarak atamıştır. Zeydan'ın kanunsuz ve geçersiz olarak tanımladığı bu hamle sonrasında, 7 Nisan'da, İbrahim Jadhran petrol istasyonlarının dokuz ay sonra kısmen açılmasını kabul etmiştir.[250]

El Tinni'ye Ulusal Genel Kongre tarafından kabinesini sunması için bir haftalık süre verildi. Bu sürenin dolacağı 15 Nisan'dan iki gün önce, 13 Nisan'da, El Tinni ve ailesine yapılan saldırı girişimi sonrasında, El Tinni istifasını sundu fakat yeni hükümet göreve gelene kadar geçici olarak görevde kalmıştır. Devam eden haftalarda her ne kadar yeni anayasanın hazırlanması için girişimler başlatılsa da Kaddafi dönemi sonrası ortaya çıkan silahlı grupların kontrolünü sağlamak gittikçe büyüyen bir sorun olarak Libya'da öne çıkmıştır. Nitekim, mayıs ayı içerisinde Zintan'da bulunan Hafter ve Doğu yanlısı silahlı gruplar Trablus'taki parlamentoya karşı saldırıya geçmiştir. Mısır ve BAE tarafından desteklenen Hafter ve onun yanında savaşan silahlı gruplar ise Misrata merkezli, Ulusal Genel Kongre tarafından desteklenen diğer silahlı gruplar tarafından geri püskürtülmüştür.[251]

Trablus'a yönelik bu saldırı, devam eden süreçte gerçekleşecek olan pek çok derin siyasi ayrışma ve çatışmanın da temelini teşkil etmiştir. Zira bu olayı müteakiben Ahmed Maiteq yeni başbakan olarak seçilmiş fakat Yüksek Anayasa Mahkemesi bu seçimi yasadışı olarak nitelemiştir. Benzer şekilde geçici Başbakan El Tinni kendisine görevi devretmeyi reddetmiş, Hafter de Maiteq'in başbakanlığını tanımadığını bildirmiştir. Bu süreç de Ahmed Maiteq'in istifası ve El Tinni'nin geçici başbakan olarak tekrar atanmasıyla sonuçlanırken, Hafter

[250] Nebras İbrahim, "The 3-Way War to Control Libya," TRT World (TRT World, 18 Haziran, 2016), https://www.trtworld.com/in-depth/3-way-battle-to-control-libya-114121.
[251] Ibid.

ve onu destekleyen Doğu tarafı bu istikrarsızlığı, bugün bile devam eden Doğu-Batı siyasi kamplaşmasının temellerini atmak adına kullanmıştır.[252]

25 Haziran 2014'te, Ulusal Genel Kongre görev süresini tamamlamıştır. Temsilciler Meclisi'nin üyelerini belirlemek adına seçimler düzenlenmiştir, katılım oranı ise yüzde yirminin dahi altında gerçekleşmiştir. Yeni seçilecek olan meclisin otuz milyar dolarlık zarara sebep olan petrol üretimindeki aksaklıklardan, ülkede nüfuzunu artıran terör örgütü DAEŞ'e kadar pek çok sorunla başa çıkması gerekmiştir. AB'nin uyarılarda bulunduğu ve ülkedeki siyasi, askeri gerilimin yüksekliğine dikkat çektiği bu süreç de ne yazık ki çatışmaları beraberinde getirmiştir. Ulusal Genel Kongre'nin önde gelen isimleri seçimlere katılımın düşüklüğünü ve Tuaregler, Amazigler gibi azınlıkların temsiliyetinde sorunlar olduğunu iddia ederek yeni seçilen Temsilciler Meclisi'nin meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Batılı ülkelerin de genel olarak Temsilciler Meclisi'ni desteklemesiyle kötüleşen durumu bir fırsata çeviren Hafter yanlısı Doğu Libya tarafı, Temsilciler Merkezi'ni Trablus'tan Hafter'in etkin olduğu Bingazi'ye taşımıştır. Ülkede güncel olarak devam eden iki taraflı, birbirinin meşruiyetini tanımayan iki farklı hükümet/yönetim anlayışı da tam olarak burada ortaya çıkmıştır.[253]

Bütün tartışmalara rağmen Temsilciler Merkezi, ülkenin doğusunda yer alan Tobruk'a taşınmıştır, ABD'nin başını çektiği uluslararası toplum genel anlamda bu hükümeti meşru olarak tanıdığını belirtmiş, Trablus (Batı) tarafı ise bunu kabul etmemiştir. Yine aynı şekilde, her ne kadar Trablus'taki yönetimi meşru kabul etmese de ABD ve batılı ülkeler, Batı'daki iradeye de tam anlamıyla karşı çıkmamıştır, bu denge siyaseti ortasında BM'nin yeniden alevlenen Libya siyasi çıkmazına müdahil olma durumu tekrar baş göstermeye başlamıştır.[254]

---

[252] Patrick Markey and Ahmed Elumami, "Chaos over Premier's Post as Libya Slides into Uncertainty," Reuters (Thomson Reuters, 29 Mayıs, 2014), https://www.reuters.com/article/us-libya-crisis/chaos-over-premiers-post-as-libya-slides-into-uncertainty-idUSKBN0E91T520140529.

[253] Al Jazeera, "Libya Begins Election amid Violence," News | Al Jazeera (Al Jazeera, 25 Haziran, 2014), https://www.aljazeera.com/news/2014/6/25/libya-begins-election-amid-violence.

[254] Wolfram Lacher and Frederic Frederic, "Libya's Legitimacy Crisis," Carnegie Endowment for International Peace, 6 Ekim, 2014, https://carnegieendowment.org/2014/10/06/libya-s-legitimacy-crisis-pub-56868.

2014'ün son aylarında DAEŞ ülkenin doğusunda yer alan ve bir liman şehri olan Derne'yi kontrol altına almıştır ve 2015 yılına, DAEŞ'in ülkede gittikçe artan nüfuzu damga vurmuştur. Hafter (Doğu) tarafı ve Trablus'taki askeri güçler 2015 Ocak'ta, BM aracılığıyla düzenlenen Cenevre görüşmelerinde ateşkes kararı almıştır.

15 Şubat'ta Seyfül İslam Kaddafi (Muammer Kaddafi'nin oğlu) 2011'deki devrim yanlısı gösteriler esnasında işlediği suçlardan dolayı idama mahkûm edilmiştir.[255] Böyle bir ortamda, 2015'in sonuna gelindiğinde, DAEŞ aralık ayı içerisinde yine bir liman kenti olan Sirte'yi ele geçirmiş, Trablus ve Bingazi arasındaki sahil yolunun yarısına yakınını ise kontrol altına almıştır. Bu olayı müteakiben, 17 Şubat'ta Fas'ta, BM'nin ulusal birlik hükümeti kurma planının bir parçası olarak Batı ve Doğu tarafı bir araya gelmiştir. Libya'daki güncel siyasi gelişmelerin temel noktalarından olagelen Süheyrat Anlaşması böylelikle imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Trablus'ta yeni bir hükümet kurulacak, bu bağlamda oluşturulan Başkanlık Konseyi'ne Doğu'daki parlamentonun bir üyesi olan, aslen Trabluslu Fayez Serrac başkanlık etmiştir. Böylelikle Doğu-Batı ayrımı ortadan kalkmış, DAEŞ'e karşı mücadeleyi üstlenecek ortak bir irade ortaya konulmuştur.[256]

4.3. Süheyrat Anlaşması ve Sonrası

DAEŞ'in Libya'da gittikçe etkisini artırması sonucu Süheyrat Anlaşması'yla tarafların masaya oturması her ne kadar bölgesel ve küresel anlamda ümit verici olarak görünse de devam eden süreçte pek çok yeni kriz gün yüzüne çıkarmıştır. 2016'ya girildiğinde, Süheyrat Anlaşması'nın gerektirdiği üzere oluşturulan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi, otuz iki üyeli kabine listesini hazırladı fakat Tobruk merkezli Doğu parlamentosu, bir hükümet için

[255] Seyfül İslam Kaddafi'ye isnat edilen suçlar arasında sivillere yönelik olarak düzenlediği hava saldırıları, sivillere yönelik uygulanan ayrımsız şiddet ve paralı asker kullanımı yer almaktadır. Bknz: https://www.theguardian.com/world/2015/jul/28/saif-al-islam-sentenced-death-by-court-in-libya-gaddafi-son

[256] Samia Errazzouki and Rami Musa, "Libya's Rival Political Factions Sign Deal to Form Unity Government," thestar.com (Toronto Star, 17 Aralık, 2015), https://www.thestar.com/news/world/2015/12/17/libyas-rival-political-factions-sign-deal-to-form-unity-government.html.

kabinenin çok kalabalık olduğunu ileri sürerek bu girişimi reddetmiştir. Her ne kadar Süheyrat Anlaşması'nı onaylasa da Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi (Doğu'daki Parlamento) çeşitli bahanelerle BM destekli hükümeti meşru kabul etmemiştir.

Örneğin; Tobruk Parlamentosu, BM destekli hükümet kurulmadan birkaç ay evvel Halife Hafter öncülüğünde bir otorite oluşturulmasını savunan, Hafter destekçisi Ali Katrani'nin Başkanlık Konseyi üyeliğini bile bahane etmiştir. Katrani ve Ömer Esved gibi kişilerin Başkanlık Konseyi üyelikleri askıya alınmasına rağmen, Temsilciler Meclisi bu sefer başka bahanelerle (ülkedeki tüm grupları temsil etmediği gibi) Başkanlık Konseyi ve BM nezdinde oluşturulan hükümeti tanımamakta ısrarcı davranmıştır. Bu kuvvetli itirazın ve çözümsüzlüğün arkasında ise kimilerine göre başka nedenler yatmaktadır. Ortaya çıkan bazı haberlere göre, Süheyrat Anlaşması'nın ana aktörlerinden kabul edilen, dönemin BM Temsilcisi Bernardino Leon, kapalı kapılar ardında Hafter yanlısı Temsilciler Meclisi'ni destekleyen BAE ile yüksek maaşlı iş görüşmeleri yapmıştır.[257]

Hükümeti kurma çabaları şubat ayı sonunda da devam etmiştir. Başkanlık Konseyi otuz iki kişilik kabine listesini revize emiş, bu sayıyı on sekize düşürdü ve bir birlik kabinesi önerisi sunmuştur. Nisan ayında Birlik Hükümeti Tunus'tan Trablus'a gitmiş, Genel Ulusal Kongre kendisini lağvetmiş ve yetkilerini, Doğu tarafının muhalefetine rağmen BM destekli hükümete devretmiştir. Bu gelişmeyi ise BM ekiplerinin Libya'ya dönüşü takip etmiştir.[258] İlerleyen süreçte Ras Lanuf petrol terminaline saldırı düzenleyen DAEŞ ise, Tobruk'a doğru ilerleyeceği tehditlerini savurmuştur.[259]

[257] Al Jazeera, "Libya Parliament Rejects Un-Backed Unity Government," United Nations News | Al Jazeera (Al Jazeera, 25 Ocak, 2016), https://www.aljazeera.com/news/2016/1/25/libya-parliament-rejects-un-backed-unity-government.
[258] Ibid.
[259] RT International, "Isis Attacks Oil Infrastructure near Ras Lanuf Port in Libya, Threatens Sequel," RT International, 21 Ocak, 2016, https://www.rt.com/news/329644-libya-attack-isis-port/.

UMH'nin göreve gelmesi sonrasında, 2016 Mayıs ayı içerisinde, ABD'nin hava desteğini de arkasına alan Misrata merkezli askeri güçler, DAEŞ'e karşı Sirte'de operasyonlara başlamıştır. 2016 sonunda, Aralık ayı içerisinde ise, UMH, Sirte'nin DAEŞ'ten dokuz aylık mücadele sonrasında temizlendiğini resmi olarak duyurmuştur.[260] Bu olumlu gelişmelerin ortasında siyasi gerginlik devam etti ve çatışma riski ülkede etkisini hissettirmiştir. DAEŞ ile mücadelenin hız kazandığı bir ortamda, BM destekli hükümete karşı Ekim'de darbe girişimi olmuş, Trablus'taki önemli hükümet binalarına el konmuştur. Darbe girişiminin başında ise daha önce Başbakanlık görevinde bulunan, Halife El Givel ve ve onu destekleyen gruplar yer almıştır. Dönemin BM temsilcisi Martin Kobler ve Fayez Serrac tarafından sert tepki gösterilen bu girişimin ardından, Trablus'taki farklı gruplarca desteklenen silahlı gruplar sorunu bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Darbe girişimi öncesinde ülkenin önemli petrol sahalarını kontrol altına alan Halife Hafter de eylemleriyle bu kaotik ortamın ana figürlerinden birisi haline gelmiştir. Serrac'ın bu olaylar ortasında hükümeti kuramaması, DAEŞ'in ülkedeki faaliyetleri ve mükerrer şekilde Trablus'a yapılan saldırılar, BM destekli hükümetin resmi bir askeri gücünün eksikliğini gözler önüne sermiştir.[261]

Özellikle Birleşik Krallık ve İtalya'nın Serrac hükümetini ayakta tutabilmek adına Libya'ya beş bin asker göndererek, resmi askeri bir unsur oluşturmaları ve bu askerleri eğitecekleri dillendirilmeye başlansa da bu husus Libya halkı ve siyasi atmosferinde olumlu karşılanmamıştır.[262] Çalkantılı, siyasi krizler ve silahlı çatışmaların gölgesinde geçen 2016 sonrası, 2017'de de Libya'da çözümsüzlük devam etmiştir. Seyfül İslam Kaddafi (Muammer Kaddafi'nin oğlu) haziran ayında Zintan'da bulunduğu hapishaneden çıkmıştır, resmi bir açıklama ve kendisinin bulunduğu yere dair bir bilgi ise paylaşılmamıştır. Haziran ayı başka gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. BM Libya Özel

[260] Patrick Wintour, "Libyan Forces Claim to Have Ousted ISIS from Final Stronghold," The Guardian (Guardian News and Media, 9 Haziran, 2016), https://www.theguardian.com/world/2016/jun/09/libyan-forces-claim-ousted-isis-sirte-final-stronghold.
[261] Chris Stephen, "United Nations Condemns Attempted Coup in Libya," The Guardian (Guardian News and Media, 15 Ekim, 2016), https://www.theguardian.com/world/2016/oct/15/libya-united-nations-condemns-attempted-coup-gna.
[262] Ibid.

Temsilcisi olarak 22 Haziran'da Lübnanlı akademisyen Hassan Salame atanmıştır, 25 Haziran'da ise Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron Paris'te BM destekli Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı Serrac ve Hafter'i buluşturmuştur. Bu görüşme, Libya'daki sicili oldukça kötü olan (bu çalışmanın ilerleyen kısmında da ayrı bir başlık altında incelenecek) Fransa'nın, Hafter'i hiçbir resmi vasfı olmamasına rağmen, uluslararası toplum ve yerel düzeyde meşrulaştırması anlamına gelmiştir. Zira Macron, Serrac ve Hafter'i çatışma halindeki iki resmi figür addederek el sıkıştırmış ve ateşkes anlaşması imzalanmasına aracılık etmiştir.[263]

Yeni göreve gelen BM Libya Özel Temsilcisi Salame, 20 Eylül 2017'de gerçekleşen New York'taki BM toplantısında yeni bir 'Libya Siyasi Anlaşması' fikrini öne sürmüştür, bu bağlamda meclis ve parlamento seçimlerinin yapılabilmesi adına Libya'daki tarafları uzlaştırmak adına yeni bir süreç başlatmıştır. Daha öncekilere benzer şekilde, bu girişime göre bir yıl içinde anayasal süreçler tamamlanarak ülkede seçimlere gidilmesi amaçlanmıştır.

25 Eylül – 16 Ekim 2017 tarihleri arasında Batı ve Doğu tarafının katılımıyla, Libya Siyasi Anlaşması taslağı oluşturmak adına taraflar, Tunus'ta görüşmelerde bulunmuştur. Hafter yanlısı Tobruk Parlamentosu'nun, askeri ve siyasi figürlerin seçimlerinde adil davranılmadığı iddiasıyla masadan kalkmasıyla, bu süreç de hayata geçirilemeden son bulmuştur.[264]

2017'nin son günlerine yaklaşılırken, Halife Hafter, 2015'te imzalanan Süheyrat Anlaşması'nın ikinci yıl dönümünde televizyona çıkmış ve BM destekli UMH'nin meşruiyetinin sona erdiğini, Süheyrat Anlaşması'nın hükümsüz olduğunu açıklamıştır. Doğu'daki Tobruk Merkezli Parlamento'nun ve Hafter'in peşi sıra bu anlaşmaya karşı çıkarak, Hafter'in BM nezdindeki süreci gayrimeşru olarak nitelendirmesinin arkasında ise başka bir neden yatmaktadır. Bu neden ise Libya Siyasi Anlaşması'nın (Süheyrat Anlaşması), askeri güçler üzerindeki

[263] Ibid.
[264] Abdulkader Assad, "UN-Sponsored Libyan Dialogue Ends in Tunisia, Article 08 Remains a," The Libya Observer (The Libya Observer, 21 Ekim, 2017), https://libyaobserver.ly/news/un-sponsored-libyan-dialogue-ends-tunisia-article-08-remains-pickle.

iradeyi uluslararası anlamda tanınan hükümete, UMH'ye teslim etmeyi şart koşmasıdır.[265]

Bu gelişmelerin ortasında 2018 yılına girilmiş, artık siyasi krizin çözümü ve Batı-Doğu'daki farklı siyasi iradelerin BM destekli hükümet çatısı altında birleşmesi hususu eskisi kadar konuşulmamaktaydı. Kasım ayı içerisinde İtalya'da uluslararası toplum ve Libya'daki tarafların katılımıyla bir buluşma gerçekleşti, Hafter'in de dahil olduğu bütün taraflar BM nezdinde yeni bir süreci onaylamıştır. Bu plana göre 2019 yılı başlarında seçimlerin planlamasının yapılacağı bir konferans düzenlenmesi fikri öne çıkmıştır.[266]

Libya'da gücünü kaybetmek istemeyen, BM nezdindeki süreçleri ve birçok farklı ülkenin arabuluculuğunda gerçekleşen görüşmelerde çözümsüzlüğün ana aktörü olan Hafter, 2018 yılı sonunda yaptığı olumlu açıklamanın aksine, 2019'da 4 Nisan'da, kendisine bağlı silahlı gruplara Trablus'a taarruz emri vermiştir. Bu olayın, BM nezdinde yapılacak yeni görüşmelerin hemen öncesinde gerçekleşmiştir. BM, bu olayın ertesi günü, Hafter'e saldırıları durdurması çağrısı yapmıştır fakat Hafter meşru hükümete karşı saldırılarına devam etmiştir. 7 Nisan'da UMH tarafından yapılan açıklamayla saldırılara karşılık verileceği ilan edilmiş, 19 Nisan'da dönemin ABD Başkanı, Donald Trump, BM nezdindeki hükümete desteğini belirtmek yerine Hafter'in DAEŞ'e karşı oynadığı rolü ve petrol sahalarını kontrol altına almasını takdir etmekle yetinmiştir.[267]

Devam eden süreçte uluslararası toplumun ve Batılı ülkelerin Libya'daki gizli ajandalarına ışık tutması anlamında önemli bir eşiği temsil edecek olan bu süreç bir dönüm noktasıdır. Zira, Libya Siyasi Anlaşması'na (Süheyrat Anlaşması-2015) istinaden BM Güvenlik Konseyi'nin 2259 sayılı kararıyla oluşturulan,

[265] David Child, "Libya Q&A: 'Haftar Offers a Return to a Military State'," Khalifa Haftar News | Al Jazeera (Al Jazeera, 20 Aralık, 2017), https://www.aljazeera.com/news/2017/12/20/qa-whats-happening-in-libya.
[266] Ibid.
[267] Al Jazeera, "Libya Timeline: Haftar's Offensive to a Ceasefire," Conflict News | Al Jazeera (Al Jazeera, 23 Ekim, 2020), https://www.aljazeera.com/news/2020/10/23/libyas-timeline-from-haftars-offensive-to-ceasefire.

Libya'nın meşru hükümeti UMH yerine Hafter'i desteklemeyi tercih eden ülkeler adına adeta bir turnusol kâğıdı haline gelmiştir.[268]

Elindeki kısıtlı imkanlarla Hafter'in saldırılarına karşılık vermeye başlayan UMH'ye bağlı güçler, 26 Haziran'da Hafter'in Trablus'un güneyine lojistik destek sağlarken kullandığı önemli noktalardan birisi olan Garyan Kasabası'nı geri almıştır. Fakat askeri anlamda düzenli bir orduya sahip olmaması, kapasitesinin yetersiz oluşu sebebiyle uluslararası topluma yardım çağrısında bulunan BM destekli meşru hükümete, ABD başta olmak üzere batılı ülkeler destek olmamıştır. Bu çağrıya bir tek Türkiye olumlu geri dönüş yaparak uluslararası anlamda meşru kabul edilen, BM destekli hükümete Hafter'e karşı askeri destekte bulunma kararı almış ve Türkiye-Libya arasında askeri iş birliği ve deniz sınırı anlaşması yapılmıştır.[269]

Türkiye ve Rusya, 2020'nin başında, 12 Ocak tarihinden itibaren geçerli olmak üzere ateşkes için arabulucu olmuştur, Serrac öncülüğündeki UMH anlaşmayı imzalarken Hafter, anlaşmayı imzalamadan masayı terk etmiştir.[270] BM yetkilileri, Mayıs ayında Rusya Devlet Başkanı Putin'in çocukluk arkadaşı, Yevgeny Prigozhin'in sahibi olduğu[271] özel askeri şirketin (Wagner Grubu), Hafter'in safında UMH'ye karşı savaştığını ilan etmiştir.[272]

Meşru hükümet yerine Hafter'in önemini vurgulayan Trump ve Rusya lideri Putin'in Hafter üzerinde mutabık kaldığı artık herkes tarafından konuşulurken, ABD, diğer taraftan Libya'da sivillere yönelik saldırıları ve BM ambargosunu

[268] Hamdi Çelikbaş, "Libya'ya Asker Gönderilmesinin 18 Ay Daha Uzatılmasına Ilişkin TBMM Kararı Resmi Gazete'De," Anadolu Ajansı, 23 Haziran, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/gundem/libyaya-asker-gonderilmesinin-18-ay-daha-uzatilmasina-iliskin-tbmm-karari-resmi-gazetede/2620363.
[269] Enes Canlı ve Mücahit Aydemir, "Libyalı Yetkililer: Ülkemiz Tehlikedeyken Yaptığımız Yardım Çağrısına Sadece Türkiye Karşılık Verdi," Anadolu Ajansı, 27 Kasım, 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyali-yetkililer-ulkemiz-tehlikedeyken-yaptigimiz-yardim-cagrisina-sadece-turkiye-karsilik-verdi/2057803.
[270] Ibid.
[271] Luke Harding, "Yevgeny Prigozhin: Who Is the Man Leading Russia's Push into Africa?," The Guardian (Guardian News and Media, 11 Haziran, 2019), https://www.theguardian.com/world/2019/jun/11/yevgeny-prigozhin-who-is-the-man-leading-russias-push-into-africa.
[272] Ibid.

delmesi sebebiyle Wagner Grubu'na yönelik yaptırımlarını açıklamış, bu çelişkili tutum ise akıllarda pek çok soru işaretini beraberinde getirmiştir.[273]

BM tarafından da onaylanan Türkiye-Libya anlaşmasına istinaden, Türkiye'nin de desteğiyle meşru hükümete bağlı askeri güçler 18 Mayıs'ta Trablus'un güneybatısında yer alan Watiye hava üssünü, 3 Haziran'da ise Trablus Havalimanı'nı Hafter'e bağlı silahlı militanlardan geri almıştır. Türkiye'nin desteğiyle kendisine yönelik saldırıları geri püskürten UMH güçleri, 6 Haziran tarihinde, petrol sahalarının yoğun olduğu 'petrol hilalinin'[274] ana girişi kabul edilen Sirte'ye doğru ilerlemeye başlamıştır.[275]

UMH'ye bağlı askeri güçlerin bu ilerleyişi, Hafter'e bağlı militanların uzun süre kontrol ettiği alanların ele geçirilmesiyle pek çok savaş suçunu gözler önüne sermiştir. 11 Haziran'da BM tarafından yapılan açıklamada, UMH'ye bağlı birlikler tarafından keşfedilen toplu mezarlara tepki gösterilmiştir. Hafter güçleri Sirte'deki mevzilerini kaybedince ise ilk tepki Mısır'ın Darbeci Cumhurbaşkanı Sisi'den gelmiştir. Sisi UMH güçlerinin Sirte'ye ilerleyişini durdurmasını, Sirte'nin Mısır adına 'kırmızı' çizgi olduğunu açıklamıştır.[276]

Bu tez çalışmasının ilerleyen kısımlarında detaylıca ele alınacağı üzere, Sisi'nin Hafter'in en büyük müttefiği ve siyasi/askeri destekçisi olduğunu tam olarak burada belirtmek elzemdir.[277] Sisi'nin ve bazı batılı ülkelerin baskısıyla

[273] TRTWorld, "Will the US Now Take on Russian Military Contractor, Wagner Group?," (TRT World, 16 Temmuz, 2020), https://www.trtworld.com/magazine/will-the-us-now-take-on-russian-military-contractor-wagner-group-38174.
[274] Libya'nın doğusunda, Akdeniz sahil şeridinde Sidre'den Bingazi'ye kadar 350 km uzanan ve "Petrol Hilali" adı verilen bölgede Sidre, Ras Lanuf, Briga ve Zuveytine gibi ülkenin en büyük petrol ve doğal gaz tesisleri bulunmaktadır. Petrol Hilali'nde yapılan üretim, ülkedeki tüm petrol ihracatının yüzde 60'ına tekabül etmektedir. Bknz: Mücahit Aydemir, "Afrika'nın En Fazla Petrol Rezervine Sahip Libya Bu Zenginliğini Kullanmaktan Mahrum," Anadolu Ajansı, 31 Mayıs, 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-nin-en-fazla-petrol-rezervine-sahip-libya-bu-zenginligini-kullanmaktan-mahrum/1859553.
[275] Middle East Eye, "Libya's GNA Says Offensive Launched for Gaddafi's Hometown of Sirte," Middle East Eye, 6 Haziran, 2020, https://www.middleeasteye.net/news/libyas-gna-says-offensive-launched-gaddafis-hometown-sirte
[276] Ibid.
[277] Patrick Wintour, "Libya Crisis: Egypt's Sisi Backs Haftar Assault on Tripoli," The Guardian (Guardian News and Media, 14 Nisan, 2019), https://www.theguardian.com/world/2019/apr/14/libya-crisis-egypt-sisi-backs-haftar-assault-on-tripoli.

ilerlemesi duran UMH güçleri ve Hafter tarafı, 21 Ağustos 2020'de çatışmaların durduğunu açıklamıştır, ülke çapında en kısa sürede seçimlerin gerçekleştirileceğini ilan etmiştir.[278]

21 Ekim 2020'de, BM aracılığıyla Cenevre'de iki tarafın da katılımıyla yapılan görüşmelerde daimî ateşkes ilan edilmiş, kara ve hava yollarının açılmasında ve petrol üretiminin devam etmesinde mutabık kalınmıştır. Yapılan anlaşmaya göre çatışmalar duracak, taraflar kendi bölgelerine çekilecek, sadece DAEŞ ve terörist gruplar bu ateşkesin dışında tutulacaktı. Aynı şekilde ülkedeki paralı askerlerin ve gayrimeşru silahlı grupların Ocak 2021'e kadar Libya'yı terk etmesi konusunda da anlaşma sağlanmıştı. Bu anlaşma neticesinde Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un girişimiyle başlayan Hafter'i ve Tobruk Parlamentosunu masada meşrulaştırma süreci artık BM'ye de sirayet etmiş, Türkiye her ne kadar bu hususa şerh düşse de barışın tesisi adına anlaşmaya muhalefet etmemiştir.[279]

Türkiye'nin uluslararası anlamda tanınan/meşru hükümete, Hafter'in saldırıları karşısında verdiği destek Libya'da yeni bir siyasi sürecin kapılarını aralamıştır. 5 Şubat 2021'de, BM'nin seçtiği yetmiş beş Libyalı delegenin katılımıyla Libya Siyasi Diyalog Forumu (LSDF) Cenevre'de düzenlenmiştir. Libya'daki farklı siyasi görüşlerden, kabilelerden ve bölgelerden kişileri içeren bu forum çatısı altında, ülkeyi 24 Aralık 2021'de seçimlere götürmesi adına yeni bir geçiş hükümeti oluşturulmuştur.[280]

2021 Şubat ayında BM'nin LSDF çatısı altında yapılan oylamada, Abdulhamid Dibeybe ülkenin yeni geçiş hükümeti olan Ulusal Birlik Hükümeti'nin (UBH) Başbakanı olarak seçilmiş ve mart ayında yirmi yedi kişilik kabinesi onaylanarak göreve başlamıştır. On ay sonra gerçekleşmesi planlanan seçimler için anayasal

[278] Ibid.
[279] Reuters Staff, "Factbox: What Does Libya's Ceasefire Deal Contain?," Reuters (Thomson Reuters, 23 Ekim, 2020), https://www.reuters.com/article/us-libya-security-ceasefire-deal-factbox-idCAKBN27821N.
[280] Al Jazeera, "Abdul Hamid Dbeibah: Who Is Libya's New Prime Minister?," News | Al Jazeera (Al Jazeera, 6 Şubat, 2021), https://www.aljazeera.com/news/2021/2/6/abdul-hamid-dbeibah-who-is-libyas-new-prime-minister.

düzenlemeleri hazırlamak ve ülkeyi seçime götürmekle görevlendirilen Dibeybe Hükümeti, uzun yıllar sonra Libya'da çözüm adına atılmış en önemli adımlardan birisi olarak telakki edilmiştir.[281]

Fakat seçimler için hazırlıkların yapıldığı esnada ortaya yeni anlaşmazlıklar çıkmıştır. Ülkenin başkanlığına aday olacak kişilerin çifte vatandaşlığı bulunmaması ve demokratik sürecin sağlıklı işleyebilmesi için asker kökenli olmaması gibi koşullar konulması Hafter'i rahatsız etmiştir. Bir ABD vatandaşı olan ve hem Kaddafi dönemi hem de sonrasında askeri görevde bulunan Hafter'in seçimlerde adaylığının riske girmesi, Doğu tarafının bu süreci de tıkamasıyla sonuçlanmıştır. Hafter lehine, Batı tarafının onayını almadan seçim kanununda düzenleme yapmak isteyen Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi sözcüsü, Akile Salih'in bu hamlesi tepki çekmiş ve süreç tıkanmıştır.[282]

Bu hususlara ek olarak Seyfül İslam Kaddafi'nin, Hafter'in ve tartışmalı kişilerin başkanlığa aday olmak istemesi seçim sürecinin tamamlanamamasına neden olmuştur. Batı-Doğu arasındaki bu gerilimin ortasında, Hafter'e bağlı milislerin ülkenin Doğu'sunu meşru otoriteden tamamen bağımsız olarak elinde tutması da olası bir seçimin güvenliğine gölge düşürmüştür. Seçimler ertelenmiş olsa da BM nezdinde gerçekleşen Libya Siyasi Diyalog Forumu'nda sağlanan anlaşmaya göre, Dibeybe Hükümeti'nin görev süresi Haziran 2022'ye kadar devam etmekteydi. Fakat, Hafter ve onu destekleyen Tobruk merkezli parlamento, aradaki sorunları gidererek yeni bir seçim sürecini tartışmak yerine, 2022'nin şubat ayında, daha önce BM'nin tanıdığı meşru Serrac Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olarak görev yapmış olan, Misratalı Fethi Başağa'yı, tek başına aldığı kararla sözde yeni geçiş hükümetinin başbakanı seçmiştir.[283]

[281] Mohamed Artimah, "Libyan Parliament Gives Confidence to New Gov't," Anadolu Ajansı, 10 Mart, 2021, https://www.aa.com.tr/en/africa/libyan-parliament-gives-confidence-to-new-govt/2171109.
[282] Daily Sabah, "Turkey Calls for Preserving Calm in Libya after Elections Delayed," Daily Sabah (Daily Sabah, 2 Ocak, 2022), https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-calls-for-preserving-calm-in-libya-after-elections-delayed.
[283] Walid Abdullah, "Libyan Parliament Chooses Fathi Bashagha as New Prime Minister," Anadolu Ajansı, 10 Şubat, 2022, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/libyan-parliament-chooses-fathi-bashagha-as-new-prime-minister/2499107.

Diğer taraftan, Dibeybe ise bu tek taraflı ve illegal kararı tanımadığını, yetkisini sadece halk tarafından seçilmiş hükümete devredeceğini belirtmekte ve seçimleri en kısa sürede düzenlemek adına farklı siyasi partilerle görüşmeler düzenlemeye başlamıştır. Bu süreci Fethi Başağa'nın, Dibeybe hükümetini gayrimeşru olarak tanımlaması ve Hafter milislerinin desteğiyle Trablus'a iki kez askeri güç kullanarak girmeye çalışması takip etmiştir. Ortaya çıkan yeni silahlı çatışmalar onlarca kişinin canına mal olurken, Hafter ise geçmişte kendisine karşı aynı cephede direniş göstermiş Trablus cephesinde yeni çatlaklar oluşturmuştur.[284]

Türkiye ve bazı aktörlerin araya girmesiyle askeri çatışmalar aktif olarak devam etmese de siyasi gerilim ve yönetimsel ayrılık Libya'da etkisini hissettirdi. Dönemin BM Libya Özel Temsilcisi, Stephanie Williams'ın ortak komite oluşturma çağrılarına karşı Tobruk merkezli parlamento kayıtsız kaldı. Rusya-Ukrayna savaşı ortasında baş gösteren enerji krizine rağmen, petrol üretim sahalarını kapatmakla meşru hükümeti tehdit eden Hafter'in eylemleri, ülkede kalıcı çözümün önünü tıkadı.[285]

4.4. Savaşın Aktörü Olarak Halife Hafter'in Ortaya Çıkışı (1969-2011)

1943'te, Libya'nın Kuzeydoğusu'nda yer alan Ecdebiye şehrinde doğan Halife Hafter, Kaddafi'nin 1969 yılında Kral İdris Senusi'ye karşı düzenlediği darbeye katıldığında henüz yirmi altı yaşındadır.[286] Kaddafi'nin yönetimi ele geçirmesiyle yıldızı ordu içerisinde parlayan Hafter, Kaddafi'nin yoğun inkarlarına karşın 1980'lerde Çad'a karşı düzenlediği operasyonlarda en ön safta yer almıştır. 1987 yılında kendisine bağlı yüzlerce askerle (çoğu kaynak 300 civarı kabul etmektedir) beraber Çad'da esir düşen Hafter, Kaddafi'nin Çad operasyonunu ret politikasının bir kurbanı olarak (uluslararası baskıdan kaçınmak adına) kendisi tarafından esirliğe terk edilmiştir. ABD tarihinde pek sık rastlanmayacak şekilde, Vaşington yönetiminin araya girmesi ve Çad

[284] Al Jazeera, "What We Know about Libya's Worst Fighting in Two Years," Explainer News | Al Jazeera (Al Jazeera, 28 Ağustos, 2022), https://www.aljazeera.com/news/2022/8/28/explainer-what-we-know-about-the-libya-clashes.
[285] Ibid.
[286] Al Jazeera, "Profile: Khalifa Haftar," Conflict News | Al Jazeera (Al Jazeera, 19 Nisan, 2018), https://www.aljazeera.com/news/2018/4/19/profile-khalifa-haftar.

yönetimiyle yaptığı görüşmelerle, siyasi sığınmacı olarak ABD'ye yerleşen Hafter, Virginia'da ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) üssü yakınlarında yirmi sene kadar yaşayıp, Amerikan vatandaşlığını elde etmiştir.[287]

Libya'da gerçekleşen 2011'deki halk ayaklanmasıyla beraber Kaddafi'den intikamını almak adına ülkeye dönmüştür. 2011'de gerçekleşen uluslararası müdahale sonrası, rejimle çatışmalarda yer alan ve rejimin yıkılması sonrası güvenlik gerekçeleriyle varlığını devam ettiren pek çok silahlı grup ortaya çıkmıştır. Farklı popülasyon, güç ve silahlanma kapasitesine sahip onlarca grup içerisinden birçoğu, Kaddafi devrilmesine rağmen silahlarını bırakmayı reddetti. Hatta bazı gruplar, kendilerini devrimin koruyucuları olarak tanımlayarak meşruiyet iddiasında bulunmuştur. Bu bağlamda UGK, bu düzensiz silahlı gruplardan müteşekkil askeri nüfusu savunma bakanlığı altında toplamak, onları kayıt altına almak adına çağrı yapmıştır. Bunlardan biri ise, Kaddafi'nin zamanında en yakın komutanlarından olan ve kendisini Çad müdahalesinde esir olmaya terk ettiğini ileri sürerek karşı cepheye gelen, kendi deyimiyle sözde "Libya Ulusal Ordusu'nu" yöneten Halife Hafter'dir.[288]

2011'de, ayaklanmaların ilk çıktığı günlerde Libya'ya dönerek muhalefet ile beraber Kaddafi güçlerine karşı savaşta aktif olarak yer alan Hafter, Kaddafi'nin devrilmesi sonrasında 2014 Şubat ayına kadar ortadan kaybolmuştur. 2014'te, bir televizyon yayınında ortaya çıkmış, Libya'yı kurtarmak için planları olduğunu iddia ederek Libya halkını seçilmiş parlamento ve o dönemde resmi olarak görev süresi devam eden UGK'ya karşı ayaklanmaya davet etmiştir.[289]

[287] TRT World Staff, "Khalifa Haftar: Libya's New Gaddafi?," Khalifa Haftar: Libya's new Gaddafi?, 25 Nisan, 2017, https://www.trtworld.com/mea/khalifa-haftar-libyas-new-gadaffi-342889.
[288] Ibid.
[289] BBC News, "Khalifa Haftar: The Libyan General with Big Ambitions," BBC News (BBC, 8 Nisan, 2019), https://www.bbc.com/news/world-africa-27492354.

İlginç şekilde, komuta ettiği askeri gruba verdiği isim olan 'Libya Ulusal Ordusu' aynı zamanda Kaddafi ile yakın olduğu süreçte, başında bulunduğu Çad'da görev yapan birliğin ismiyle aynıdır ve güncel olarak bu ismi kullanmaya devam etmektedir. Halife Hafter'in karanlık ilişki ağı ve Libya'da yeni bir demir yumruk yönetimi adına yaptığı ittifaklar, BM nezdinde desteklenen hükümete karşı giriştiği savaş, uluslararası bağlantılar, NATO ve BM ülkesi olan ülkelerle geliştirdiği ilişkiler, kendisine bağlı birliklerin işlediği insani suçlar ilerleyen aşamalarda detaylandırılacaktır.

11 Eylül 2012'de, Libya'da El-Kaide bağlantılı militanların Bingazi'deki Amerika Birleşik Devletleri konsolosluğunu hedef alarak, Amerikan büyükelçisi ve üç konsolosluk çalışanını öldürmüştür. Konsolosluk saldırısını takiben UGK öncülüğündeki kuvvetler diğer silahlı yapılanmaların üslerini basmış ve oluşumların dağılmasını talep etmiştir. Devam eden süreçte çatışmalar şiddetlenmiş ve Libya resmi olarak ikinci sivil savaşı ile yüzleşmiştir. Libya'da kontrolü sağlamak isteyen çeşitli gruplar arasındaki çatışmalar devam etmiştir. 2014'teki düşük katılımlı seçimleri takip eden süreçte, bir nevi mecburen uluslararası camia tarafından tanınan otorite olarak ilan edilen Tobruk Parlementosu, Birleşmiş Milletler desteğiyle Libya Siyasi Anlaşması çerçevesinde, 17 Aralık 2015'te kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin kurulmasına kadar bu sıfatını korumuştur.

Bu esnada, 2014 Mayıs ayı içerisinde, Libya'da DAEŞ'e karşı 'Onur Operasyonu' düzenleyerek hem Batı nezdinde hem de askeri olarak Tobruk Parlementosu içerisinde etkin konuma gelmeye başlayan Halife Hafter, Mart 2015'te Torbuk Parlementosu tarafından resmi olarak, DAEŞ militanlarına karşı savaşı idare etmesi ve ülkenin petrol rezervlerini koruması için tek taraflı olarak Libya Ulusal Ordusu komutanı ilan edilmiştir.[290]

[290] Ibid.

BM nezdinde yürütülen görüşmeler sonrası Aralık 2015'te sağlanan ateşkesi, Mart 2016'da BM ve uluslararası kamuoyu tarafından resmi olarak tanınan hükümet temsilcilerinin Trablus'a vararak göreve başlaması takip etmiştir.[291] Bu bağlamda Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne onay vermesi gereken Hafter destekçisi Tobruk Parlementosu, aylar geçmesine rağmen bunu gerçekleştirmemiştir.[292]

Bilakis, BM nezdindeki süreç ile şekillenen yeni yönetim sonrası hiçbir kanuni statüsü bulunmayan Hafter, DAEŞ ile olan mücadelesini kullanarak pek çok Batı ve Körfez ülkesiyle gizli görüşmeler yaparak, desteklerini alarak kendine alan yaratma çalışmalarına girişmiştir. Pek çok ülke ile, hiçbir meşru statüsü olmaması/kalmamasına rağmen temasta bulunmuş, meşru hükümet otoritesini reddederek siyasi çıkmazın esas sebeplerinden birisi olmuştur.[293]

1969'da Kaddafi ile birlikte yaptığı darbedeki rolünden, 2011 ve sonrasında geçirdiği dönüşüme kadar, Hafter'in bir iç savaş aktörü olarak dönüşümü ve Libya'daki çıkmazda oynadığı rol bu tez çalışmasının son kısmında detaylandırılacaktır.

[291] UN, "Libya: Security Council Welcomes Presidency Council's Arrival in Tripoli | UN News," United Nations (United Nations, 1 Nisan, 2016), https://news.un.org/en/story/2016/04/525882.
[292] Sudarsan Raghavan, "Libya's Parliament Rejects U.n.-Backed Unity Government," The Washington Post (WP Company, 22 Ağustos, 2016), https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/libyas-parliament-rejects-un-backed-unity-government/2016/08/22/a86c08de-6886-11e6-91cb-ecb5418830e9_story.html.
[293] TRT World, "Khalifa Haftar: The Libyan Henchman of Several Foreign Powers," Khalifa Haftar: The Libyan henchman of several foreign powers, 24 Temmuz, 2020, https://www.trtworld.com/magazine/khalifa-haftar-the-libyan-henchman-of-several-foreign-powers-38382.

5. Vekalet Savaşlarından Niyabet Savaşlarına: Libya'da Çatışma Sahasının Ve Halife Hafter'in Dönüşümü

Bu bölümde, bu çalışmanın önceki kısımlarında ele alınan kavramsal ve tarihi bilgiler ışığında, Libya'daki çatışma sahasının ve bir savaş aktörü olarak Halife Hafter'in dönüşümü ele alınacaktır. Libya'da 2011 sonrası yaşanan gelişmeler ve Halife Hafter'in bu süreç içerisinde yaptıkları, literatürde Vekalet Savaşları, Niyabet Savaşları ve naiplere yönelik kavramsal tartışmalar açısından incelenecektir. Bu inceleme doğrultusunda Libya'daki çatışma sahasında savaşan aktörlerin, özellikle Hafter'in dönüşümü, yaşanmış olaylar ve kavramsal zemin ekseninde tartışılacaktır.

5.1. Libya'da 2011 Sonrası Ortaya Çıkan Vekalet Savaşlarının, Niyabet Savaşlarına Dönüşümü

Bu tez çalışmasının literatür kısmında daha önce değinildiği üzere, yeni nesil savaşlar daha önceki; Birinci, İkinci ve Üçüncü Nesil Savaşlar'dan, savaşın aktörleri konusunda keskin şekilde ayrılmaktadır. Bu ayrımın temel noktası ise artık savaşların hedef aldığı kitlenin düşman askerleri değil, bir toplumun tamamı olmasıdır. Bu bağlamda, yine daha önce zikredildiği gibi, yeni nesil savaşlarda sivil-asker ayrımı arasındaki sınır tıpkı savaş ve barış arasındaki gibi belirginliğini yitirmiştir.

Libya'da 2011'deki Kaddafi/rejim karşıtı ayaklanmaların sonrasındaki süreci ele almadan önce, yeni nesil savaşların bazı özelliklerine daha fazla atıf yapılması ve vaka özelinde savaşın dönüşümünü gözlemleme hususunda kolaylıklar sağlayabilecektir. Nitekim, bu çalışmada Lind'e atıfla üzerinde durulduğu üzere,[294] yeni nesil savaşlarda artık düşman, öncelikle fiziksel değil ama toplumsal, içeriden çöküş yaşamalıdır. Bunun sağlanması istenen ortamda ise merkezi bir askeri mevcudiyet yerine, dağınık bir düşman kitlesi tercih sebebidir.[295]

294 Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton, and Wilson, "The changing face of war: Into the fourth generation."

295 Literatürde belirtildiği üzere yeni savaşlarda devletin tek aktör olduğu döneminin bitmiştir. Artık, düzenli orduların rolünün azaldığı, devlet ve devlet-dışı pek çok aktörün bulunduğu

Yine bu savaşların ortaya çıkmasında, Creveld ve Huntington'un belirttiği üzere; politik gelişmeler, iktisadi problemler, kültürel, dini ve etnik unsurlar etkin rol oynamaktadır.[296] Kaddafi, her ne kadar SSCB'nin çökmesi ve çeşitli uluslararası krizlerdeki rolünden dolayı, 2000'li yıllardan itibaren Batı ile daha iyi ilişkiler geliştirmeye çalışsa da bu aynı şekilde karşılık bulmamıştır.

Bilhassa Batılı ülkelerin, Ortadoğu'nun pek çok ülkesinde de olduğu gibi Libya'nın doğal zenginliklerinden faydalanmak istediği siyasi konjonktür, NATO çatısı altındaki 2011 müdahalesinin taşlarını döşeyen unsurlardan birisi olurken, sonrasında ortaya çıkan pek çok sayıdaki siyasi/askeri oluşum Libya'daki krizin nihai şekilde çözülememesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla, literatürde Dördüncü Nesil Savaşlar'ın ana özelliği olarak öne çıkan, savaşan ve savaşmayanın arasındaki farkın ortadan kalktığı, devletlerin devletle çatışmasından ziyade devlet içerisindeki farklı grupların birbiriyle çatıştığı ortam, Libya'da da gözlemlenmeye başlamıştır. NATO çatısı altında gerçekleştirilen askeri müdahale en başta konvansiyonel savaşların tanımına uygun şekilde, aktörlerinin devletler olduğu bir savaşken, Kaddafi'nin devrilmesine müteakiben Clausewitz'ten mülhem şekilde sınırlı savaşa dönüşmüş (uzun vadeli operasyon söz konusu olmamış),[297] sonrasında ise asimetrik bir form almaya başlamıştır.

Libya'ya yapılan müdahale sonrasında NATO'nun operasyonlarını durdurmasıyla, her ne kadar UGK'nın ortaya çıkmasıyla siyasi bir geçiş süreci başlatılmaya çalışılsa da kalıcı siyasi çözümün/anlaşmanın sağlanamaması, askeri müdahale sonrasında Libya'da ortaya çıkan onlarca silahlı grubun varlığı, asimetrik savaş özelliklerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna daha evvel bahsedildiği üzere ABD konsolosluğunun bombalanması, ülkedeki silahlı grupların çeşitlenmesi, otorite boşluğunda nüfuzunu artırmaya başlayan DAEŞ

savaşlar vardır. Teknoloji kullanımının gittikçe arttığı, silahlı güçlerin modernleştiği bir konsepte bürünmüştür, Lind'e göre savaşta artık hedef düşmanın bütün topluluğudur ve bu düşman fizikselden ziyade, içeride çöküşü yaşamalıdır. Bu nedenle pek çok askeri tesis tek bir merkezi noktadansa, dağınık bir şekilde konuşlandırılmıştır.

[296] Benbow, "Talking 'Bout Our Generation? Assessing the Concept of "Fourth-Generation Warfare".

[297] Wong, "Can Wars Ever Be Pursued With Limitless".

ilintili örgütlerin eylemleri, Kaddafi'nin sivil statüdeki torunlarının NATO hava bombardımanında öldürülmesi örnek gösterilebilir.

Libya böyle bir krizin ortasındayken, bu çalışmanın literatür taraması kısmında kendisine atıf yapılan Warden'in söylediği gibi,[298] 21'inci yüzyılın savaşlarında büyük kayıpların siyasi olarak tolere edilmeyeceği dönem kendisini göstermeye başlamıştır. Dönemin ABD Başkanı, Obama'nın önce Libya halkının özgür iradesini destekleyeceklerini açıklaması, sonrasında ise ABD istihbaratı ve Libyalı muhalifler arasındaki ilişkinin açığa çıkmasına rağmen, Washington'un sahada ulusal askeri birliklerini kullanmadan yürüttüğü süreç, bunun ispatı niteliğindedir.

Bu olay, bir diğer taraftan da 'Revolution in Military Affairs (RMA)' olarak bu tez çalışmasının literatüründe ele alınan, Askeri İlişkilerde Devrim düşüncesinin de bir tezahürüdür. Bilgi ve teknolojinin, istihbari iş birliğinin, yeni nesil ve yüksek isabet oranına sahip silahlarla 24 saat devam edebilen aralıksız operasyonların, ABD istihbaratı ve muhaliflerce beraber düzenlenmesi, bu düşüncenin Libya'ya bir başka boyuttaki yansımasıdır.

ABD/Batılı ülkelerin istihbarat birimleri ve Kaddafi karşıtı muhaliflerin askeri iş birliği, Libya'da (her ne kadar muhaliflerin meşru talepleri olsa da) şiddet eğilimli devlet dışı aktörler mefhumunu da beraberinde getirmiştir. Zira, 31 Mart 2011'de NATO'nun resmi olarak operasyonların komutasını kendisinin aldığını ilan etmesinden önce başlayan bu iş birliği sürecinde, ABD öncülüğündeki ülkelerle organize olarak hareket eden silahlı muhalifler, resmi bir statüleri bulunmaması dolayısıyla şiddet eğilimli devlet dışı aktörler olarak belirmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Kaddafi karşıtı göstericilerden ve silahlı gruplardan müteşekkil olan UGK'nın resmi olarak tanınma süreci 2011 Haziran ayında başlamıştır.

[298] Schneider and Grinter, *Battlefield of the future: 21st century warfare issues*.

Bu çalışmada bahsedildiği üzere, şiddet eğilimli devlet dışı aktörler; kolektif bir aksiyonun (Libya'da rejim karşıtı gösterilerin) devamı olan kolektif şiddeti (Göstericilerin rejime karşı silahlı mücadelesi), ortak bir amacı gerçekleştirmek adına kullanırlar. Nitekim, Libya'daki rejim karşıtı gösteriler ve devamında gerçekleşen silahlı/kolektif şiddet, Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlanmıştır.

Şiddet eğilimli devlet dışı faktörler, tıpkı literatürde belirtildiği üzere, bu süreçlerde yabancı devletlerle muhataplık imkânı bulmuşlar, bu husus da Libya üzerinde katî bir uyum göstermiştir. Aynı şekilde Libya'daki bu gruplar, bu kolektif şiddeti, bir hiyerarşik ordu düzenine sadık olmadan gerçekleştirmişlerdir. Bu olaylar silsilesi Libya'da savaşın dönüşümü adına da bir temel teşkil etmiş, artık sahada gözlemlenen siyasi ve askeri başka boyutlara taşınmıştır. Böylesi kaotik bir ortam ise akıllara, literatüre uyumlu şekilde gelişen Hibrit Savaşlar mefhumunu getirmektedir. Mockaitis tarafından 1995 yılında ilk kez kullanılan bu kavram,[299] daha sonrasında Hoffman, Glenn gibi kişilerce geliştirilmiştir.[300] Buna göre Hibrit Savaşlar 21'inci yüzyılın savaş hususundaki en büyük gerçeği olarak sunulmuştur. Düzensiz taktik ve formasyonları, ayrımsız şiddeti, kriminal düzensizliği ve savaşın farklı formlarını da içine alan bu kavram, bilhassa Glenn'in kinetik olmayan elementleri eklemesiyle daha kapsayıcı bir hale bürünmüştür.

Savaşın aktörlerine dair yeni bir tasnifi zorunlu kılan bu savaşlar, düşmanın eşzamanlı politik, askeri, ekonomik ve konvansiyonel faaliyetlerine ek olarak, düzensiz/yıkıcı, kriminal uygulamalar bütününü birleştirmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla sadece kinetik (askeri) unsurlar değil, artık çok katmanlı bir savaş söz konusudur. Nitekim Libya'da da 21'inci yüzyılın gerçeği olacağı iddia edilen hibrit savaşların yansımaları belirmeye başlamıştır. Örneğin; UGK'nın Eylül ayında Libya'nın temsilcisi olarak tanınmış olmasına rağmen, BM Güvenlik Konseyi kararıyla, tanınma öncesinde Libya'nın dondurulan varlıkları serbest

[299] Mockaitis, *British counterinsurgency in the post-imperial era*
[300] Glenn, "Thoughts on "hybrid" conflict."

bırakılmıştır.[301] Hibrit savaşların ekonomik boyutu, Fransa ve Birleşik Krallık'ın henüz resmi olarak tanınmamış bir devlet dışı aktöre (UGK), Kaddafi'ye karşı (rejimin meşruiyetine dair bütün tartışmalara rağmen) iktisadi destek sunmasıyla ortaya çıkmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin Libya için (UGK ve muhalifler) üç aylık destek misyonu oluşturacağını açıklaması hibrit savaşların diğer uygulamalarını temsil ederken, sonraki süreçte UGK'nın BM tarafından ülkenin resmi otorite ilan edilmesi ise bu savaşın siyasi cihetteki boyutunu göz önüne sermiştir.

Bu kinetik (askeri) olmayan boyutlara ek olarak, resmi otorite ilan edilen UGK ve onu destekleyen silahlı grupların yine NATO destekli bir operasyonla Kaddafi'yi hedef alması, devam eden süreçte UGK yanlısı grupların Kaddafi'yi saklandığı yerden çıkararak linç etmesi ise hibrit savaşların kriminal uygulamalarına örnek teşkil eder. Zira Kaddafi ile yargı önünde, hukuksal zeminde hesaplaşmak yerine, devlet dışı şiddet eğilimli gruplar sınıfında değerlendirdiğimiz UGK ve destekçisi silahlı muhalifler (bu tarihte tam olarak bir meşruiyeti olmamasına rağmen) Kaddafi'yi öldürmüşlerdir.

Hibrit savaşların, bu çok katmanlı ve kaotik doğasının getirdiği aktörü sınıflandırma çabalarından bu çalışmada bahsedilmişti. Yeni savaşın aktörlerini, araştırma konusunun merkezine yerleştiren ana akım çalışmaların üzerinde durduğu iki husus mevcuttur; hibrit savaşların çok geniş bir yelpazede aktör kitlesini barındırması ve bu aktörlerin gizli/aleni şekilde oluşturulmuş ilişki ağları.

Libya'da ayaklanmaların başladığı 2011 itibarıyla ülkeye tekrar dönüş yapan, uzun yıllardır Libya'daki krizin çözümsüzlüğü önündeki en büyük engel teşkil eden aktörlerden birisi Halife Hafter olmuştur. Farklı talepleri olan Kaddafi karşıtları içerisinde (demokratik talepleri olanlar kadar güç mücadelesine

[301] Bu karar alındığı esnada Afrika Birliği de dahil olmak üzere pek çok uluslararası oluşum ve ülke henüz UGK'yı resmen tanımamıştır. Bknz: https://www.aljazeera.com/news/2011/8/25/un-agrees-to-release-1-5bn-frozen-libya-funds

girişenler de vardır), özgül ağırlığı en çok olan ve bilhassa Batılı ve bölgedeki ülkelerce en çok desteklenen de kendisi olmuştur.

Bugüne kadar literatürde aktörler teknik kapasiteleri ve özellikleri açısından farklı şekillerde sınıflandırılmış, farklı isimler ve mahiyetlerle teorik bir kategorizasyona tabii tutulmuşlardır. Özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında, 21'inci Yüzyıl'da varlıkları artan savaşın devlet dışı aktörleri içerisinde, en çok çalışılan konulardan birisi Vekalet Savaşları ve bu savaşların aktörü olan vekiller olmuştur.

Bu tez çalışmasında daha önce de ifade edildiği üzere, vekiller ve vekalet savaşları, hibrit savaşların dinamiklerini şekillendiren stratejik ilişki biçimlerinden sadece birisidir. Artık şiddetin, devlet tekelinden çıktığı ve diğer aktörlerin savaşın ana unsurlarına dönüştüğü bir çağda, vekiller, devletler veya diğer aktörler adına süreci yöneten unsurlardan sadece birisidir. Bu bağlamda, devrim sonrasında Libya'da ortaya çıkan pek çok silahlı grup, en başta Kaddafi karşısında organize olan ve demokratik taleplerini, kolektif şiddet kullanarak elde etmeye çalışan şiddet eğilimli devlet dışı aktör statüsündeyken, sonradan kendi siyasi ajandası olan aktörlere veya diğer siyasi aktörlerin vekillerine dönüşmüşlerdir.

Kaddafi'nin ölümünden sonra siyasi istikrarın bir türlü sağlanamadığı, silahlı grupların uluslararası toplum tarafından tanınan resmi otorite altında birleştirilemediği bu ortamda, vekalet savaşları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun örneklerini bilhassa 2014'te gerçekleştirilen seçimler sonrasında görmek mümkündür. Seçim sonuçlarını, adil olmadığını iddia ederek kabul etmeyen Batı tarafı (Ulusal Genel Kongre) ve bu seçimler sonucunda ortaya çıkan Temsiciler Meclisini destekleyen silahlı grupların çatışmaları buna bir örnektir.

Devam eden süreçte DAEŞ'e bağlı milisler bu yönetim boşluğundan faydalanarak, örgüt adına bir vekil sıfatıyla ortaya çıkmış ve Libya'da önemli kentleri/noktaları ele geçirmeye başlamıştır. Tartışmalı seçim sonuçlarına rağmen Doğu'ya taşınan Temsilciler Meclisi'ni, ABD'nin başını çektiği batılı ülkelerin tanımasıyla, Hafter'in komuta ettiği doğu merkezli birlikler (yeni

vekiller) ile DAEŞ'in vekili olan silahlı gruplar arasında yeni silahlı çatışmalar başlamıştır.

Bu süreç, Libya'da başka ülkelerce desteklenen vekillerin, kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirmek isteyen yerel grupların vekillerinin, ülkede nüfuzunu artırmak isteyen terör gruplarının vekillerinin (DAEŞ), hatta yeri geldiğinde vekillerin de kendi vekillerini kullandığı kaotik bir sürece dönüşmüştür. Bu tez çalışmasında daha evvel bahsedildiği üzere, vekalet savaşları terimini ilk kez kullanan Karl W Deutsch,[302] bu kavramı iki yabancı ülkenin uluslararası çatışmasını, üçüncü ülke toprakları üzerinde yürütmesi olarak açıklamıştır. Mumford'un[303] fazla devletçi bularak sonrasında eleştirdiği bu açıklamalar, Libya vakasında onu Deutsch'a karşı haklı çıkarmıştır denebilir. Zira, devlet dışı aktörlerin ve ayaklanmacı grupların vekalet savaşlarına sahne olan bir ortamda oynaması muhtemel rolün küçümsenmemesi gerektiğini iddia eden Mumford, Libya'daki vekalet savaşlarının dönüşümü göz önüne alındığında haklı çıkmıştır.

Bu bağlamda Chris Loveman'ın atıf yapılan vekalet savaşları açıklamasına uyumlu bir Libya vakası söz konusudur denebilir.[304] Loveman'ın dediği gibi vekalet savaşları; vekilleri destekleyen, çatışmaya dışarıdan müdahil olan devlet ya da devlet dışı aktörler ve kullandıkları vekiller arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Bu husus, DAEŞ'e karşı savaşan Hafter'e ve Batı'daki otoriteye bağlı silahlı gruplara verilen destekte gözlemlenebilir.

Fakat, Mumford'un da belittiği gibi vekalet savaşları sadece ideolojik motivasyonlarla ortaya çıkan çatışmalardan da ibaret değildir. Çatışmaya direkt müdahil olmak istemeyen ama çatışmanın yaşandığı bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen ülkelerin/aktörlerin dolaylı dahlidir. Yine onun ifadesiyle, bu yöntem düşük risk, hafif finansal yük ve daha az iç siyasi baskı ile devletlerin başka bir bölgedeki çıkarlarını koruma adına faydalı bir yöntemdir.

[302] Eckstein, Harry, and Harry Eckstein. *Internal war*
[303] Mumford, "Proxy warfare and the future of conflict."
[304] Loveman,"Assessing the phenomenon of proxy intervention."

Bu yönteme başvurarak Halife Hafter'i Libya iç savaşında vekil olarak kullanan ülkelerin kinetik, istihbari ve lojistik desteği ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır. Vekalet Savaşları'na dair en güncel yorumlardan birisi olarak kabul edilen Sean McFate'in çalışmaları, vekiller konusunda yapılan terminolojik çalışmaların sadece edebi cihette tartışmalar olduğunu, esasen vekil kullanım tarzından (özel paralı askerler, askeri şirketler veya güvenlik firmaları) ziyade, sahadaki şartların temel hususları belirlediğini ifade eder. Bu bağlamda, McFate, vekalet savaşlarına dair yaptığı; harici çatışma sahalarında askeri operasyonlar yürütmek için belirli bir ücretle/karşılıkla çalışan silahlı siviller tanımında, vekilleri daha ticari merkezli bir perspektiften ele alır.[305]

Bu doğrultuda vekilleri profesyonel askerlerden, silahlı devlet-dışı aktörlerden ve terörist gruplardan ayıran McFate, vekillerin iktisadi faydayı bariz bir şekilde ön planda tuttuğunu iddia eder. Ona göre vekiller; şiddet kullanımıyla düşmanı yenmeyi amaçlayan, silahlı çatışmayı metalaştıran aktörlerdir.

17 Aralık 2015'te BM aracılığıyla yapılan Süheyrat Anlaşması, Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (UMH) Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanımıştır. Bu çalışmada daha önce ele alındığı üzere, Hafter destekçisi silahlı ve siyasi gruplar ise en başta anlaşmaya uyacaklarını ilan etseler de sonrasında Hafter öncülüğünde UMH'ye karşı silahlı mücadeleye devam etmişlerdir.

Hafter, McFate'in de vurguladığı vekil özelliklerini bu süreçte daha aktif şekilde göstermeye başlamış, 2016 yılında iktisadi önceliklere yönelmiş ve ülkenin doğusundaki petrol sahalarını kanlı çatışmalar sonrası ele geçirmiştir. Ülkeden 2017 itibarıyla DAEŞ'in temizlenmesi ve meşru bir hükümetin görevde olmasına rağmen, Hafter ve kendisine bağlı gruplar petrol sahalarını, lojistik anlamda kritik noktaları kontrol etmeye odaklanmışladır.

Hafter ve kendisine yakın silahlı/askeri yapılanmanın, meşru hükümete karşı darbeye kalkışması ve ülke genelindeki kritik noktaları, petrol sahalarını elinde

[305] McFate, *Mercenaries and War.*

bir koz olarak tutmak istemesi, Hafter'in devam eden süreçte dönüşüm yaşayacağını gösterir niteliktedir.

5.2. Bir Yardımcı Kuvvet, Askeri Ortak, Vekil ve Naip Olarak Halife Hafter'in Dönüşümü

Süheyrat Anlaşması'nın gerektirdiği üzere, 2016 yılında Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin (UMH) hükümet kurma çabalarından bu çalışmada daha önce bahsedilmişti. Hafter yanlısı Tobruk Parlamentosu, BM nezdinde desteklenen hükümeti, bu çalışmada ele alınan çeşitli nedenlerle reddetmiştir. Buna rağmen BM yetkileri ülkeye dönüş yapmıştır ve resmi hükümet eliyle DAEŞ'e karşı mücadele temel gaye olmuştur. Böylesi kritik bir ortamda, Libya'da DAEŞ'e karşı giriştiği mücadele üzerinden nüfuz sağlayan Hafter, ABD ve meşru hükümetlerin DAEŞ ile mücadele ettiği bir ortamda kendi gündemine ve siyasi ajandasına odaklanmaya başlamıştır. Nitekim, Libya'nın önemli şehirlerinden Sirte'nin (BM destekli hükümet ve ABD iş birliğiyle) DAEŞ'ten temizlenmesi Hafter'i mutlu etmesi gereken bir gelişme iken, BM destekli hükümet darbe tehdidiyle karşılaşmış, Hafter ise bunun öncesinde ülkenin önemli petrol sahalarını kontrolü altına almıştır.[306]

Halife Hafter, literatürde bahsedilen, Rauta'nın çalışmalarında kullandığı, savaşın dört farklı aktör tipolojisinin temel özelliklerini barındıran ve Kaddafi öncülüğündeki darbeden, 1969'dan beri sürekli olarak dönüşen bir savaş aktörü olagelmiştir. Hatırlanacağı üzere, savaşın tarihsel süreç içerisinde dönüşüm yaşayan dört ana tipolojisi; yyardımcı kuvvet, askeri ortak - bağlı yapı, vekil ve naip şeklindedir. Halife Hafter, Kral İdris Senusi döneminde düzenli ordunun bir parçasıdır. Clausewitzyen üçlemenin ikincisini, klasik anlamda bir devlete bağlı 'askeri' temsil etmektedir.[307] Kaddafi öncülüğünde, Kral İdris'e karşı düzenlenen 1969 darbesi ve sonrasında da,1980'lere kadar bu rolünü devam ettirmiştir.

[306] Es Sider, Ras Lanuf, Brega ve Zueitina petrol sahaları bunlardan bazılarıdır. Bknz: https://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN11H094
[307] Beyerchen, "Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War."

Fakat 1980 ve sonrasındaki süreç, Hafter'in bir savaş aktörü olarak dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. 1978-1987 yılları arasında Kaddafi'nin Çad'da başlattığı operasyonlarda ön saflarda savaşmıştır.[308] 1984 yılında, Fransa ve Libya arasında yapılan anlaşmaya istinaden iki ülkenin de Çad'dan askerlerini çekmesi gerekmekteydi.[309] Kaddafi, uluslararası baskılardan kaçınmak adına her ne kadar Libyalı askerlerin çekildiğini ve kendisinin bir daha böyle bir askeri destekte bulunmayacağını iddia etse de 1987'ye kadar Hafter öncülüğündeki Libyalı silahlı gruplar Çad'da varlığını idame ettirmiştir.[310]

Literatüre uyumlu şekilde, Hafter, Kaddafi'nin resmi Libyalı askerlerin varlığını ret politikasının sonucu olarak, bir 'Yardımcı Kuvvet' vasfına bürünmüştür. Zira, Rauta'nın da belirttiği gibi yardımcı kuvvet olarak adlandırılan aktörler devlet ile bir şekilde ilintili ama düzenli ordunun resmi olarak parçası olmayan unsurlardır.[311] Yine literatüre paralel şekilde, bu aktörler sahada daha rahat, hızlı mobilize olabilen, kinetik ve bir lidere ya da rejime sadık aktörlerdir. Dolayısıyla Hafter, 1984'teki anlaşmadan, 1987'de Fransa destekli Çad askerlerine esir düşene kadar, bir yardımcı kuvvet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.[312]

---

[308] Bu çalışmada daha evvel Kaddafi'nin dış politikadaki önceliklerini açıklarken, en önemli hedeflerinden birisinin Arap birliğinin kurulması olduğundan bahsedilmişti. Örneğin 1970'de Kaddafi ve Mısır lideri, Cemal Abdülnasır arasında bu birleşmeye dair görüşmeler başlamış, sonrasında Abdülnasır'ın ölümüne rağmen süreç devam ettirilmiştir. Kaddafi, Enver Sedat ve Suriye devlet başkanı Hafız Esad'ın da müdahil olmasıyla üç ülke federatif birleşmeyi duyurmuş, fakat sonrasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle uygulanamamıştır.

1980 yılında, Libya benzer bir sürecin temellerini Çad ile de atmak istemiş, iki ülke arasında Dostluk Anlaşması imzalanmış ve Kaddafi öncülüğündeki Libya, Çad'a iç savaşta destek için asker göndermiştir. Fransa, Çad'da Başkan Hissene Habre'yi desteklerken, Kaddafi Libyası ise önceki Başkan Goukkouni Wuedei'yiyi desteklemekle kalmamış, çok üst düzey ilişkiler geliştirmiştir. Nitekim, 1981 yılında iki ülke birleştiklerini açıklamış fakat bu gelişme bölgede nüfuzunu yitime korkusu yaşayan Fransa tarafından hoş karşılanmamıştır. Sürece sonradan dahil olan ABD ile beraber hareket eden Fransa, Libya'yı 'resmi' olarak Çad'dan çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Daha detaylı bilgi için, bknz; https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/215801

[309] René Lemarchand. "The crisis in Chad." *African Crisis Areas and US Foreign Policy* 16 (1985): 239.

[310] Zoubir, Yahia H. "Libya and Europe: economic realism at the rescue of the Qaddafi authoritarian regime." *Journal of contemporary European studies* 17, no. 3 (2009): 401-415.

[311] Rauta, "Proxy agents, auxiliary forces, and sovereign defection: assessing the outcomes of using non-state actors in civil conflicts."

[312] Ahmad Asmar, "Haftar: Rogue General Aiming for Military Dictatorship," Anadolu Ajansı, 17 Aralık, 2019, https://www.aa.com.tr/en/africa/haftar-rogue-general-aiming-for-military-dictatorship/1676076.

Kaddafi Hafter'i sahiplenmeyerek, yanındaki üç yüz askerle beraber kendisini reddetmiş, bu husus ise literatürde yardımcı kuvvetlere dair yapılan çalışmaların son belirgin özelliğini göstermiştir. Bu özellik, Rauta'nın bu hususta yardımcı kuvvetlere dair ileri sürdüğü; tehdidi savuşturmak adına hemen dağıtılabilmeleri hususudur ve dolaylı olarak da olsa sahada karşılık bulmuştur.

Düzenli ordularla girdikleri ilişki tamamlayıcı (supplementary) olarak ifade edilen yardımcı kuvvetler, Scheipers'ın deyimiyle kanunsuzdur. Kaddafi'nin 1969 darbesinin öncesinden itibaren komutası altında yer alan Hafter ve ona bağlı birlikler, Fransa-Libya anlaşması sonrası her ne kadar normal şartlarda bir rejim/lidere sadık olsalar da kanunsuz pozisyonuna düşmüş, Kaddafi'nin de hukuki baskıdan kaçınarak kendilerini reddetmesi literatürle tam olarak uyumlu ilerlemiştir.

Hafter ve kendisine bağlı birlikler bu süreçte, benzer şekilde bağlı askeri güçlerin (affiliated forces) de özelliklerini taşırken (sahada görünmez olmak isteyen devletlerin askeri unsurları), direkt olarak çıkar sağlamamaları ve finansal çıkar gütmemeleri nedeniyle yardımcı kuvvetler sınıflandırmasına daha çok uymaktadır.

Hafter'in Fransa destekli Çad askerleri tarafından esir alınması sonrasında Kaddafi tarafından reddedilmesi ise, onun adına savaşın aktörü olarak bir başka dönüşüm sürecini başlatmıştır. ABD istihbaratının yaptığı girişimlerle kendisinin siyasi sığınmacı olarak Çad'dan Amerika'ya gittiğinden daha önce bahsedilmişti. Libya ordusu ve Kaddafi ile resmi bağları sona eren Hafter, Virjinya'da, Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) üssü yakınlarında yirmi sene yaşamış ve CIA adına çalışmaya başladığı iddia edilmiştir.[313]

[313] Al Jazeera, "Profile: Khalifa Haftar," Conflict News | Al Jazeera (Al Jazeera, 19 Nisan, 2018), https://www.aljazeera.com/news/2018/4/19/profile-khalifa-haftar

ABD'de yaşadığı süreçte, National Front for the Salvation of Libya (Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi) askeri yapılanmasını Kaddafi'yi devirmek adına oluşturmuştur.[314] Bu tez çalışmasında da tartışıldığı üzere, yardımcı kuvvetler ve bağlı askeri güçlerin devletlerle olan ilişkileri, vekiller ve naiplerden farklıdır.

Yardımcı Kuvvetler ve Bağlı Askeri Güçler devletler tarafından direkt olarak desteklenirken, vekiller ve naipler dolaylı yollardan desteklenmektedir. Bu bağlamda Hafter'in CIA aracılığıyla ABD'ye bir sığınmacı olarak yerleştirilmesi ve orada Kaddafi karşıtı silahlı yapılanmanın temellerini atmaya başlaması, onun savaşın aktörü olarak bir diğer dönüşümüne delalet etmektedir.

Hibrit/yeni savaşların dinamiklerini şekillendiren stratejik ilişki yöntemlerinden birisi olan vekillik; Hafter'in, 1987'de başlayan ve 2011'de Libya'ya dönmesiyle tamamlanan dönüşümünü göstermektedir. Hafter CIA aracılığıyla ABD'ye yerleştirilmeden önce, 1990'a kadar Çad'da kalmaya devam etmiştir. Bu süreçte, dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan'ın da onayı ve desteğiyle Hafter ve beraberindeki askerleri Amerikan istihbarat birimleri tarafından Kaddafi'ye karşı eğitilmeye başlanmıştır. Çad Hükümeti'nin düşmesi ile beraber Hafter ve askerlerine yeni bir eğitim noktası arayan Vaşington yönetimi, başarısız bu girişimler sonrası onları ABD'de sığınmacı olarak kabul etmiş,[315] Hafter'in CIA üssü yakınlarındaki yirmi senelik yaşantısı başlamıştır.[316]

Chris Loveman'ın vekalet savaşlarına getirdiği bakış açısı, bu noktada ABD'nin Hafter'i kullanış yöntemiyle tam olarak uyuşmaktadır. Loveman, vekalet savaşlarını, stratejik uluslararası hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ve direkt müdahil olmaktan, siyasi sorumluluk almaktan kaçınan ülkelerin kullandığı bir metot olarak tanımlar. Vekilleri fonlayan ve çatışmaya dışarıdan müdahil olmak isteyen devletlerin arasındaki ilişki olarak vekalet savaşlarını işaret eder.[317]

---

[314] Ibid.
[315] Neil A. Lewis, "350 Libyans Trained to Oust Qaddafi Are to Come to U.S.," The New York Times (The New York Times, 17 Mayıs, 1991), https://www.nytimes.com/1991/05/17/world/350-libyans-trained-to-oust-qaddafi-are-to-come-to-us.html?scp=3&sq=libya&st=nyt.
[316] Sam BALL, "Coup Leader? CIA Asset? Mystery Surrounds Libya's Rogue General Haftar," France 24 (France 24,19 Mayıs, 2014), https://www.france24.com/en/20140519-coup-leader-cia-asset-libya-general-Khalifa-haftar.
[317] Loveman, "Assessing the phenomenon of proxy intervention."

Vekilini askeri anlamda eğiten ve Libya'daki siyasi bağlantı ağından istifade eden ABD ve Hafter arasında, 1990-2011 arasındaki ilişkinin ne boyutlara ulaştığına dair detaylar ise bilinmemektedir. Fakat Mumford'un da belirttiği üzere, vekalet savaşlarının ana hedefi sadece ideolojik sebeplerle ortaya çıkan bölgesel mücadelelerden ibaret değildir.

ABD ve Hafter arasında uzun yıllar çok yakın bir şekilde devam eden bu stratejik ilişki, yirmi yıldan sonra meyvesini vermiştir ve Mumford'un da bahsettiği gibi sıradan ideolojik sebeplere konjonktürel çözümler bulmak adına vekalet savaşlarına girişilmemiştir. Kaddafi'ye karşı gösterilerin başladığı 2011'e kadar muhaliflerle bağını devam ettiren ve ayaklanmaları müteakiben Libya'ya dönerek UGK'nın askeri kanadına bir anda liderlik etmeye başlayan Hafter vakası, bunun ispatı niteliğindedir. Bu husus daha evvel belirtildiği üzere ABD ve muhaliflerin, 2011 devriminin ilk günlerindeki teması/ilişkisi de göz önüne alındığında, ABD'nin Hafter'i bir vekil olarak kullandığı Libya'da sadece konjonktürel bir çözüm bulmak adına bu girişimleri yapmadığını da göstermektedir. Bu olaylar silsilesi de literatüre uyumlu şekilde ilerlemiştir.

2015 Aralık ayındaki ateşkes süreci ve devamında, 2016'da BM destekli hükümetin göreve başlaması, Libya'da kaosu bitirmesi beklenen gelişmelerdi. Bilakis bu süreç, savaşın ve siyasi gerilimlerin derinleştiği, Halife Hafter'in bir aktör olarak farklı şekilde dönüştüğü bir süreç olarak belirmiştir. Çad'da esir düşmesinden Libya'da 2011'de gerçekleşen rejim karşıtı ayaklanmalara ve sonrasında 2016'ya kadar, ABD ve pek çok Batılı ülke ile koordineli şekilde iş birliği yapan Hafter, kısa süreli resmi statüsünü yitirmesi ve güç adına verdiği savaşta farklı ilişki türlerine girişen bir aktör olmaya başlamıştır.

Rauta'nın savaşın aktörleri tipolojisine dair sınıflandırmalarında ele aldığı son aktör, bilindiği üzere naiplerdir. Akademik sahada Andreas Krieg'ın ilk olarak tanımlamasını yaptığı niyabet savaşları, bilindiği üzere savaşın yükünü ülke

sınırları dışına taşımaya yardım eden ve insan gücüne ek olarak teknolojik unsurları da bünyesinde barındıran aktörlerdir.[318]

Daha önce de ele alındığı üzere, Krieg, Jean-Marc Rickli ile yaptığı çalışmasında niyabet savaşlarının özgün yanının; Clausewitzyen üçlemeden uzaklaşmaktan ziyade, bu üçlemeden farklı bir sosyo-politik fenomen olduğu üzerinde durmaktadır.[319] Niyabet savaşları, literatürde ele alındığı üzere savaşların yeni ve daha ölümcül çatışmaları içeren, vekalet savaşlarından daha uzun süren bir savaş formudur. Daha açık şekilde, niyabet savaşları, savaşın pek çok formunu, vekalet savaşlarını ve hibrit savaşları da içeren, şahsına münhasır bir savaş konsepti olarak ortaya çıkar. Temel amacı ise savaşın yükünü dışsallaştırmaktır. Dolayısıyla Hafter, 2015'te Libya için imzalanan Süheyrat Anlaşması'na kadar kinetik bir vekalet savaşı unsuruyken, bu anlaşmalara ve barışın tesisine karşı çıkarak artık bir vekil olmanın ötesine geçer. Çünkü naipler literatürde mutabık kalındığı üzere; vekalet savaşlarının dışında da kullanışlı aktörlerdir.

Hafter'in bir vekilken naip özellikleri taşımaya başladığı diğer husus ise; literatürde naiplerin temel özelliklerine yapılan bir başka atıftır. Bilindiği üzere naipler literatürde, "yerli ama ulusal olmayan" savaş unsurları olarak tabir edilir. Libya'da doğan fakat Çad'da esir düştükten sonra ABD'ye yerleşen, ABD vatandaşlığı elde ettikten sonra yine ABD'nin himayesinde Libya'ya dönüş yapan Hafter, naiplerin bu karakteristik özelliğine de uymaktadır.

Maddocks'un naiplere dair yaptığı; vekillerin geleneksel ihtiyaçlarına gereksinim duymayan ve savaş alanında dini/kültürel kimliğinden sıyrılabilen aktörlerdir yorumu[320] da bu bağlamda doğrulanmaktadır. Bu sayede kendileriyle çalışan aktörlere daha geniş yelpazede hizmet sunabilen naipler, onları kullanan ulusların ve aktörlerin olası bir başarısızlık durumunda maruz kalacağı suçlamalardan kaçınmış olurlar.

[318] Krieg, 'Externalizing the burden of war'
[319] Krieg and Rickli, *Surrogate warfare*
[320] Maddocks, "Outsourcing of Governmental Functions in Contemporary Conflict

Yine Maddocks'un belirttiği üzere, naipler, kendilerini kullanan aktörlere makul inkâr konusunda avantaj sağlar ve naipleri kullanan aktörlerin uluslararası anlamda sorumlu tutulma ihtimalleri ortadan kalkar. Literatürün bu iddiası doğrulansa da Libya özelinde bunun daha ileri noktalara gidebileceği görülmüştür. Uluslararası Hukuk çalışmalarının niyabet savaşları konusundaki boşlukları, Libya'da Hafter ve kendisine bağlı silahlı grupların işlediği savaşsuçları, ABD'nin bu olaylarla hiçbir şekilde ilintilendirilememesi gibi örnekleriyle beraber devam eden kısımlarda ele alınacaktır.

Bu hususta son olarak literatürde ele alınan temel iddiaya göre naiplerin kullanımı esnasında sağladığı 'avantajlar', prensiplerin ortadan kalktığı bir sahayı, naiplerin sonu kestirilemez çıkmazlara sebep oluşunu getirmektedir. Bu konu ise uzun vadede naipleri kullanan aktörler adına da büyük sorunlara sebep olmaktadır. Faulkner bu hususa değinirken, yaptırımlara karşı 'dokunulmaz' olan naiplerin sahada izlediği stratejilerin rekabetsiz ve prensipsiz olduğundan, onları kullanan devletlerin dahi kontrolü kaybedebileceğinden bahseder. Nitekim Hafter, Libya'da 2015 yılında BM nezdinde sağlanan ateşkesi en başta kabul etse de sonrasında siyasi olarak yok olma tehdidiyle karşılaşmış ve kendisini kullanan ABD haricinde, pek çok ülke ile çeşitli ittifaklar kurmaya, kontrolden çıkmaya başlamıştır.

Hafter'in ABD kontrolünden çıktığını doğrularcasına, Viyana'da Libya üzerine düzenlenen görüşmede yaptığı konuşmasında, dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Hafter'i kastederek bireysel çıkarların Libya'nın geleceğini tehlikeye attığını belirtmiştir.[321] Hafter, Süheyrat Anlaşması'nın sekizinci maddesi gereği yetkilerini ülkenin en yetkili organı olan Başkanlık Konseyi'ne devretmek yerine, askeri ve siyasi planlarından vazgeçmeyerek kontrolden tamamen çıkmaya başlamıştır.

[321] Lydia Sizer, "Khalifa Haftar and the Future of Civil-Military Relations in Libya," War on the Rocks, 17 Mayıs, 2016, https://warontherocks.com/2016/05/khalifa-haftar-and-the-future-of-civil-military-relations-in-libya/.

Özellikle Batılı ülkelerin DAEŞ ile mücadele esnasında PKK'nın Suriye'deki uzantısı olan YPG gibi ülkelere verdiği destekten ilham alan Hafter, Libya'da DAEŞ ile giriştiği çatışmaları bir koz olarak kullanıp, Fransa, Suudi Arabistan, Rusya, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.[322] Hafter'in DAEŞ'i Libya'nın Doğusu'ndan, Bingazi ve Derne'den temizlemesi, petrol hilali ve çevresindeki üretim tesislerini kontrol altına almasıyla, bu yakınlaşma daha da ileri boyutlara taşınmıştır.

Fransa, İtalya gibi BM tarafından tanınan hükümeti destekleyen Avrupalı müttefikleriyle düşman olma pahasına Hafter'i aktif olarak desteklemeye başlamıştır. Süheyrat Anlaşmasına ve Viyana Görüşmelerinde tekrar teyit edilmesine rağmen, Serrac öncülüğündeki BM destekli hükümet yerine, Fransa Hafter'e askeri destek sağlamaya başlamıştır. Hafter'e bağlı silahlı milislerin büyük çatışmalar yaşadığı Çad'lı silahlı gruplara karşı hava saldırıları düzenleyen Paris yönetimi, bu süreç ve sonrasında Hafter'in ana müttefiklerinden birisi haline gelmiştir.[323]

Hafter ve kendisine bağlı milisleri silahlandırdığı ortaya çıkan Fransa,[324] daha da ileri giderek, üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya yönelik uyguladığı ambargoyu Hafter'i desteklemek uğruna pek çok kez delmiştir.[325] ABD'nin sadece çok yakın müttefiklerine satışını gerçekleştirdiği, her biri yüz yetmiş bin dolar değerinde olan Javelin anti-tank füzelerini Hafter'e bağlı milislere teslim eden Fransa'nın bu hamlesi, Paris'in resmiyette BM destekli hükümeti tanımasına rağmen Hafter'i ona karşı silahlandırdığını gözler önüne

[322] Jalel Harchaoui, "How France Is Making Libya Worse," Foreign Affairs, 21 Eylül, 2017, https://www.foreignaffairs.com/articles/france/2017-09-21/how-france-making-libya-worse.
[323] Ibid.
[324] Nathalie Guibert, "La Guerre Secrète De La France En Libye," Le Monde.fr (Le Monde, 23 Şubat, 2016), https://www.lemonde.fr/international/article/2016/02/24/la-guerre-secrete-de-la-france-en-libye_4870603_3210.html.
[325] Arianna Poletti, "Libya: 'It Is Nothing New That France Is Violating the Arms Embargo,'" The Africa Report.com (The Africa Report, 11 Temmuz, 2019), https://www.theafricareport.com/15202/libya-it-is-nothing-new-that-france-is-violating-the-arms-embargo/.

sermiştir.[326] Dönemin Libya Başbakanı, Serrac, Hafter'i kastederek, Fransa'yı bir diktatörü desteklemekle suçlamıştır.[327]

ABD'nin uhdesinde yetiştirdiği, yıllarca eğitim verdiği ve Libya'daki ayaklanmalar esnasında ülkeye geri gönderdiği Hafter, bir diğer BM Güvenlik Konseyi üyesi ve ABD'nin ezeli rakibi olan Rusya ile de yüksek düzeyde ilişki kurmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Afrika kıtasındaki nüfuzunu yitiren Rusya, Akdeniz'e inme ve devamında Afrika ile olan ilişkilerinin canlandırılması planının bir parçası olarak Libya'daki sürece, ABD ve Hafter arasındaki kopuşu fırsat görerek müdahil olmuştur.[328]

Stalin döneminden itibaren Libya'da nüfuz sağlamak isteyen Sovyetlerin bu hayali kısmi olarak Kaddafi ile iyi ilişkiler sayesinde mümkün olmuştur.[329] Libya'daki ayaklanmalar sonrasında, uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmek adına ülkede kendisine bir ortak arayan Moskova yönetimi, 2015 itibarıyla (ABD ile Hafter'in arasının açılmaya başladığı süreç) Libya'daki varlığını artırmaya başlamıştır.[330]

Suriye'deki iç savaşla beraber Akdeniz'e inme stratejisini harekete geçiren Rusya, NATO'ya karşı güneyde yeni bir cephe açabilmek, ticari fırsatlardan yararlanabilmek, Batı'ya karşı kendi sınırlarından uzak yeni bir cephe açabilmek adına Libya'ya yönelmeye başlamıştır.[331] Rusya'ya bağlı silahlı güçler, Libya'da Hafter ile iş birliği içerisinde operasyonları düzenlemek adına 2017 itibarıyla

[326] Rfi, "Paris Says French Missiles Found on pro-Haftar Base in Libya," RFI (RFI, 11 Temmuz, 2019), https://www.rfi.fr/en/france/20190711-paris-says-french-missiles-found-pro-haftar-base-libya-africa-tripoli.
[327] France 24, "Libyan Pm Accuses France of Supporting 'Dictator' Haftar," France 24 (France 24, 24 Nisan, 2019), https://www.france24.com/en/20190424-libyan-pm-accuses-france-supporting-dictator-haftar.
[328] Eugene Rumer. "Russia in the Middle East: Jack of all trades, master of none." (2019).
[329] Anna Borshchevskaya, "Russia's Growing Interests in Libya," The Washington Institute, 24 Ocak, 2020, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-growing-interests-libya.
[330] Heather A. Conley et al., "The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe," CSIS Events, 2016, https://www.csis.org/events/kremlin-playbook-understanding-russian-influence-central-and-eastern-europe.
[331] US Senate, "Statement of Commander United States Africa Command before the Senate ...," Statement Of General Stephen J. Townsend, Unıted States Army Commander, January 30, 2020, https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Townsend_01-30-20.pdf.

Mısır'a gönderilmiştir.[332] Bu düzenli kuvvetlerin yollanmasından önce gönderilen, Rus RSB Grubu'na bağlı paralı askerlerin Hafter'e ilk Rusya kaynaklı askeri desteği sunduğu ve Hafter'e bağlı milislere askeri eğitim sağladığı bilinmektedir.[333]

Devam eden süreçte Rus Özel Kuvvetleri ve istihbarat servisi, Hafter'e bağlı milislere ileri düzeyde destek sunmaya başlamış, bu milislerle ortak irtibat kuvvetleri oluşturmuştur.[334] 2019'da Hafter'in BM destekli Serrac Hükümeti'ne ve Trablus'a karşı başlattığı savaşta, Hafter'e Rus ve Suriyeli paralı askerler, uçaklar ve füzeler sağlayan Rusya,[335] 2020 itibarıyla Libya'ya paralı askerler yerleştirmeye başlamıştır.[336] Wagner Grubu isimli bu Rus 'özel askeri' şirkete bağlı askerler ise, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in çocukluk arkadaşı, Yevgeny Prigozhin tarafından yönetilmektedir.[337]

Hafter'in kendi ajandasını önceleDiği ve ABD ile ilişkilerinden koparak kendi ittifaklarını kurduğu ülkeler Rusya ve Fransa ile sınırlı değildir. Birleşik Arap Emirlikleri, Libya iç savaşında Hafter'in bir diğer destekçisi olagelmiştir. BM'nin Libya'ya uyguladığı silah ambargosunu defalarca delen Abu Dhabi yönetimi, Hafter'e gelişmiş silah sistemleri,[338] Çin yapımı Wing Loong II insansız hava araçları, Pantsir S-1 hava savunma sistemleri ile destek vermiş ve bu silahlar Hafter'in Trablus'a karşı yürüttüğü savaşta aktif olarak kullanılmıştır.

---

[332] Phil Stewart, Idrees Ali, and Lin Noueihed, "Exclusive: Russia Appears to Deploy Forces in Egypt, Eyes on Libya Role - Sources," Reuters (Thomson Reuters, 13 Mart, 2017), https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-libya-exclusive-idUSKBN16K2RY.

[333] Maria Tsvetkova, "Exclusive: Russian Private Security Firm Says It Had Armed Men in East Libya," Reuters (Thomson Reuters, 10 Mart, 2017), https://www.reuters.com/article/us-russia-libya-contractors-idUSKBN16H2DM.

[334] RBC, "Новый Плацдарм: Что Известно о Переброске Российских Военных в Ливию," РБК, 9 Ekim, 2018, https://www.rbc.ru/politics/09/10/2018/5bbc8efa9a7947544a676112.

[335] Reuters Staff, "Exclusive: Russian Hiring of Syrians to Fight in Libya Accelerated in May," Reuters (Thomson Reuters, 7 Haziran, 2020), https://www.reuters.com/article/us-libya-security-syria-russia-exclusive-idUSKBN23E06H.

[336] Michelle Nichols, "Up to 1,200 Deployed in Libya by Russian Military Group: U.N. Report," Reuters (Thomson Reuters, 6 Mayıs, 2020), https://www.reuters.com/article/us-libya-security-sanctions-idUSKBN22I2XW.

[337] Ufuk Necat Tasci, "War Crimes and Power Brokering: How Far Has Russia Gone into Africa?," (TRT World, 30 Haziran, 2021), https://www.trtworld.com/magazine/war-crimes-and-power-brokering-how-far-has-russia-gone-into-africa-47931.

[338] Al Jazeera, "UAE, Sudan, Jordan, 'Break Arms Embargo to Back Haftar'," United Nations News | Al Jazeera (Al Jazeera, 10 Kasım, 2019), https://www.aljazeera.com/news/2019/11/10/uae-sudan-jordan-break-arms-embargo-to-back-haftar/.

Trablus'a saldırıları esnasında sivilleri hedef alan Hafter'e aktif olarak askeri destek sunan BAE'nin, 4 Ocak 2020'de Trablus'taki bir askeri liseye yapılan ve yirmi altı silahsız sivil lise öğrencisinin ölümüne sebep olan, insansız hava aracı kullanarak yapılan bombalamayı gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır.[339]

Doğu Libya'da 2017'de Hafter'e destek amaçlı hava üssü inşa eden, savaş uçağı temininde bulunan ve lojistik destek sağlayan BAE'nin bu desteği, BM raporlarınca da ortaya konmuştur.[340] BAE ile iş birliği içerisinde bu sürece müdahil olan bir diğer Körfez ülkesi ise Suudi Arabistan'dır.

Hafter'in Trablus'a yönelik saldırısıyla beraber Suudi Arabistan, BAE'ye paralel şekilde finansal yardımlarını artırmıştır.[341] Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'in Hafter'e saldırılarını durdurması adına çağrılarda bulunduğu bir dönemde, Suudi Arabistan tarafından Hafter'e yönelik sağlanan finansal destek, yerel kabile ve silahlı milislerin BM destekli hükümete karşı savaşmaya ikna edilmesi için kullanılmıştır.[342] BAE ve Suudi Arabistan'ın Hafter üzerinden Libya'daki savaşa müdahil oluşu, Mısır'ın Hafter'e desteğini de beraberinde getirmiştir. Mısır'ın Darbeci Cumhurbaşkanı Sisi yönetimi altında Mısır, Libya ile olan sınırını Hafter'e lojistik ve askeri destek sağlamak adına aktif olarak kullanmıştır.[343]

Hafter'in Trablus'a yönelik saldırılarının, Türkiye'nin meşru desteğini alan Serrac Hükümeti'ne bağlı güçler tarafından geri püskürtülmesi ve Hafter güçlerinin Sirte'ye kadar geri çekilmesi sonrası Mısır, Hafter lehine askeri olarak Libya'ya müdahil olmakla BM destekli hükümeti tehdit etmiştir. Hafter'in meşru

[339] BBC, "UAE Implicated in Lethal Drone Strike in Libya," BBC News (BBC, 28 Ağustos, 2020), https://www.bbc.com/news/world-africa-53917791.
[340] Andrew England, "UAE Groups Implicated in Suspected Violation of Libyan Arms Embargo ," Subscribe to read | Financial Times (Financial Times, 20 Nisan, 2020), https://www.ft.com/content/c3405be4-a9f1-4902-8356-73f5ece37825.
[341] Al Jazeera, "Saudis 'Gave Libya's Haftar Millions of Dollars before Offensive'," Khalifa Haftar News | Al Jazeera (Al Jazeera, 12 Nisan, 2019), https://www.aljazeera.com/news/2019/4/12/saudis-gave-libyas-haftar-millions-of-dollars-before-offensive.
[342] Ibid.
[343] Al Jazeera, "Point Blank: Egypt, Russia and UAE Sent Arms to Libya's Haftar," Conflict News | Al Jazeera (Al Jazeera, 13 Kasım, 2019), https://www.aljazeera.com/news/2019/11/13/point-blank-egypt-russia-and-uae-sent-arms-to-libyas-haftar/.

hükümete yönelik bir yıldan fazla süren ve başarısız olan darbe girişiminden tedirgin olan Mısır, Rusya'ya bağlı paralı askerler ve Hafter milislerinin koruduğu petrol hilali bölgesinin kaybedilmemesi adına Libya'da krizi derinleştiren bir diğer aktör olmuştur.[344]

5.3. Uluslararası Savaş Hukukundaki Vekil ve Naip Boşluğunun Libya'ya Yansımaları

Daha önce de ele alındığı üzere, savaşın tarihi insanlığın tarihi ile neredeyse eşdeğer ömre sahiptir. Ana aktörleri devlet olarak tanımlanan savaşların belirli kurallar ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde yapılmasına dair ilk düşünceler ise 19'uncu Yüzyıl itibarıyla başlamıştır. Devletleri uluslararası anlamda, hukusal çerçevede bağlayıcılık fikrinin gerçeğe dönüşmesi de yine bu dönem itibarıyla mümkün olmuştur. Bu bağlamda oluşturulan hukuki metinler genel olarak savaşlarda ayrımsız bir şekilde insani yardıma, tarihi ve kültürel mirasa, özel mülkiyete saygı bağlamında şekillenmiştir.[345]

Birinci Dünya Savaşı'na kadar, savaşın ana aktörü olarak devletler, savaşın engellenmesi adına yardımcı olabilecek hukuksal düzenlemelere odaklanmışlardır. Bu çabaların pratik anlamdaki karşılığının üst düzeyde olmaması ve savaşın tam anlamıyla engellenememesinin anlaşılmasıyla, Birinci Dünya Savaşına kadar, savaşın doğurduğu zararları azaltma çabasının merkezde olduğu düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Korsanlık, kuşatılan gemilerdeki özel mülkler gibi hususların statüsüne yönelik imzalanan 1856'daki Paris Deniz Hukuku Beyannamesi ile başlayan bu süreci,[346] savaşta yaralananların durumunu inceleyen 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi, onun devamı olarak ortaya çıkan Lahey sözleşmesi ve 1871'de tarafsızların savaştaki sorumluluklarını ortaya koyan 1871'deki Washington Sözleşmesi takip etmiştir.[347]

[344] TRT World, "Why Did Egypt's Sisi Call Libya's Sirte a Red Line?," Why did Egypt's Sisi call Libya's Sirte a red line? (TRT World, 26 Haziran, 2020), https://www.trtworld.com/magazine/why-did-egypt-s-sisi-call-libya-s-sirte-a-red-line-37634.
[345] M. Yasin Aslan. "Savaş hukukunun temel prensipleri." *TBB Dergisi* 79 (2008): 235-274
[346] Hüseyin Pazarcı. *Uluslararası hukuk dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1999.
[347] Ibid.

Bu süreci savaşın farklı kollarındaki farklı hususlara dair onlarca uluslararası sözleşmenin imzalanması takip etmiş, kara savaşlarına yönelik en temel metinlerden birisi olarak telakki edilen, 1907'deki Lahey sözleşmesi imzalanmış, fakat ne Birinci ne de İkinci Dünya Savaşları'nda kullanılmamıştır.[348] Savaşın yasaklandığı ve uluslararası hukukta bir hak olarak nitelendirilen kuvvet kullanma tekelinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bırakılması bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir.

Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın insancıllaştırılması konusu ana gündem olmuş ve devam eden süreçte pek çok uluslararası sözleşme kabul edilmiştir. Günümüzde halen aktif olarak kullanılan 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nden, kimyasal silah kullanımı ve çevresel hususlara kadar pek çok farklı alanda düzenlemeler yapan sözleşmelere şahit olunmuştur.[349]

Lahey sözleşmeleri genel anlamda silahlı çatışma yönetimi, tarafsızlık ve işgal ile alakalı hükümleri düzenlerken, Cenevre Sözleşmeleri ise savaşın mağdurlarına yönelik düzenlemeler içeren sözleşmelerdir.[350] İkinci Dünya Savaşı sonrasında her ne kadar savaş alanında uluslararası pek çok sözleşme ve düzenleme yapılsa da bu hukuksal metinlerde savaşa dair genel bir tanım bulunmamaktadır. Bunun temel sebeplerinden birisi uluslararası hukukta silahlı çatışmaların hangi hallerde savaş olarak kabul edilebileceği konusunda objektif bir ölçüt olmamasıdır.[351]

Savaşın ana aktörünün devletler olduğu kabulü çerçevesinde belirli sınıflandırma çabaları olmuş, tasnifler yapılmış, fakat bu ayrımlar içerisinde uluslararası örgütler ve yapılanmalar üzerine spesifik bir çalışma yürütülmemiştir. Uluslararası örgütlerin/yapılanmaların silahlı çatışmaların tarafı olarak kabul

[348] Umut Karabulut. "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019): 87-99.
[349] Ibid.
[350] M. Yasin Aslan. "Savaş hukukunun temel prensipleri."
[351] Ibid.

edilmemesi ise bu hususta kilit rol oynamıştır.[352] Benzer şekilde uluslararası hukukun iç savaşlar ve uluslararası silahlı çatışmalar konusundaki tartışmalı uygulamalarını ele alan pek çok çalışma yapılmıştır.[353]

21'inci yüzyılda savaşların formunun ne denli değiştiği bu çalışmada detaylıca ele alınmıştı. Nitekim teknolojik gelişmeler, bilişim ağındaki ilerleme, yeni savaş teknolojilerinin ve post-modern savaş stratejilerinin, kendi aktörleriyle ortaya çıktığı bir ortamda, savaşta siviller ve savaşan aktörler arasındaki perdenin kalkması, başka hukuksal çözümsüzlükleri/yetersizlikleri de beraberinde getirmiştir.[354]

Gücü tekelinde bulunduran 'devlet' aktörünün yerini, devlet dışındaki silahlı aktörlerin alması, Weberyan anlayışın da sonunu getirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni savaşın aktörleri, artık uluslararası, hükümetler dışı/aşırı oluşumlar, devletler arasındaki kopukluğun ortasında ana unsurlar olarak belirmiştir.[355] 21'inci yüzyılın savaşlarında rol oynayan ana aktörlerin ve yeni savaş stratejilerinin, küreselleşme etkisiyle başka boyutlara ulaştığı bir konjonktürde, aktörler bir yetenek devrimi gerçekleştirmiştir.[356] Bu çalışmada isimleri ve özellikleri ele alınan bu aktörler, artık devletlerin güvenlik stratejilerinde hem özne hem de nesne görevi görme fırsatı yakalamıştır. Mumford'un da belirttiği üzere, makul inkâr, savaşın yükünü üzerinden atma ve başarısızlığın sorumluluğundan kaçınma gibi hususlar, BM Anlaşması'nın 2/4 maddesine istinaden kuvvet kullanımını yasaklamasıyla, bu aktörlerin kullanımını artırmıştır.[357]

---

[352] Hüseyin Pazarcı. *Uluslararası hukuk dersleri* III. Kitap. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1999: 211-221

[353] Christopher Greenwood. "International humanitarian law and the Tadic case." *Eur. J. Int'l L.* 7 (1996): 265.

[354] Hans-Georg Ehrhart. "Postmodern warfare and the blurred boundaries between war and peace." *Defense & Security Analysis* 33, no. 3 (2017): 263-275.

[355] Faruk Sönmezoğlu. "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi." *Baskı, Der Yayınları, İstanbul* (2012).

[356] Victor D. Cha "Globalization and the study of international security." *Journal of Peace Research* 37, no. 3 (2000): 391-403.

[357] Hakkı Bahadır Öztürk. "Devlet Sponsorluğunda Terörizm: Vekâlet Savaşlarında Terör Örgütleri (PKK/PYD Örneği)." *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi* 1, no. 2 (2022): 310-347.

19'uncu Yüzyıl'dan bugüne kadar savaşı engellemek adına yapılan düzenlemeler ve imzalanan sözleşmeler, devletleri, günümüzde uluslararası hukukun onlar üzerindeki kısıtlayıcılığına karşı alternatifler üretmeye zorlamıştır. Devlet dışı aktörler ise bu bağlamda devletlerin ve diğer unsurların, hukuksal sorumluluğunu ortadan kaldırmış, savaşın kurallarını savaş hukuku dışında, pek çok açığı bulunan bir alana taşımıştır.[358]

Genel olarak literatürde devlet destekli terörizm olarak ele alınan bir mefhum oluşmuş, buna göre devlet destekli terörizm; "terörist gruplara şiddet kullanmaları, politik faaliyetlerini artırmaları ve yapılarını korumaları amacıyla bir hükümetin bilinçli ve kasıtlı olarak yaptığı yardım" şeklinde ifade edilmiştir.[359] Bu desteğin çeşitlerini ele alan ve belirli bir kategorizasyon yapan çalışmalar da mevcuttur. Buna göre devletlerin bu aktörlere, terörist gruplara verdiği destek tipleri şu şekildedir; direkt destek (kinetik), istihbarat ve eğitim desteği, mali destek, örtülü destek ve retorik destek.[360]

Devlet destekli bu savaş aktörlerine yönelik desteğin büyüklüğü ise farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Bu noktada devlet, bu gayrimeşru aktörlere direkt sponsor olabilir, destekleyebilir, tolerans tanır veya tamamen kayıtsız kalmaktadır.[361] Devletlerin sponsor olduğu aktörler, istihbari birimler, paralı askerler, suç örgütleri ve silahlı gayrimeşru çeteler tarafından desteklenebilir. Dolayısıyla devlet eylemleri bizzat kendisi kontrol etmektedir.[362]

Devletlerin bu devlet dışı aktörleri kullanımı, uluslararası hukuk bağlamındaki açığın bir sonucudur, makul inkar konusunda kendilerine 'avantaj' sağlarken, diğer taraftan da keyfi uygulamaları beraberinde getirmektedir. Devletler, gizli

---

[358] C. Anthony Pfaff, "Proxy War Ethics," *Journal of National Security Law&Policy*, 2017, pp. 305-353, https://doi.org/https://jnslp.com/wp-content/uploads/2018/01/Proxy_War_Ethics_2.pdf.

[359] Daniel Byman. *Deadly connections: States that sponsor terrorism*. Cambridge University Press, 2005.

[360] Murphy, John F. *State support of international terrorism: legal, political, and economic dimensions*. Routledge, 2019.

[361] Robert J. Beck, and Anthony Clark Arend. "Don't Tread on Us: International Law and Forcible State Responses to Terrorism." *Wis. Int'l LJ* 12 (1993): 153.

[362] Antonio Cassese, "The International Community's 'Legal' Response to Terrorism," *International and Comparative Law Quarterly* 38, no. 3 (1989): pp. 589-608, https://doi.org/10.1093/iclqaj/38.3.589.

veya aleni şekilde destekledikleri bu devlet dışı aktörleri 'özgürlük savaşçısı' veya 'terörist' olarak, kendi çıkarları doğrultusunda adlandırabilmekte ve onları meşrulaştırma çabasına girişebilmektedir. Örneğin; uluslararası kamuoyunda terör örgütü olarak tanınan PKK'ya sunulan destek, örgütü destekleyen ülkelerin siyasi amaçlarıyla sınırlı kalmıştır. Fakat ABD'nin DAEŞ'e karşı mücadeleyi bahane ederek kara ordusu olarak tanımladığı, PKK'nın uzantısı olan PYD'nin terörle olan bağını reddederek direkt destek vermesi, bunun bir örneğidir.[363]

ABD ve devamında başka ülkeler bunu Libya'da da uygulamıştır. Halife Hafter'i 1987'deki Çad Savaşı'ndan çıkarıp, Libya'ya tekrar gönderdiği 2011'e kadar, ABD yönetimi yukarıda bahsi geçen destek kategorilerinin neredeyse hepsini Hafter'e sağlamıştır. Yine daha evvel bahsedildiği şekilde, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Kerry'nin Hafter'i doğrudan işaret etmekten çekinmesi ve sonrasında dönemin ABD Başkanı Trump'ın, Hafter'in DAEŞ'E karşı mücadelede oynadığı rolü takdir etmesi de bunu doğrulamaktadır.

Her ne kadar uluslararası hukuk bağlamında savaşın ortadan kaldırılması için ciddi çabalar sarfedilmiş, sözleşmeler yapılmış ve BM gibi mekanizmalar devreye sokulmuş olsa da devlet dışı aktörlerin, vekillerin ve terörizmin sponsorluğunun, materyalize edildiği bir 21'inci Yüzyıl'a şahitlik edilmektedir. Dünya'daki güçlü ülkelerin meşruiyet kazandırmaya çalıştığı devlet dışı aktörlerin mücadelesinin 'demokratik', onların çıkarlarıyla ters düşen devlet dışı aktörlerin ise 'terörist' olarak adlandırıldığı çelişkili bir savaş ve siyaset atmosferi ortaya çıkmıştır.

Aquinas'ın, haklı savaşa dair ileri sürdüğü görüşlerinin (fazla idealist olduğu için sonradan sıkça eleştirilen görüşler) dahi nitelik olarak güncel anlayıştan üstün olduğunu idrak etmek bu güncel örneklerle mümkündür. Aquinas savaş ve niyet arasındaki ilişkiyi, barışı sağlamak adına girişilen savaştaki temel şartları izah ettiği düşüncelerinde dahi, güncel konjonktüre kıyasla daha istikrarlıdır.

[363] Ibid.

Yüzyıllardır devam eden uluslararası hukuk alanındaki çalışmalar şu anda bu devlet dışı aktörlere ve onları kullanan devletlere karşı çözüm üretememişken, Aquinas savaşlardaki aktörlerin dahi yetkili kişiler olmasını, haklı gerekçenin önemini ve husumet güden kişilerce yapılmamasını tavsiye etmiştir. Oysa ki BM Şartı'nın 51. Maddesinde açıkça belirtildiği üzere, meşru müdafa hakkı devlet dışı aktörlerde bulunmayan bir özelliktir. Silahlı çatışmalara müdahil olan devlet dışı aktörler için belirli sınıflandırmalar vardır.

Günümüzde devletler, savaş hukukuna istinaden yapılan sözleşmelerin hükümet kuvvetleri ve ona karşı ayaklanan silahlı grupların çatışmalarında kullanılamayacağını deklare eder. Bu bağlamda iç gerginlikler, karışıklıklar ve sokak hareketleri silahlı çatışma kavramı dışında kalmaktadır. Libya'ya yapılan NATO müdahalesi esnasında, çatışma yoğunluğunun emsal vakalara göre çok düşük kaldığı bu çalışmada belirtilmişti, ama Libya'daki uygulama buna uygun seyretmemiştir. Bir diğer husus ise hükümet karşıtı gruplara karşı savaşan aktörlere 'savaşan ve ayaklanan' statüsünün tanınması ve bu ayaklanmacıların yasal statüsünün olduğunun hemen kabul edilmemesinin gereğidir.[364] Fakat 2011'de Libya'ya dönerek bir anda silahlı çatışmalara liderlik etmeye başlayan Hafter ve ona bağlı silahlı gruplar, ülkede zaman içerisinde meşrulaştırılmıştır.

Shcmittyen önermede de belirtildiği gibi, artık silahlı mücadelenin sınırları, birçok çatışma bölgesinde oldukça bulanıklaşmıştır. Dost ve düşmanın, sivil ve savaşçının, meşru/gayrimeşru güçlerin ayrımının muğlaklaştığı bir ortamda, Clausewitzyen üçleme dışında ortaya çıkan pek çok çeşitli aktör, modern savaşın uluslararası hukuktaki boşluğu gözler önüne sermesine yol açmıştır.[365]

Savaşın tekelinin devletler elinden çıkması ve ortaya çıkan yeni aktörler, asimetrik ve hibrit savaş metotları, uluslara bağlı orduların savaşta kontrolü kaybetmesini beraberinde getirmiştir. Geniş yelpazedeki farklı aktörlerin ana unsur halini aldığı ve artık sivil-asker ayrımının ortadan kalktığı bu ortamda,

[364] M. Yasin Aslan. Savaş hukukunun temel prensipleri 235-274.
[365] Haldun Yalçınkaya ve Kadir Tamer Türkeş. "Yirmi birinci yüzyılda çatışma alanlarında görülen yeni unsurlar." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 4, no. 7 (2008).

savaşan ve savaşmayanın arasındaki fark da ortadan kalkmıştır. Bu husus ise Avrupa Savaş Hukuku'nun çöküşüne delalet olarak ifade edilmektedir.[366]

BM Şartı'nın (iyi niyetle de olsa) savaş ilan etme kavramı yerine güç kullanımını ortaya koyması ve savaşı ancak Güvenlik Konseyi'nin yetkisi dahilinde ilan edilebilecek bir mefhum olarak tanımlaması, aktörlerin niyetlerini hesap etmekte eksik kalmıştır.[367] Vekillerin ve devlet dışı aktörlerin insiyatifi doğrultusunda şekillenen yeni saha koşulları, güvenlik ve insan odaklı konularda, yeni savaşları oldukça tartışmalı hale getirmiştir.[368]

5.4. Halife Hafter ve Naiplik

Uluslararası hukukta devlet dışı silahlı aktörlere dair yer alan hukuki boşluğun kendisini en belirgin şekilde hissettirdiği çatışma sahalarından birisi Libya'dır. Resmi bir devlet figüründen savaş esirine, ABD vekiline, sonrasında ise kontrolden çıkan ve hibrit savaş metotlarının pek çok unsurunu BM nezdinde tanınan hükümete ve sivillere karşı kullanan Hafter, uluslararası hukuk ve sistemdeki eksikliklerin nasıl tehlikeler içerebileceğini gösterir nitelikte bir aktördür.

Hafter'i kullanan devletler, Hafter'in kullandığı savaş unsurları ve bu unsurların Libya'da sebep olduğu kaos ve savaş suçları uluslararası toplum tarafından cezalandırılmak bir yana, özellikle görmezden gelinmiştir. Hafter'in literatüre uyumlu şekilde uyguladığı düzensiz taktik ve formasyonları, ayrımsız şiddeti, kriminal düzensizliğine ek olarak, siyasi süreçleri de tıkaması ve Libya'daki sorunun hala çözülememesi, bahse konu tehlikenin sahadaki tezahürüdür.

---

[366] Herfried Munkler. "What is really new about the new wars? A reply to the critics." *On New Wars. Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies* (2007): 67-82.
[367] Haldun Yalçınkaya. "Savaş: uluslararası ilişkilerde güç kullanımı." *Ankara: İmge Kitabevi* (2008).
[368] Peter W. Singer. *"Corporate warriors: The rise of the privatized military industry and its ramifications for international security." International security 26, no. 3 (2001): 186-220.*

Daha evvel bahsedildiği üzere, Hafter gibi savaşın aktörlerine dair yeni bir tasnifi zorunlu kılan Libya'daki savaş, düşmanın eşzamanlı politik, askeri, ekonomik ve konvansiyonel faaliyetlerine ek olarak, düzensiz/yıkıcı, kriminal uygulamalar bütününü birleştirmesini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, sadece kinetik (askeri) unsurlar değil, artık çok katmanlı bir savaş söz konusudur. Söz konusu çok katmanlı savaşın devamında, Hafter ana aktör olarak Libya'yı siyasi çıkmazlara sürüklemiş, uluslararası girişimleri tek taraflı olarak sonlandırmıştır.

Örneğin; BM nezdindeki Libya Siyasi Anlaşması, Hafter'in BM destekli hükümeti tanımadığını ilan etmesiyle (Temsilciler Meclisi tarafından Süheyrat Anlaşması'na kadar sağlanan kısa süreli askeri statüsünü kaybedeceği için) çıkmaza sürüklenmiştir. Sonraki yıllarda, 2017'de düzenlenen Paris görüşmelerinde, Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Libya'daki çatışan tarafları buluşturma girişimi (aynı zamanda Hafter'i meşru aktör konumuna getirmesi) ve dönemin BM Libya temsilcisi Salame tarafından duyurulan ateşkes anlaşması, yine Hafter'den dolayı uygulanamamıştır. 2018'de Paris'te düzenlenen konferansta, seçimler için yapılacak çalışmalara dair alınan kararları onaylayan Hafter, sonrasında bu adımların atılmasını engellemiştir.[369]

ABD, Fransa, Rusya gibi ülkelerce uluslararası konferanslarda meşru aktör olarak masaya oturtulmaya çalışılan Hafter, sonraki süreçte gerçekleşen pek çok görüşmede yer alsa da çözüm adına ortaya konan insiyatiflerin uygulanamadan tarihe karışmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin; 14 Nisan 2019'da BM öncülüğünde, Libya'nın Ghadames Kasabası'nda yapılacak olan konferanstan tüm aktörler çok ümitliyken, Hafter'e bağlı silahlı milisler Trablus'a saldırmış ve konferans yapılamadan iptal edilmiştir.[370]

[369] TRTWorld, "How Many Times Has Haftar Broken Peace Initiatives in Libya?" (TRT World, 15 Haziran, 2020), https://www.trtworld.com/magazine/how-many-times-has-haftar-broken-peace-initiatives-in-libya-37301.
[370] Patrick Wintour, "Un Postpones Libya National Conference amid Fighting in Tripoli," The Guardian (Guardian News and Media, 9 Nisan, 2019), https://www.theguardian.com/world/2019/apr/09/un-postpones-libya-national-conference-amid-fighting-tripoli.

ABD, Rusya, Fransa, BAE ve Mısır gibi ülkelerin aktif şekilde desteklediği ya da iş birliği yaptığı Hafter, uluslararası barış girişimlerine yönelik sabotajları sonrası bu ülkeler tarafından bir tepki görmemiştir. ABD açısından bunun sebebi, 1987'den itibaren koruması altına aldığı ve 2011'de Libya'ya, Kaddafi'ye karşı gerçekleşen silahlı ayaklanmalara öncülük etmesi adına yolladığı vekili olan Hafter'in Rusya etkisine girmesini engellemek istemesidir. Ayrıca Hafter'i kendi jeo-politik ve finansal çıkarları için kullanmak istemesidir.[371] Fransa ise Orta Doğu'da gittikçe nüfuzunu yitirdiğini düşündüğü ABD'den bağımsız, yeni politikaları çerçevesinde, aşırıcı terör örgütlerine karşı kullanmak ve İtalya gibi rekabet içerisinde olduğu Avrupalı ülkelere karşı siyasi ve iktisadi anlamda avantaj elde etmek adına Hafter'i desteklemiştir.[372]

Mısır'ın seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı, Mohammed Mursi'yi askeri bir darbe ile deviren ve sonrasında hem ülke içerisinde hem de ülke dışında Müslüman Kardeşler'e karşı giriştiği savaş, Libya'ya da yansıyan Abdülfettah Sisi, bu süreçte BAE ile birlikte 'seküler' olarak tanımladıkları Hafter'i desteklemiştir.[373] Fransa'nın, BAE, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerce Hafter konusunda desteklenmesinin bir diğer nedeni ise, Paris yönetiminin bu ülkelerin ana silah tedarikçisi olmasıdır.[374]

13 Ocak 2020'de, Türkiye aracılığıyla Moskova'da düzenlenen barış görüşmelerine katılan Hafter, önce şartları kabul ettiğini beyan etmiş, sonrasında ise BM destekli hükümet imzalamasına rağmen, kendisi anlaşmayı imzalamadan Moskova'yı terketmiştir.[375] Dokuz ay aralıksız şekilde devam eden çatışmalara son vermek adına düzenlenen bu toplantıda anlaşmayı imzalamaktan son anda vazgeçen Hafter, anlaşmayı imzalamama sebebini meşru hükümeti kendi

[371] Emadeddin Badi, "Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya," Foreign Policy, April 21, 2020, https://foreignpolicy.com/2020/04/21/libyan-civil-war-france-uae-khalifa-haftar/.
[372] Paul Taylor, "France's Double Game in Libya," Politico, April 17, 2019), https://www.politico.eu/article/frances-double-game-in-libya-nato-un-khalifa-haftar/.
[373] Ibid.
[374] Pieter D. Wezeman et al., "Trends in International Arms Transfers, 2018 - World Economic Forum," Trends In Internatıonal Arms Transfers, 2018, March 2019, https://sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf.
[375] Ibid.

saldırılarına karşı koruyan askeri unsurların ne zaman lağvedileceğini belirtmemesi olarak açıklamıştır.[376]

Birkaç gün sonrasında Almanya'da, Berlin'de düzenlenen bir diğer konferansta, birçok yerel ve uluslararası aktör katılım sağlamış, Hafter ise görüşmelerin ertesi günü Trablus'u bombalayarak bu süreci de sonlandırmıştır. Buna ek olarak 18 Şubat 2020'de, Cenevre'de sağlanan ateşkes, BM yetkililerinin ikazlarına rağmen Hafter tarafından bozulmuş, dönemin BM Libya Temsilcisi Salame ise Libya'daki bu sorunla başa çıkamadığını belirterek görevinden ayrılmıştır.[377]

Bu tez çalışmasında, Niyabet Savaşları tanımlaması yapılırken en çok kabul gören tanımın Krieg ve Rickli'ye ait olduğu belirtilmişti. Onların ifadesiyle, savaşın dışsallaştırılmasına yönelik her türlü metodu içeren, geniş yelpazeli bu konsept, vekalet savaşlarına göre çok daha uzun süren savaşlardır. Yine Krieg ve Rickli, niyabet savaşlarını, vekalet savaşları dışında da zemin bulabilen savaşlar olarak niteler. Bu argümanı destekleyen Kelly'nin, naipleri 'yerli ama ulusal olmayan' unsurlar olarak tanımlaması[378] ve Maddocks'un, naiplerin bir dini ve kültürel kimlik taşımadığını vurgulamasını[379] hatırlamak Hafter'in Libya'da barışın tesis edilmesini neden engellediğini açıklamaktadır. Benzer şekilde, Hafter gibi naiplerin insani anlamda sınırsız bir savaş türünü benimsemesi, kan dökme konusundaki rahatlıkları ve sonu kestirilemeyen savaşlara sebep oluşu, ülkelerin çok daha fazla istikrarsızlaşmasına yol açar.

Yerel ve uluslararası demokratik girişimlere hem askeri hem de siyasi olarak (Tobruk Parlamentosu aracılığıyla) engel olan ve Libya'daki çözümsüzlüğün en büyük nedeni olarak tanımlanan Hafter, naiplerin bahse konu diğer olumsuz özelliklerini, hatta daha fazlasını taşımaktadır. Hafter'in Libya'daki süreçte, BM destekli hükümete karşı savaşan silahlı milisleri, içerisinde pek çok savaş suçu

[376] RFI, "Libya's Haftar Leaves Moscow without Signing Peace Deal," RFI (RFI, January 14, 2020), https://www.rfi.fr/en/wires/20200114-libyas-haftar-leaves-moscow-without-signing-peace-deal.
[377] Nebahat Yaşar, "Tide Turning in Libyan War," Anadolu Ajansı, 17 Nisan, 2020, https://www.aa.com.tr/en/analysis/tide-turning-in-libyan-war/1808589.
[378] Smith, Surrogate warfare for the 21st Century
[379] Maddocks, "Outsourcing of Governmental Functions in Contemporary Conflict

işlemiş grubu bulundurmaktadır.[380] Rusya merkezli paralı asker grubu olan, daha önce sivil katliamlarıyla gündeme gelen Wagner, aynı şekilde sivillere yönelik savaş suçlarıyla bilinen Sudanlı Cancavid Milisleri, Suudi Arabistan ve BAE tarafından fonlanan aşırıcı Selefi Medhali silahlı gruplar, Uluslararası Adalet Divanı tarafından hakkında yakalama kararı bulunan Mahmud el Warfalli'nin yönettiği Nidaa Taburu ve Libya'da bulunan toplu mezarların sorumlusu olduğu ortaya çıkan, ABD tarafından karalisteye alınan El Kaniye milisleri Hafter'in silahlı güçlerinin ana unsurlarıdır.[381]

Yanında savaşan silahlı grupların karanlık sicillerine ve savaş suçlarına ek olarak, Hafter hakkında da ABD'deki mahkemelerde devam eden davalar sonucu, savaş suçlusu olduğu resmi olarak ilan edilmiştir.[382] ABD mahkemelerinde alınan bu karar ve Libya'da gerçekleşen niyabet savaşları, naipler konusunda çok daha farklı sorunların ortaya çıkabileceğini ve naiplerin kullanımının ne denli tehlikeli olduğunu gözler önüne sermektedir. 1987'den 2015'e kadar Halife Hafter'i destekleyen ABD, 2015 sonrasında onun kontrolünü yitirene kadar, Hafter ile alakalı hiçbir yaptırım uygulamamıştır. Hafter'in kontrolden çıkması ve Rusya ile daha da yakınlaşması sonucu, ABD'de ilk defa kendisine dava açılmış, bu husus ise aynı zamanda ABD'nin Libya ve Hafter konusundaki tutarsız politikalarına dikkat çekmiştir.

Benzer şekilde, devletlerin kendilerine vekil olarak seçtiği, desteklediği ve finanse ettiği aktörlerin, vekalet savaşlarından niyabet savaşlarına geçiş sürecinde rol oynayabileceği, Faulkner'in belirttiği üzere naiplerin kontrolden çıkıp, onları destekleyen ülkeler adına daha ciddi sorunlar açabileceği hususu[383] da Hafter özelinde gerçekleşmiştir. Daha da ileri giderek, ABD'nin vekili olarak

[380] TRTWorld, "The Key Militias Who Fight alongside Haftar in Libya," The key militias who fight alongside Haftar in Libya (TRT World, 5 Mayıs, 2020), https://www.trtworld.com/magazine/the-key-militias-who-fight-alongside-haftar-in-libya-36037.
[381] Ufuk Necat Tasci, "US Blacklists Haftar-Affiliated Kaniyat Armed Group for War Crimes in Libya" (TRT World, 27 Kasım, 2020), https://www.trtworld.com/magazine/us-blacklists-haftar-affiliated-kaniyat-armed-group-for-war-crimes-in-libya-41859.
[382] Umar Farooq, "US Court Finds Libya's Khalifa Haftar Liable for War Crimes," Middle East Eye, 29 Temmuz, 2022, https://www.middleeasteye.net/news/us-court-finds-libyas-khalifa-haftar-liable-war-crimes.
[383] Faulkner, "Buying peace? Civil war peace duration and private military & security companies."

son yıllarda Libya iç savaşında rol alan Hafter, bölgesel ve uluslararası bir krizin ana sorumlusuna dönüşmüştür. BM'nin savaşa dair kendi düzenlemeleri ve yetki tanımlamalarının bir naip tarafından ihlal edildiği, uluslararası toplumun, hatta BM Güvenlik Konseyi üyelerinin dahi, BM'ye rağmen kendisini destekleyebildiği bir aktör halini alan Hafter, ABD ve Rusya gibi iki farklı kutbun da farklı süreçlerde desteğini almıştır.

PKK-PYD arasında kendilerince bir fark ortaya koyarak, PYD'yi DAEŞ'e karşı savaşan bir kara ordusu olarak sunmaya çalışması ile ABD ve Fransa gibi ülkelerin Hafter'i benzer şekilde meşrulaştırmaya çalışması ve bu meşruiyeti kazandırmadaki sübjektif keyfiyet, uluslararası sistemin sağlıklı şekilde işlemesini tehdit etmektedir.

Devlet dışı silahlı aktörlerin kategorizasyonunun, bu tek taraflı 'meşruiyet' perspektifinden yapılıyor olması, Hafter'i bir vekil olarak ortaya çıkaran ABD'nin sonrasında Hafter'in bir naibe dönüşmesi ve farklı siyasi hesaplara odaklanmasıyla onu yargılamaya başlaması, bu tenakuzların en belirgin örneklerindendir.

Eski ABD Başkanı Eisenhower'ın 'en ucuz sigorta'[384] olarak tanımladığı devlet dışı aktör kullanımı, Irak ve Afganistan'dan sonra, Libya'da da başarısız olmuştur. Irak ve Afganistan'a kendi askeri birliklerini göndererek sorunlarını çözmeye çalışan ABD, Obama başkanlığı döneminde Libya'da direkt askeri müdahale seçeneğine yaklaşmamış, kendi kullandığı aktörün, Hafter'in dönüşümü esnasında kontrolü kaybetmiştir. Hafter 2015 yılı itibarıyla Rusya balta olmak üzere farklı ülkelerle yakınlaşmış, Fransa, Mısır, BAE, İran ve Suudi Arabistan ile, hem de aynı periyotta, ABD önceliklerinden bağımsız olarak kendi çıkarları doğrultusunda iş birliği yapmıştır.[385]

[384] Dönemin ABD Başkanı Eisenhower, 1955 yılındaki bir konuşmasında 'Vekalet Savaşları' ve 'Devlet dışı aktörlerin' kullanımına atıfla, bu aktörleri 'en ucuz sigorta' olarak nitelendirmiştir. Bknz: https://tnsr.org/2021/03/the-future-of-sino-u-s-proxy-war/

[385] TRT World. "Khalifa Haftar: The Libyan Henchman of Several Foreign Powers." Khalifa Haftar: The Libyan henchman of several foreign powers, July 24, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/khalifa-haftar-the-libyan-henchman-of-several-foreign-powers-38382.

Vekiller çatışmayı metalaştıran ve bu çatışmalardan finansal fayda uman aktörlerken, naipler bu çalışmada ele alındığı üzere kendi siyasi ajandalarını da önceleyen aktörlerdir ve kontrolden tamamen çıkabilirler. Krieg ve Rickli'nin niyabet savaşlarını tanımlarken yaptığı; farklı sosyo-politik fenomen özellik, niyabet savaşları adına Libya'da doğrulanmış ve yıllarca çözülemeyen bir krizin kapısını aralamıştır. Krieg ve Rickli'nin niyabet savaşlarını vekalet savaşlarından daha uzun süren, teknolojik, istihbari ve askeri pek çok unsuru içerisinde barındıran ve hibrit savaşın unsurlarını da içeren savaşlar olarak tanımlaması Libya'da gözlemlenmiştir. Hafter'in zaman içerisinde ABD, Rusya, Fransa, İran, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan gibi pek çok ülke ile kendi çıkarları adına farklı ittifaklar yapabilmesi, ABD'nin Hafter üzerindeki kontrolünü yitirmesi, naiplere yönelik bu tasnifi doğrulamaktadır.

Libya'da Hafter'in kullandığı çatışma yöntemleri, farklı ideolojik kutuplarda yer alan devletlerle kurduğu ilişkiler ve siyasi sürecin gelişimi, niyabet savaşlarına dair ileri sürülen temel iddiaların çoğunu doğrulamış, Faulkner'in naiplere yönelik 'kontrolden çıkma' hususundaki iddiasına dair ampirik örnekler sunmuştur. Bunlara ek olarak Hafter ve onun nüfuzu altındaki Tobruk Parlamentosu'nun bazı adımları ise, Hafter'in Libya'da bir Naip'ten de öteye geçen rolünün ispatıdır. Örneğin; BM destekli hükümetin, Türkiye'nin desteğiyle Hafter'i Sirte'ye kadar püskürtmesi sonrası, Hafter kontrolündeki Tobruk Parlamentosu, ülkesine Hafter lehine dış müdahale talep ederek Mısır'dan askeri destek istemiştir.[386]

BM destekli hükümete karşı savaşa girişen, pek çok rekabet halindeki uluslararası aktörle siyasi amaçları için iş birliği yapan, kendisine bağlı silahlı milisleri çeşitli savaş suçlarına karışan ve kendi ülkesine dış müdahale talebinde bulunacak kadar kontrolden çıkan Halife Hafter, daha da ileri giderek, kendi bölgesini Libya'dan ayırma/özerklik girişimlerinde bulunmuştur.[387] Bu

[386] Reuters, "Eastern-Based Libyan Parliament Asks Egypt to Intervene in War," Reuters (Thomson Reuters, 14 Temmuz, 2020), https://www.reuters.com/article/uk-libya-security-idUKKCN24F0X7.
[387] Redazione Agenzia Nova, "Libya: General Haftar Threatens Secession from Tripoli," Agenzia Nova, 5 Aralık, 2022, https://www.agenzianova.com/en/news/libia-il-generale-haftar-minaccia-la-secessione-da-tripoli/.

doğrultuda, savaşın literatürde ele alınan ana aktör tipolojilerinden hepsine zaman içerisinde dönüşen Hafter'in, Naip'ten de öteye geçen rolünü daha farklı bir kavramla açıklama ihtiyacı oluşmaktadır. Bu tez çalışmasında ele alınan teorik ve ampirik bilgiler ışığında, Hafter'in bir 'Haris/Doyumsuz Naip' (Rapacious Surrogate), olarak adlandırılabileceği düşünülmektedir. Bir Naip'in kontrolden çıktığında nasıl bir aktör olarak sınıflandırılması hususunda, literatüre katkı sunma amacı güdülmüştür. Bu kavramın detayları, çalışmanın sonuç kısmındaki diğer hususlarla beraber işlenecek, bu önermenin gerekliliği yine bu kısımda ele alınacaktır.

Sonuç

Savaşa dair yapılan bazı güncel araştırmalar, neredeyse son altı bin yıl içerisinde on beş bin üzerinde ulusal ve bölgesel savaş yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Bu savaşlar neticesinde yaklaşık dört milyar insanın hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Yirminci yüzyılda gerçekleşen savaşlardan Birinci Dünya Savaşı'nda ölen her yüz kişiden on dördü, İkinci Dünya Savaşı'nda ise yetmişi sivillerden oluşmaktadır. Yakın tarihe bakıldığında ise, 1945-1992 yılları arasında yapılan yüz kırk dokuz savaşta yirmi üç milyon insan ölmüş, bu rakamın yalnızca üç milyonu askerlerden oluşmuştur.[388]

Dolayısıyla savaş, insanlık tarihinin başından itibaren süregelmiş bir gerçekliktir. Savaşa engel olmak adına yapılan uluslararası sözleşmeler, bu çalışmada ele alındığı üzere, savaşın temel aktörünü devlet ve ona bağlı resmi askeri unsurlar olarak esas almıştır. Oysa ki; insanlık tarihindeki gelişmelere paralel olarak savaşın tanımı da değişmiş, teknolojik ve askeri anlamda ortaya çıkan yenilikler savaşları da dönüştürmüştür. Uluslarası sözleşmeler ve bahse konu dönüşüm ışığında değişen çatışma metotları, sadece savaşı değil, savaşta kullanılan aktörleri ve unsurları da değiştirmiştir.

Bu çalışmada, günümüzde savaşın belirgin özellikleri ve dönüştüğü güncel form, Libya'da Kaddafi rejimi karşıtı ayaklanmalar sonrasındaki süreç ve Halife Hafter özelinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana kavramsal çerçevesini ilk olarak Karl Deutsch'un literatüre kazandırdığı Vekalet Savaşları ve Andreas Krieg'in literatüre kazandırdığı Niyabet Savaşları oluşturmaktadır. Bu çalışmada vaka incelemesi olarak Libya ve ülkede 2011 yılı sonrasında gerçekleşen savaşlar ele alınmış, bu doğrultuda Darbeci General Halife Hafter'in dönüşümüne odaklanarak kavramsal çerçeve izah edilmeye çalışılmıştır.

[388] Kadir M. Ersoy, "İnsan Olmanın Bedeli: Rakamlarla Savaşın Yeryüzüne 'Maliyeti,'" Gaia Dergi, September 12, 2015, https://gaiadergi.com/insan-olmanin-bedeli-rakamlarla-savasin-yeryuzune-maliyeti/. Ayrıca Bknz; Aysun Yavuz, *Dünya Tarihi* (İstanbul, Türkiye: NTV yayınları, 2010).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında savaşı engellemek adına yapılan uluslararası düzenlemeler ve sözleşmeler, aktif rekabet içerisindeki ülkelerin kendi çıkarlarını korumak adına yeni arayışlara girişmesine sebep olmuştur. Savaşı engellemek adına tasarlanan bu süreç, sıcak ve doğrudan çatışmanın yerine, ülke sınırları dışında üçüncü bir aktörün kullanımını devletler adına beraberinde getirmiştir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan düzenlemeler, yapıldığı dönemde insanlık adına savaşı engelleme hususunda umut verici olarak addedilse de bu hukuksal metinlerde savaşın bütün boyutlarını ele alan ve ortak kabul gören bir tanımlama yapılmamıştır. Silahlı çatışmaların uluslararası hukuk bağlamında spesifik ve objektif bir tanımlamaya tabii tutulmamıştır. Hangi hallerin savaş olarak nitelendirilebileceğinin tam olarak izah edilememesi, savaşları durdurmak yerine, yeni aktörlerin sahneye çıktığı bir konjonktürü beraberinde getirmiştir.

Yine bu düzenlemelerde, devlet merkezli yaklaşımın tezahürü olarak, uluslararası örgüt ve yapılanmaların silahlı çatışmalarda taraf olarak kabul edilmemesi, savaşma eğilimindeki devletler için yeni savaş aktörleri üretme seçeneğini gündeme getirmiştir. Genel kabule uygun olarak ABD ve SSCB arasındaki küresel rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen Vekalet Savaşları, ilk kez Karl Deutsch tarafından tanımlanmıştır.

Devletlerin, devlet dışı aktörleri kullanım süreci, İkinci Dünya Savaşı ile beraber savaşlarda halihazırda ortadan kalkmaya başlayan sivil-asker ayrımını gittikçe hızlandırmıştır. Artık savaşlardaki kayıplar sadece resmi askeri unsurlar değildir ve devlet dışı aktörlerin kullanıldığı çatışma sahalarında, bu çalışmada da belirtildiği üzere savaşlar denetlenemez ve kontrolden çıkabilir.

Soğuk Savaş ve sonrası dönemde savaşın ana formu olarak öne çıkan Vekalet Savaşları'na yönelik çalışmalar, Karl Deutsch ile başlamış, sonrasında hem akademik hem de siyasi çevrelerin kabul ettiği bir gerçekliğe dönüşmüştür. Bu çalışmada bahsedilen 2005 tarihli ABD Savunma Bakanlığı raporunda belirtildiği üzere, XXI. yüzyılın başlıca sorunu, geleneksel çatışma yöntemlerinden uzaklaşılan, yıkıcı ve düzensiz çatışma yöntemleridir.

Devletler her ne kadar yirmi birinci yüzyılın çatışma yöntemleri hususunda endişelerini belirtseler de Mumford'un da belirttiği gibi; Vekalet Savaşları'nın kendilerine sağladığı makul finansal ve siyasi bedel, sorumluluk reddi ve düşük risk gibi özellikler münasebetiyle bu çatışma metodunu makul bir seçenek olarak değerlendirmektedirler. Bu husus her ne kadar ABD tarafından 2005 yılında dile getirilse de yeni savaşların ve aktörlerin tanımlanmasına yönelik çalışmalar, Karl Deutsch sonrasında da geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Yirmi birinci yüzyılda savaşların 'Hibrit Savaşlar' olarak ortaya çıkacağı iddiası, ilk olarak Thomas Mockaitis tarafından 1995 yılında öne sürülmüştür. Yeni çatışmaların ne konvansiyonel ne de düzensiz olarak sınıflandırılamayacağını iddia eden bu kavram, Frank Hoffman'ın çalışmalarında kendisine yer bulmuştur. Hoffman'ın iddiası ise, hibrit savaşların; dördüncü nesil savaşlar olduğu ve ayrımsız şiddet, kriminal düzensizlik, düzensiz taktikler gibi farklı karakteristik özellikler taşıdığıdır. 2006 yılında Hizbullah'ın İsrail karşısında uyguladığı taktikler, bir tarafta Hoffman'ın belirttiği karakteristikleri taşırken, diğer taraftan ise savaştaki aktör çeşitlenmesini gösterir niteliktedir.

Hoffman'ın tezleri ve sahada gözlemlenen vakalar sonrasında, gelişen teknoloji ve askeri kapasitenin bir sonucu olarak hibrit savaşlara yönelik tanımlamalar genişletilmiş, Russell Glen öncülüğündeki bazı araştırmacılar, hibrit savaşlara kinetik (askeri) olmayan faktörleri de eklemişlerdir. 'Hibrit Tehlike' olarak nitelendirilen bu çatışmalar düşmanın karşısındakini bütünsel olarak hedef aldığı durumları açıklamak adına kullanılmıştır.

Düşmanın politik, ekonomik ve askeri unsurlara ek olarak düzensiz, yıkıcı ve terörist uygulamaları kombine ettiği bu kavram, 2014 yılında sahada da karşılık bulmuş, NATO, Rusya'nın Kırım'ı kanunsuz olarak ilhâk etmesini 'hibrit savaş' olarak nitelendirmiştir. Literatürde yeni savaşların ve aktörlerin tanımlanmasına yönelik çalışmalar bir diğer taraftan sınıflandırma konusunda kafa karışıklıklarına neden olmuştur.

Bu tez çalışmasının kavramsal anlamda merkezinde yer alan Niyabet Savaşları terimini ilk olarak kullanan Andreas Krieg, bu savaşların aktörleri olan naipleri, savaşın yükünü dışsallaştırmada kullanılan her türlü unsur olarak tanımlamıştır. Clausewitzyen üçlemeden farklı bir sosyo-politik fenomen olan bu savaşlarda naipler; Krieag'a göre, sadece insan gücü değil, teknolojik unsurlardan da müteşekkil olabilir. Dolayısıyla Niyabet Savaşları ve naipler, savaş yükünü dışsallaştırmada devletlere yardımcı olan bir aktörler bütününe işaret etmektedir.

Niyabet Savaşları'nı uluslararası çatışmaların yeni ve daha uzun süren formu olarak tanımlayan Rauta ise, bu savaşların vekalet savaşlarından daha uzun süren ve daha ölümcül olan savaşlar olduğunu belirtmektedir. Nitekim Krieg, 2016 yılındaki ilk çalışmasından sonra, Rickli ile beraber yaptığı çalışmasında, niyabet savaşlarını, savaşın pek çok formunu (vekalet savaşları ve hibrit savaşlar) içeren daha geniş ve farklı bir konsept olarak sunar.

Literatürde güncel çatışmalara ve yirmi birinci yüzyılın savaşlarına dair var olan karmaşıklığı gidermede önemli rol oynayan Niyabet Savaşları, Krieg ve Rickli'ye göre savaş yükünü dışsallaştırmada kullanılan her türlü unsuru içeren bir konsepttir. Literatüre Niyabet Savaşları hususunda katkı yapan diğer çalışmalar ise, makul inkâr konusunda devletlere yardımcı olması sebebiyle, Niyabet Savaşları'nın istihbari unsurları da içerdiğini iddia eder.

Naiplerin, savaşın güncel literatürde yer alan diğer aktörlerine göre çok daha kapsamlı, geleneksel ihtiyaçlardan kopuk, savaş alanında kültürel, etik ve ahlaki kaygılardan uzak şekilde savaşabileceğini belirten Maddocks, makul inkâr konusunda naiplerin, onları kullanan uluslara büyük 'avantajlar' sağladığını

savunmaktadır. Naiplerin bu karakteristik özellikleri, yine Maddocks'a göre, çok uzun vadeli ve sonuçları kestirilemeyen savaşları, onları kullanan uluslar için beraberinde getirebilir. Faulkner ise, naiplerin kullanıldığı çatışma sahalarında ortaya çıkacak prensipsiz ve yaptırımsız savaşların sebep olabileceği sorunlara dikkat çekmektedir.

Libya'da kırk iki yıllık Kaddafi rejiminin sona ermesi ülkede demokratik geçiş sürecini beraberinde getirmesi beklenirken, uzun yıllar boyunca çözülemeyen siyasi-askeri bir krize dönüşmüştür. 2011 yılında Libya'ya yapılan NATO öncülüğündeki uluslararası askeri müdahale pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kaddafi rejimi unsurlarına karşı silahlı çatışmaya girişen sivil unsurlar kontrolsüzce silahlanmış, Kaddafi'nin öldürülmesi ve rejimin devrilmesine rağmen Libya farklı savaş konseptlerine sahne olan bir çatışma sahası olmaya devam etmiştir. Bu çalışmada ele alındığı üzere, bu çözümsüzlüğün en temel unsurlarından birisi ise Darbeci General Halife Hafter olmuştur.

Kaddafi'nin 1969 yılında Kral İdris'e karşı gerçekleştirdiği darbede yer alan Halife Hafter, Kaddafi rejiminin uzun yıllar boyunca en gözde subaylarından birisi olmuştur. Bu dönemde klasik anlamda resmi bir devlet askeri hüviyetinde bulunan Hafter, bu çalışmada daha önce belirtildiği üzere Kaddafi'nin Çad iç savaşına dahli esnasında Libyalı birliklerin komutasını üstlenmiştir.

Kaddafi'nin, uluslararası baskılar karşısında Çad'da Libya'nın askeri varlığını uluslararası baskıdan kaçınmak adına resmi olarak reddetmesi fakat Hafter'in, bir Kaddafi rejimi subayı olarak Çad'a gönderilmiş olması, onu bu çalışmanın literatür taramasında da belirtildiği üzere bir 'Yardımcı Kuvvet' unsuruna dönüştürmüştür. Yine bu çalışmada belirtildiği üzere, devlet ile ilintili fakat düzenli ordunun bir parçası olmayan yardımcı kuvvetler, aynı zamanda kinetik ve bir rejime sadık aktörlerdir. 1987 yılında Fransa destekli Çad askerlerinin operasyonunda esir düşen Hafter ve yanındaki askerler, Kaddafi tarafından reddedilmiştir. Bu bağlamda uluslararası hukuki baskılardan kaçmak adına

Hafter'i reddeden Kaddafi'nin bu tavrı, yardımcı kuvvetler ile alakalı literatürde yer alan tanımalamaları ve Hafter'in rolünü doğrulamaktadır.

Hafter'i bu doğrultuda 'Bağlı Askeri Güç' unsurundan ayıran ise, kendisinin Çad'da finansal çıkar sağlama amaçlı bulunmuyor oluşudur. Zira bağlı askeri güçler sahada görünmez olarak çatışmak isteyen devletlere belirli bir ücret/çıkar karşılığında hizmet sunarlar. Bu husus, Hafter'in Çad'daki çatışmalardaki aktör rolünün yardımcı kuvvet tanımlamasına daha uygun olduğunu gösteren bir diğer unsurdur. 1987 yılında esir düşen Halife Hafter için ABD'nin Çad yönetimi ile anlaşarak aynı yıl içerisinde onu serbest bıraktırdığı süreç ise, Hafter adına vekilliğe dönüş sürecini başlatmıştır.

Mumford'un da belirttiği üzere, güncel vekalet savaşlarında, devletler risksiz bir savaş yürütmek adına vekilleri bir rejime karşı kullanmak isteyebilmektedir. 1987-1990 yılları arasında kendisi ve yanındaki askerleri CIA tarafından Çad'da askeri, istihbari olarak eğitilen Hafter, sonrasında ABD tarafından siyasi sığınmacı olarak kabul edilmiştir. Yirmi bir yıl boyunca CIA üssü yakınlarında, Virjinya'da yaşayan Hafter ABD vatandaşlığı elde etmiş, 2011'deki ayaklanmalara kadar Libya'da muhaliflerlerle iletişim halinde olmuştur. Aynı muhaliflerin (Hafter ile irtibatta olan gruplar) 2011'deki ayaklanmaların hemen öncesinde CIA ile irtibatta olduğunun ortaya çıkması, Hafter'in bir ABD vekili oluşunu ispatlamaktadır.[389]

Libya'ya yönelik NATO müdahelesi sonrasında ülkeye dönen ve silahlı muhalif gruplara Kaddafi rejimine karşı liderlik etmeye başlayan Hafter, ülkedeki otorite boşluğunu fırsat bilerek etkinliğini artıran DAEŞ'e karşı hiçbir resmi vasfı bulunmadan savaşmaya başlamıştır. Bu sözde mücadele neticesinde ABD ve batılı bazı ülkelerin desteğini almış, kendisini Libya'da meşru bir aktör olarak göstermeye çalışmıştır.

[389] Halife Hafter'in ABD tarafından eğitildiğine dair belgeler için, bknz; "350 Libyans Trained to Oust Qaddafi Are to Come to U.S." The New York Times. The New York Times, May 17, 1991. https://www.nytimes.com/1991/05/17/world/350-libyans-trained-to-oust-qaddafi-are-to-come-to-us.html.

2014'teki tartışmalı parlamento seçimlerinin sonuçlarının Libya'da halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmemesine rağmen, ABD ve batılı ülkelerin çoğu Hafter'i meşrulaştırma amacına hizmet etmesinden dolayı bu parlamentoyu tanımıştır. Nitekim, bu tartışmalı parlamento tarafından Libya Milli Ordusu'nun komutanı olarak ilan edilen Hafter, bu tartışmalı resmi ünvanının ancak 2015'te imzalanan Süheyrat Anlaşması'na kadar sürdürebilmiştir.

BM nezdinde oluşturulan ve uluslararası toplum tarafından tanınan Fayez Serrac liderliğindeki hükümeti tanımayan Hafter'in, literatürde naiplik olarak ele alınan dönüşüm süreci başlamıştır. Literatürde Maddocks tarafından ele alındığı üzere, dini ve kültürel değerlerden kopuk olan naipler, uluslararası aktörlerin savaşlarda sorumlu tutulma ihtimalini azaltırken, Faulkner ise esasında naiplerin bu 'dokunulmazlığının' onları kullanan aktörler adına da çeşitli tehlikeleri içerisinde barındırdığını ifade etmiştir.

Nitekim, Süheyrat Anlaşması ile beraber kısa vadeli resmi statüsünü de yitiren Halife Hafter, bu süreçten sonra ABD'nin kontrolünden çıkarak Vaşington'un ezeli rakibi, Rusya ve bazı diğer ülkelerle iş birliği yapmaya başlamıştır. ABD yönetimi, zamanında kendisinin aktif bir şekilde kullandığı Hafter'in kontrolünü yitirmiş fakat zamanında kurduğu ilişki sebebiyle kendisine tam anlamıyla karşı da çıkamamıştır.

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin, Libya'da bireysel çıkarların ülkenin geleceğini tehlikeye atmaması konusundaki uyarısı, ismini direkt olarak kullanamadığı Hafter'e yönelik bir mesajdır. ABD'nin DAEŞ'e karşı mücadelesini öne sürerek meşrulaştırmaya çalıştırdığı Hafter, sonrasında terörizme karşı savaş iddiasını kendi lehine kullanarak farklı ülkelerle, farklı ilişkiler tesis etmiştir.

Literatürde Vekalet Savaşları'nı ve Hibrit Savaşları, Niyabet Savaşlarının bir parçası olarak ele alan ana akım görüş, Libya ve Halife Hafter vakasında doğrulanmıştır. Halife Hafter'in Fransa, Suudi Arabistan, Rusya, Mısır ve BAE gibi ülkeler tarafından istihbari, finansal olarak tahkim edilmesi, bu ülkelerin

vekillerinin Hafter'in kontrolünde, onun yanında savaşmaları bunu ispatlar niteliktedir.

Bu süreçte Hafter'e ulaştırılan pek çok askeri destek BMGK ambargolarını delmiş ve cezasız kalmıştır. Bu çalışmada uluslararası hukuktaki devlet dışı aktörlere yönelik boşluğa dair sunulan argümanlar da doğrulanmış, Hafter'in işlediği savaş suçları, meşru hükümete yönelik savaşı hem kendisi hem de onu destekleyen ülkeler adına yaptırımsız kalmıştır.

ABD adına, yine literatürde ele alındığı gibi, çok daha ciddi sorunlar doğuran Hafter, Rusya'nın ABD-Hafter hattındaki boşluğu değerlendirmesiyle, Moskova yönetiminin Akdeniz'deki NATO karşıtı etkinliğini artırmasında kilit rol oynamıştır. Ülkenin Doğu Akdeniz'e açılan stratejik noktalarından Cufra'daki kontrol tamamen Rusya destekli Wagner Grubu'nun kontrolüne geçmiş, Rusya Suriye'nin kuzeybatısındaki Lazkiye üssüne ek olarak, Akdeniz'de kendisine Hafter aracılığıyla bir üs daha (Cufra) kurmuştur.

2017 yılı itibarıyla Hafter ve ona bağlı silahlı unsurları direkt olarak desteklemeye başlayan Rusya, Hafter'in yanında savaşması adına Libya'ya paralı askerler yollamış, istihbarat ve teçhizat desteği sunarak Hafter'e aktif destekte bulunmuştur. Benzer şekilde Hafter diğer ülkelerle de kendi siyasi ajandası doğrultusunda iş birliklerine başlamış, Fransa, BAE ve Mısır kendisinin Libya'daki en büyük destekçileri olmuştur.

Halife Hafter'in Trablus'a yönelik saldırılarına AB ve BM tarafından durdurma çağrısı yapılsa da kendisi bu çağrılara uymamış, uluslarası anlamda meşru hükümete karşı saldırıya devam etmiştir. 2019 yılında Trablus'taki BM destekli hükümete yönelik saldırıları Türkiye'nin meşru desteğiyle ger püskürtülen Hafter'e bağlı unsurlar ger çekilmek durumunda kalmış, Türkiye'nin meşru hükümet lehine verdiği destek sonrası sahada askeri denge sağlanabilmiştir.

Hafter'e bağlı milislerin ve paralı askerlerin çekildiği bölgelerde sayısız toplu mezar bulunmuş, işlenen savaş suçları ve ayrımsız şiddet bu çalışmada da ele alındığı şekilde gözler önüne serilmiştir. 4 Ocak 2020'de Trablus'taki askeri bir liseye yönelik saldırılarda onlarca sivil lise öğrencisi öldürülmüş, BAE'nin Hafter'e sağladığı Çin üretimi olan insansız hava araçları kullanılan bu olayda ne Hafter ne de BAE'ye hukuki bir yaptırım uygulanmamıştır. Bu husus, naiplerin, onları kullanan uluslara sağladığı 'avantajların', özellikle sorumluluk reddi bağlamındaki sorunun ciddiyetini göstermektedir.

2020 yılı itibarıyla Hafter'e bağlı silahlı unsurların işlediği savaş suçları ve Tarhuna kasabasındaki toplu mezarlar uluslararası gündemi meşgul etmiş, fakat ne ABD ve Hafter'i destekleyen ülkeler, ne de Hafter bir uluslararası yaptırıma maruz kalmamıştır. Kontrolünü yitirdiği Hafter'i, kendisinin iradesi dışındaki iş birliklerine rağmen direkt hedef almak istemeyen ABD'nin, sadece Hafter'e bağlı silahlı unsurlardan birisi olan Kaniye Grubu'nu karalisteye alması ise bir sonuç vermemiştir.

Bir ABD vatandaşı olan Hafter'e karşı Libyalı mağdur siviller ve aileleri tarafından açılan savaş suçlarına dair davalara rağmen, Hafter'i destekleyen ABD de dahil olmak üzere hiçbir uluslararası aktör hukuki anlamda yargılanmamıştır. Abdulhamid Dibeybe liderliğinde, BM çatısı altında ülkeyi 24 Aralık 2021'de seçimlere götürmesi için Ulusal Mutabakat Hükümeti göreve başlamıştır. Seçimlere yönelik yapılan yasal düzenlemelerde, çifte vatandaşlar ve askeri figürlerin başkan adayı olamamasına yönelik düzenlemeler, Hafter'in siyasi hedeflerini tehdit etmeye başlamıştır.

Askeri anlamdaki saldırılarında başarısız olan ve Libya'daki seçimlerde başkan adayı olmak için çaba sarfeden Hafter'e, Rusya ve diğer ülkelerle yaptığı iş birliğine rağmen ABD bir şans daha vermiştir. Hafter'e karşı ABD'de yürütülen savaş suçlarına yönelik davalar, 'seçimlere katılabilmesi adına' askıya alınan Hafter'in, ABD ile ilişkilerindeki griftlik ve bulanıklık, böylece bir kez daha

gözler önüne serilmiştir.[390] Naiplerin, onları kullanan uluslararası aktörler adına sebep olabilecekleri krizlere örnek teşkil eden bu olay, bir kere naipleri kullanan ülkelerin, sonrasında çıkar çatışması yaşasalar da bağlarını tamamen koparamadığını göstermektedir.

Krieg, Rickli, Mumford, Maddocks, Rauta ve McFate tarafından literatürde katkı sunulan Niyabet Savaşları'na yönelik bütün kavramsal tanımlamalar, Halife Hafter nezdinde, Libya vakasında kendisine karşılık bulmuştur. Fakat bu çalışmaya yönelik kısıtlamalar kısmında bahsedildiği üzere, literatürdeki çalışmaları henüz 2016 yılında başlayan bu tanımalamaların hiçbirisi, naipler ve onları kullanan uluslararası aktörlerin bağlarının bütün anlaşmazlıklara rağmen hemen kopamayacağını ele almamıştır. Bu bağlamda, bu tez çalışmasının, literatüre Halife Hafter vakası üzerinden ek bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

Buna ek olarak, bu çalışmada yapılan araştırmalar, tezin temel hipotezlerinin literatürdeki kavramsal iddialar ve sahada yaşananlar açısından doğrulandığını göstermektedir. Buna göre:

1) Savaş artık sadece devletlerin tekelinde bulunmayan bir kavramdır. Devletlerin uluslararası hukuk bağlamında sorumluluktan kaçınmak adına kullanımına başladığı devlet dışı aktörler, güncel durumda kendi kontrollerinden çıkmaktadır.

2) Krieg öncülüğünde başlatılan Niyabet Savaşları çalışmalarının öngördüğü üzere, naipler sınırsız, prensipsiz ve sivil-asker ayrımının ortadan kalktığı savaşlara, sınırsız şiddete sebep verebilen aktörlerdir.

3) Libya'ya yönelik 2011'de gerçekleşen NATO müdahalesi sonrasında gerçekleşen savaşlarda, temel aktörü devlet olarak ele alan uluslararası düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Halife Hafter'i destekleyen BMGK üyesi

[390] Ufuk Necat Tasci, US' Libya gambit: Giving warlord haftar another chance (TRT World, November 9, 2021), https://www.trtworld.com/magazine/us-libya-gambit-giving-warlord-haftar-another-chance-51488.

ülkeler de dahil olmak üzere, BM'nin ambargolarını delmiş ve hukuki anlamda bir yaptırım uygulanamamıştır. Bu ülkeler, Hafter'in bir savaş aktörü olarak dönüşümünde ve kontrolden çıkışında aktif olarak rol oynamıştır.

4) Kontrolden çıkan bir naip, Hafter örneğinde gözlemlendiği üzere, nüfuzunu yitirmemek adına pek çok farklı, rekabet halindeki aktörle iş birliği yapabilir ve kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirmek adına hiçbir bedel ödemeyeceği çözümsüz krizlere sebep olabilir.

5) Literatürde naiplere yönelik karakteristik özelliklerin neredeyse hepsini taşıdığı sahadaki gelişmeler üzerinden gözlemlenen Halife Hafter vakası, naipler ve onları kullanan aktörler arasındaki ilişkinin sona erdirilmesinin de ne denli zor olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmada, Libya'da 2011 sonrasında ortaya çıkan savaşları ve Halife Hafter vakasının, Vekalet ve Niyabet Savaşlar kavramını başarılı bir biçimde izah ettiği iddia edilmiştir. Literatürde yer alan Vekalet Savaşları, Hibrit Savaşlar ve Niyabet Savaşları üzerine yapılan tartışmalar incelendiğinde, bu çalışmanın iddia ettiği üzere Niyabet Savaşları'nın; Vekalet Savaşları ve Hibrit Savaşların unsurlarını içerisinde bulunduran daha üst düzey bir konsept olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, çağımızın yeni savaşları ve çatışma yöntemlerine yönelik Krieg öncülüğünde ortaya çıkan Niyabet Savaşları kavramı, Halife Hafter vakasını kullanarak savaşın güncel formunu başarılı bir şekilde açıklayabilmektedir.

Halife Hafter, onu kullanan ve rekabet halinde bulunan pek çok farklı uluslararası aktörle iş birliği yapmayı başarmış, soğuk çatışma halindeki ABD ve Rusya gibi iki küresel güç için de süreç içerisinde kullanışlı bir aktör olmuştur. Literatürde naiplere yönelik kontrolden çıkma ve kendi siyasi ajandası doğrultusunda ilkesiz bir savaş yürütme gibi özellikleri bu çalışmada ele alınan Hafter, naiplere yönelik literatürde henüz ele alınmamış bazı özelliklere de sahiptir. Askeri anlamda meşru hükümete karşı yetersiz kalması ve siyasi anlamdaki hedeflerine

ulaşamaması sonrasında Halife Hafter, edindiği gücü varislerine, özellikle oğlu Saddam Hafter'e aktarmaya çalışmaktadır.[391]

Libya'daki istikrarsızlığa, onu kullanan uluslararası aktörlerin desteğiyle katkıda bulunan ve hem askeri hem de siyasi anlamda başarısız olan Hafter, bunun bir sonucu olarak ülkeyi ikiye bölme niyetini beyan etmiş fakat kendisini destekleyen uluslararası aktörlerin engel olmasıyla resmi olarak bunu duyurmamıştır.[392] Dolayısıyla, gelecekteki Niyabet Savaşları çalışmalarına ve naiplerin karakteristik özelliklerine katkıda bulunma amacıyla, Halife Hafter'in elindeki gücü kendi soyundan gelen diğer aktörlere devretmek istemesi ve ülkeyi bölmeye niyetlenecek kadar ileri gitmesi, zıt kutuplardaki farklı aktörlerle (ABD ve Rusya gibi) derin ilişkiler kurabilmesi, bu çalışmada bir üst kategorizasyona tabi tutulmaktadır.

Bu doğrultuda Halife Hafter'i, 'Haris/Açgözlü Naip' ('Rapacious Surrogate') olarak tanımlayan bu çalışma, Niyabet Savaşları alanında yapılan ilk tez çalışması olmasının yanında, literatüre naiplerin üst karakteristik özelliklerine dair katkı sunmakta, ilgili literatürü böylelikle güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, Haris Naipler, kendilerini ortaya çıkaran aktörlere kesin bir aidiyet duymazlar. Kurulan ilişkinin süresi, kendilerine verilen askeri, istihbari ve finansal desteğin boyutu ne olursa olsun, naipler kendi çıkarlarına uygun şekilde farklı ve rekabet halindeki uluslararası aktörlerle iş birliğine girişebilir.

Çatışma sahasında asimetrik savaş taktikleri, prensipsiz uygulamalar ve çözümü gittikçe karmaşıklaşan uzun vadeli savaşlara girişen Haris Naipler; sebebiyet verdikleri siyasi krizlerin çözümünde, kendileri adına siyasi anlamda bir konum geliştirmeye çalışırlar. Kendilerini meydana getiren/kullanan ulusların kontrolünden çıkmaları sonrasında dahi, bu aktörlerin işlediği savaş suçları ve sebebiyet verdikleri krizler cezalandırılamaz. ABD'nin, Hafter'in kontrolünü yitirdiği 2015 sonrası süreçten 2020 yılına kadar kendisiyle alakalı hiçbir adım atamaması ve Hafter ile bağlarını tamamen koparamamasının nedenlerinden

[391] Ufuk Necat Tasci, "Warlord 2.0: Will Saddam Haftar Be His Father's Successor?," The New Arab (The New Arab, January 30, 2023), https://www.newarab.com/analysis/warlord-20-will-saddam-haftar-be-his-fathers-successor.
[392] Redazione Agenzia Nova, "Libya: General Haftar Threatens Secession from Tripoli".

birisi, Hafter'in bu süreçte işlediği savaş suçları ve BM destekli hükümete karşı giriştiği savaşta ABD'nin dolaylı payının ortaya çıkacak olmasıdır. Dolayısıyla Haris Naipler kendilerini kullanan aktörlerle çıkar çatışması yaşasa dahi, bu aktörler tarafından kolayca reddedilemezler.

ABD sponsorluğu ve desteğiyle Libya'da 2011 sonrasında savaşın ana aktörlerinden birisi olarak ortaya çıkan Hafter'in, uzun yıllar boyunca Fransa, Rusya, BAE, Mısır, Suudi Arabistan gibi küresel ve bölgesel anlamda güçlü ülkelerle olan ilişkisi, kendisinin eylemlerinin cezasız kalması konusunda bir 'koruyucu kalkan' işlevi görmüştür. Süreç içerisinde Hafter'in kontrolünü yitiren ve kendisiyle çıkarları çatışan bu aktörler, zamanında Hafter ile giriştikleri ilişkiden dolayı bedel ödememek adına uluslararası toplum tarafından uygulanması muhtemel her türlü uygulama/yaptırımın önüne geçmişlerdir.

BMGK üyelerinin dahi BM ambargolarını deldiği, BM destekli hükümete karşı gayrimeşru bir savaşa girişen devlet dışı aktörü (Hafter'i) desteklediği bir saha olan Libya'da, uluslararası müdahale ile başlayan süreç, Libya halkı adına demokratik geçiş süreci yerine, yıllarca sürecek olan bir çatışma sahasını beraberinde getirmiştir. Eisenhower'ın 'en ucuz sigorta' olarak nitelendirdiği bu husus; devlet dışı aktör kullanımı, ABD adına Afganistan sonrasında Libya'da da 'en büyük çözümsüzlük' olarak kendisini doğrulamıştır.

Vekillerin zaman içerisinde naiplere dönüşebileceğini, devlet dışı aktörlerin bir savaş içerisinde, onları kullanan aktörlerin kontrolünden nasıl çıkabileceğini gösteren Libya'daki süreç, aynı zamanda yeni savaşların aktörü olan naipleri cezalandırmada uluslararası hukuk bağlamındaki noksanlığı gözler önüne sermiştir. Aynı şekilde, Niyabet Savaşlarının, Vekalet Savaşları ve Hibrit Savaşların unsurlarını içerisinde barındıran, geniş yelpazeli bir savaş konsepti olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bu gerçeğin sebep olabileceği sonuçlar da bu gerekçelerle, çok daha büyük çözümsüzlükleri, hem Niyabet Savaşlarına sahne olan ülke hem de naipleri kullanan aktörler ve uluslararası sistem adına beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, gelecekte Niyabet Savaşları ile alakalı olarak yapılacak araştırmaların; uluslararası hukuktaki Niyabet Savaşlarına

yönelik boşluklar, naipleri kullanan ülkelerin yaptırıma tabi tutulabilmesi adına BM ve BMGK'da yapılması gereken reformlar, naiplerin spesifik örnekler özelindeki alt/üst kategorizasyonlarına odaklanması faydalı olacak ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki savaş literatürünü geliştirecektir.

Kaynakça

Abdullah, Walid. “Libyan Parliament Chooses Fathi Bashagha as New Prime Minister.” Anadolu Ajansı, February 10, 2022. https://www.aa.com.tr/en/middle-east/libyan-parliament-chooses-fathi-bashagha-as-new-prime-minister/2499107.

Afflerbach, H. “Wilhelm II as Supreme Warlord in the First World War.” *War in History* 5, no. 4 (1998): 427–49. https://doi.org/10.1191/096834498674813118.

Ahmed, Amir, and Adam Levine. “Libyan TV Broadcasts Message from Gadhafi.” CNN. Cable News Network, May 13, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/05/13/libya.war/index.html.

Ahluwalia, V. K. "Hybrid warfare: Battlegrounds of the future." *CLAWS Journal* 12, no. 2 (2019): 15-34.

Ahmida, Ali Abdullatif. “Libya, Social Origins of Dictatorship, and the Challenge for Democracy.” *The Journal of the Middle East and Africa* 3, no. 1 (2012): 70–81. https://doi.org/10.1080/21520844.2012.666646.

Ahram, Ariel I. “Origins and Persistence of State-Sponsored Militias: Path Dependent Processes in Third World Military Development.” *Journal of Strategic Studies* 34, no. 4 (2011): 531–56. https://doi.org/10.1080/01402390.2011.561103.

Al Jazeera. “Abdul Hamid Dbeibah: Who Is Libya's New Prime Minister?” News | Al Jazeera. Al Jazeera, February 6, 2021. https://www.aljazeera.com/news/2021/2/6/abdul-hamid-dbeibah-who-is-libyas-new-prime-minister.

Al Jazeera. “Libya Begins Elections amid Violance.” Today's latest from Al Jazeera, June 25, 2014. https://www.aljazeera.com/live/.

Al Jazeera. “Libya Parliament Rejects Un-Backed Unity Government.” United Nations News | Al Jazeera. Al Jazeera, January 25, 2016. https://www.aljazeera.com/news/2016/1/25/libya-parliament-rejects-un-backed-unity-government.

Al Jazeera. “Libya Timeline: Haftar's Offensive to a Ceasefire.” Conflict News | Al Jazeera. Al Jazeera, October 23, 2020. https://www.aljazeera.com/news/2020/10/23/libyas-timeline-from-haftars-offensive-to-ceasefire.

Al Jazeera. “NATO Officially Ends Mission.” News | Al Jazeera. Al Jazeera, October 31, 2011. https://www.aljazeera.com/news/2011/10/31/nato-officially-ends-libya-mission.

Al Jazeera. “Point Blank: Egypt, Russia and UAE Sent Arms to Libya's Haftar.” Conflict News | Al Jazeera. Al Jazeera, November 13, 2019. https://www.aljazeera.com/news/2019/11/13/point-blank-egypt-russia-and-uae-sent-arms-to-libyas-haftar/.

Al Jazeera. “Profile: Khalifa Haftar.” Conflict News | Al Jazeera. Al Jazeera, April 19, 2018. https://www.aljazeera.com/news/2018/4/19/profile-khalifa-haftar.

Al Jazeera. “Saudis 'Gave Libya's Haftar Millions of Dollars before Offensive'.” Khalifa Haftar News | Al Jazeera. Al Jazeera, April 12, 2019. https://www.aljazeera.com/news/2019/4/12/saudis-gave-libyas-haftar-millions-of-dollars-before-offensive.

Al Jazeera. “UAE, Sudan, Jordan, 'Break Arms Embargo to Back Haftar'.” United Nations News | Al Jazeera. Al Jazeera, November 10, 2019. https://www.aljazeera.com/news/2019/11/10/uae-sudan-jordan-break-arms-embargo-to-back-haftar/.

Al Jazeera. “What We Know about Libya's Worst Fighting in Two Years.” Explainer News | Al Jazeera. Al Jazeera, August 28, 2022. https://www.aljazeera.com/news/2022/8/28/explainer-what-we-know-about-the-libya-clashes.

Aliyev, Huseyn. “Why Are Some Civil Wars More Lethal than Others? the Effect of pro-Regime Proxies on Conflict Lethality.” *Political Studies* 68, no. 3 (2020): 749–67. https://doi.org/10.1177/0032321719862752.

Allison, Graham. “The Thucydides Trap.” *The Next Great War?*, 2014, 73–80. https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262028998.003.0006.

Anadolu Ajansı. “Afrika'nın En Fazla Petrol Rezervine Sahip Libya Bu Zenginliğini Kullanmaktan Mahrum.” Anadolu Ajansı, May 31, 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-nin-en-fazla-petrol-rezervine-sahip-libya-bu-zenginligini-kullanmaktan-mahrum/1859553.

Alriteemi, Abdulnem Ali. "Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Yönüyle Libya (1951-1969)". Doktora Tezi., 2021.

Berdal, Aral "Asimetrik Saldırı Savaşları, Siyaset ve Uluslararası Hukuk." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4, no. 14 (2007): 39-83.

Aslan, M. Yasin. "Savaş hukukunun temel prensipleri." *TBB Dergisi* 79 (2008): 235-274.

Artimah, Mohamed. “Libyan Parliament Gives Confidence to New Gov't.” Anadolu Ajansı, March 10, 2021. https://www.aa.com.tr/en/africa/libyan-parliament-gives-confidence-to-new-govt/2171109.

Asmar, Ahmad. “Haftar: Rogue General Aiming for Military Dictatorship.” Anadolu Ajansı, December 17, 2019. https://www.aa.com.tr/en/africa/haftar-rogue-general-aiming-for-military-dictatorship/1676076.

Assad, Abdulkader. “UN-Sponsored Libyan Dialogue Ends in Tunisia, Article 08 Remains a.” The Libya Observer, October 21, 2017. https://libyaobserver.ly/news/un-sponsored-libyan-dialogue-ends-tunisia-article-08-remains-pickle.

Aydın, Zehra. “Uluslararası Hukukta insani Müdahale: Libya Örneği - Afam - Afrika Araştırmacıları Derneği.” AFAM. AFAM - Afrika Araştırmacıları Derneği, August 19, 2019. https://afam.org.tr/uluslararasi-hukukta-insani-mudahale-libya-ornegi/.

Babacan, Mehmet. "Libya’daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasî İstikrar Sorunu." *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4, no. 1 (2020): 51-74.

Badi, Emadeddin. “Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya.” Foreign Policy, April 21, 2020. https://foreignpolicy.com/2020/04/21/libyan-civil-war-france-uae-khalifa-haftar/.

Bağbaşlıoğlu, Arif. "NATO’nun Alan Dışı Algılamasındaki Değişimin Kuvvet Kullanma Hukuku’na Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme." *Uluslararası Hukukta Güncel Sorun Alanları*(2012).

Ball, Sam. “Coup Leader? CIA Asset? Mystery Surrounds Libya's Rogue General Haftar.” France 24. France 24, May 19, 2014. https://www.france24.com/en/20140519-coup-leader-cia-asset-libya-general-Khalifa-haftar.

Bartles, Charles K. "Getting Gerasimov right." *Military Review*96, no. 1 (2016): 30-38.

Bassford, Christopher. “John Keegan and the Grand Tradition of Trashing Clausewitz: A Polemic.” *War in History* 1, no. 3 (1994): 319–36. https://doi.org/10.1177/096834459400100305.

Bearman, Jonathan. *Qadhafi's Libya*. London: Zed Books, 1986.

Beck, Robert J., and Anthony Clark Arend. "Don't Tread on Us: International Law and Forcible State Responses to Terrorism." *Wis. Int'l LJ* 12 (1993): 153.

Benbow, Tim. “Talking ‘Bout Our Generation? Assessing the Concept of ‘Fourth-Generation Warfare.’” *Comparative Strategy* 27, no. 2 (2008): 148–63. https://doi.org/10.1080/01495930801944685.

Beyerchen, Alan. “Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War.” *International Security* 17, no. 3 (1992): 59–90. https://doi.org/10.2307/2539130.

Biber, Nizamettin. “Kaddafi Libyası Ve Kaddafi'nin Mektubu/Dünya/Milliyet Blog.” blog.milliyet.com.tr, February 12, 2015. https://blog.milliyet.com.tr/kaddafi-libyasi-ve-kaddafi-nin-mektubu/Blog/?BlogNo=427596.

Blake, G. H. "Oil production in Libya." *Geography* 54, no. 2 (1969): 221-223.

Blanchard, Christopher M. *Libya: Transition and US policy*. Congressional Research Service Washington United States, 2016.

Blundy, David, and Andrew Lycett. *Qaddafi and the Libyan revolution*. -, 1919.

Borshchevskaya, Anna. “Russia's Growing Interests in Libya.” The Washington Institute, January 24, 2020. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-growing-interests-libya.

Branović, Željko, and Sven Chojnacki. “The Logic of Security Markets: Security Governance in Failed States.” *Security Dialogue* 42, no. 6 (2011): 553–69. https://doi.org/10.1177/0967010611424423.

Brooks, Stephen G., and William C. Wohlforth. “Clarifying the End of Cold War Debate.” *Cold War History* 7, no. 3 (2007): 447–54. https://doi.org/10.1080/14682740701474907.

Bsaikri, Senussi. “Abushagur's Leadership amidst Division.” Al Jazeera Centre for Studies, October 8, 2012. https://studies.aljazeera.net/en/reports/2012/10/2012108961188893.html.

Bull, Hedley, Benedict Kingsbury, and Adam Roberts. *Hugo Grotius and International Relations*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Byman, Daniel. *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

C., Yuen Derek M, and Yuen Derek M C. *Deciphering Sun Tzu: How to Read 'the Art of War'*. Oxford University Press, 2014.

Canan-Sokullu, Ebru, “Savaş Türleri”, G*üvenlik Yazıları Serisi*, No.22, Ekim 2019.

Caniglia, Jack A. "Stonewall (Thomas J.) Jackson and the Strategies of Baron de Antoine Henry Jomini." (2017).

Canlı, Enes, and Mücahit Aydemir. “Libyalı Yetkililer: Ülkemiz Tehlikedeyken Yaptığımız Yardım Çağrısına Sadece Türkiye Karşılık Verdi.” Anadolu Ajansı, November 27, 2020. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyali-yetkililer-ulkemiz-tehlikedeyken-yaptigimiz-yardim-cagrisina-sadece-turkiye-karsilik-verdi/2057803.

Cantürk, Caner. ve Şengül, Betül. "Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz." *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 3, no. 6 (2018): 45-70.

Carey, Sabine C., and Neil J. Mitchell. “Progovernment Militias.” *Annual Review of Political Science* 20, no. 1 (2017): 127–47. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051915-045433.

Cassese, Antonio. “The International Community's ‘Legal’ Response to Terrorism.” *International and Comparative Law Quarterly* 38, no. 3 (1989): 589–608. https://doi.org/10.1093/iclqaj/38.3.589.

Celikbas, Hamdi. “Libya'ya Asker Gönderilmesinin 18 Ay Daha Uzatılmasına Ilişkin TBMM Kararı Resmi Gazete'de Yayınlandı.” Anadolu Ajansı, June 23, 2022. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/libyaya-asker-gonderilmesinin-18-ay-daha-uzatilmasina-iliskin-tbmm-karari-resmi-gazetede/2620363.

Ceviz, Nurettin. "Libya tarihine kısa bir bakış." Ortadoğu Analiz 3, no. 27 (2011): 80-90.

Cha, Victor D. “Globalization and the Study of International Security.” *Journal of Peace Research* 37, no. 3 (2000): 391–403. https://doi.org/10.1177/0022343300037003007.

Child, David. “Libya Q&A: 'Haftar Offers a Return to a Military State'.” Khalifa Haftar News | Al Jazeera. Al Jazeera, December 20, 2017. https://www.aljazeera.com/news/2017/12/20/qa-whats-happening-in-libya/.

Civaoğlu, Güneri. “Tarihi 'Libya Belgesi...'.” Milliyet. Milliyet, June 7, 2020. https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/tarihi-libya-belgesi-6116971.

Clausewitz, Carl Von. *On War*. Oxfordshire, UK: Oxford University Press, 1976: 28-29.

Clausewitz, Carl Von. *On War*. Oxfordshire, UK: Oxford University Press, 1976: 30.

Clausewitz, Carl Von. "Carl von Clausewitz: On war." (2007).

CNN. “Britain Delivers Millions of Pounds to Bank in Libya.” CNN. Cable News Network, September 1, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/09/01/libya.money.delivered/index.html.

Collins, Stephen D. “Dissuading State Support of Terrorism: Strikes or Sanctions? (an Analysis of Dissuasion Measures Employed against Libya).” *Studies in Conflict & Terrorism* 27, no. 1 (2004): 1–18. https://doi.org/10.1080/10576100490262115.

Conley, Heather A., James Mina, Ruslan Stefanov, and Martin Vladimirov. “The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe.” CSIS Events, 2016. https://www.csis.org/events/kremlin-playbook-understanding-russian-influence-central-and-eastern-europe.

Cordell, Dennis. “Libya.” Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica, inc., February 13, 2022. https://www.britannica.com/place/Libya.

Cox, Rory. “The Ethics of War up to Thomas Aquinas.” *Oxford Handbooks Online*, 2015. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199943418.013.19.

Cropley, Ed, and Sherine El Madany. “Wrapup 1-African Union Recognises Libya's New Rulers.” Reuters. Thomson Reuters, September 21, 2011. https://www.reuters.com/article/libya-idUKL5E7KK4K020110921.

Cunningham, David E., and Douglas Lemke. “Combining Civil and Interstate Wars.” *International Organization* 67, no. 3 (2013): 609–27. https://doi.org/10.1017/s0020818313000167.

Çıldır, Ş. "Libya Askeri Darbesi." *Ortadoğu Analiz* 8, no. 76 (1969): 55-57.

Daily Sabah, Daily Sabah. “Turkey Calls for Preserving Calm in Libya after Elections Delayed.” Daily Sabah. Daily Sabah, January 2, 2022. https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-calls-for-preserving-calm-in-libya-after-elections-delayed.

Daily, China. Maverick Gaddafi calls for Borderless Africa, July 5, 2005. http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/05/content_457322.htm.

Day, Allan E. *Implications of surrogate warfare*. Naval War Coll Newport Rı, 2002.

Deep, Alex, and Yelena Biberman. “The Proxy Gambit.” Modern War Institute, April 28, 2021. https://mwi.usma.edu/the-proxy-gambit/.

DeYoung, Karen, and Greg Miller. “Allies Guided Rebel 'Pincer' Assault on Tripoli.” The Washington Post. WP Company, August 22, 2011. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/allies-guided-rebel-pincer-assault-on-tripoli/2011/08/22/gIQAeAMaWJ_story.html.

Düzsöz, Elifnur. "Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya." *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 9, no. 2 (2021): 295-330.

Doğan, Gürkan, and Bülent Durgun. "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2012): 61-90.

Eckstein, Harry. *Internal War: Problems and Approaches*. New York etc.: The Free Press of Glencoe etc., 1964.

Ehrhart, Hans-Georg. "Postmodern warfare and the blurred boundaries between war and peace." *Defense & Security Analysis* 33, no. 3 (2017): 263-275.

Elshtain, Jean Bethke. "II. Reflections on War and Political Discourse." *Political Theory* 13, no. 1 (1985): 39–57. https://doi.org/10.1177/0090591785013001004.

England, Andrew. "UAE Groups Implicated in Suspected Violation of Libyan Arms Embargo ." Subscribe to read | Financial Times. Financial Times, April 20, 2020. https://www.ft.com/content/c3405be4-a9f1-4902-8356-73f5ece37825.

English, Richard. "Terrorist Innovation and International Politics: Lessons from an IRA Case Study?" *International Politics* 50, no. 4 (2013): 496–511. https://doi.org/10.1057/ip.2013.18.

Erdağ, Ramazan. "Savaş ve Çatışmanın Değişen Yapısı: Silahların İnsansızlaştırılması." *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*22, no. 1 (2020): 3-22.

Erdbrink, Thomas, and Liz Sly. "In Libya, Moammar Gaddafi's Rule Crumbling as Rebels Enter Heart of Tripoli." The Washington Post. WP Company, August 22, 2011. https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/libyan-rebels-converging-on-tripoli/2011/08/21/gIQAbF3RUJ_story.html.

Errazzouki, Samia, and Rami Musa. “Libya's Rival Political Factions Sign Deal to Form Unity Government.” thestar.com. Toronto Star, December 17, 2015. https://www.thestar.com/news/world/2015/12/17/libyas-rival-political-factions-sign-deal-to-form-unity-government.html.

Eryücel, Ertuğrul. "İnsani Müdahalenin Meşruluğu Sorunu ve Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Koruma Sorumluluğu Yaklaşımı." *Akademik Hassasiyetler* 1, no. 1, (2014): 140-162.

Farooq, Umar. “US Court Finds Libya's Khalifa Haftar Liable for War Crimes.” Middle East Eye, July 29, 2022. https://www.middleeasteye.net/news/us-court-finds-libyas-khalifa-haftar-liable-war-crimes.

Faruk, Sönmezoğlu. "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi." *Baskı, Der Yayınları, İstanbul* (2012).

Faulkner, Christopher M. “Buying Peace? Civil War Peace Duration and Private Military & Security Companies.” *Civil Wars* 21, no. 1 (2017): 83–103. https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1406037.

Ferris, John. “Intelligence in War.” *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2010. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.405.

Forde, Steven. “Varieties of Realism: Thucydides and Machiavelli.” *The Journal of Politics* 54, no. 2 (1992): 372–93. https://doi.org/10.2307/2132031.

France 24. “Libyan National Congress Elects New Prime Minister.” France 24. France 24, October 15, 2012. https://www.france24.com/en/20121014-libyan-national-congress-elects-new-prime-minister-zeidan-premier.

France 24. “Libyan Pm Accuses France of Supporting 'Dictator' Haftar.” France 24. France 24, April 24, 2019. https://www.france24.com/en/20190424-libyan-pm-accuses-france-supporting-dictator-haftar.

Gardner, Nikolas. “Military Thought from Machiavelli to Liddell Hart.” *Palgrave Advances in Modern Military History*, 2006, 61–83. https://doi.org/10.1057/9780230625372_5.

Gardner, Nikolas. “Resurrecting the ‘Icon’: The Enduring Relevance of Clausewitz’s on War.” *Strategic Studies Quarterly 3*, April 1, 2009, 119–33. http://www.jstor.org/stable/10.2307/26268921?refreqid=search-gateway.

Geldenhuys, Deon. “Deviant Conduct in World Politics,” 2004, 142–67. https://doi.org/10.1057/9780230000711.

Gilbert, Felix. “ Machiavelli: The Renaissance of the Art of War.” *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, 2010, 11–31. https://doi.org/10.2307/j.ctv8xnhvw.5.

Gilpin, Robert. “The Theory of Hegemonic War.” *Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4 (1988): 591–613. https://doi.org/10.2307/204816.

Glenn, Russell W. "Thoughts on “hybrid” conflict." (2009).

Golovnina, Maria, and Louis Charbonneau. “U.N. Security Council Imposes Sanctions on Gaddafi.” Reuters. Thomson Reuters, February 27, 2011. https://www.reuters.com/article/us-libya-un-idUSTRE71P26Z20110227.

Graff, Peter, and Ulf Laessing. “Gaddafi Flees Tripoli HQ Ransacked by Rebels.” Reuters. Thomson Reuters, August 24, 2011. https://www.reuters.com/article/ozatp-libya-20110824-idAFJOE77N00F20110824.

Gebremichael, Mesfin, Alagaw Ababu Kifle, Alem Kidane, and Hervé Wendyam. "Libya Conflict Insight." (2018).

Guibert, Nathalie. “La Guerre Secrète De La France En Libye.” Le Monde.fr. Le Monde, February 23, 2016. https://www.lemonde.fr/international/article/2016/02/24/la-guerre-secrete-de-la-france-en-libye_4870603_3210.html.

Gutterman, Steve. “Russia Recognises Libya's Transitional Council.” Reuters. Thomson Reuters, September 1, 2011. https://www.reuters.com/article/us-libya-russia-idUSTRE7800WS20110901.

Greenwood, Christopher. "International humanitarian law and the Tadic case." *Eur. J. Int'l L.* 7 (1996): 265.

Hammes, Thomas. "The Evolution of War: The Fourth Generation Marine Corps Gazette,[en línea]." (1994).

Handel, Michael I. “Communicative Skills: A Selected Bibliography. Revised.” *ARMY WAR COLL STRATEGIC STUDIES INST CARLISLE BARRACKS*, 1991. https://doi.org/10.21236/ada239138.

Handel, Michael I. "Clausewitz in the Age of Technology." *The Journal of Strategic Studies* 9, no. 2-3 (1986): 51-92.

Hashim, Ahmed S. "The Revolution in Military Affairs Outside the West." *Journal of International Affairs* (1998): 431-445.

Harchaoui, Jalel. “How France Is Making Libya Worse.” Foreign Affairs, September 21, 2017. https://www.foreignaffairs.com/articles/france/2017-09-21/how-france-making-libya-worse.

Harding, Luke. “Yevgeny Prigozhin: Who Is the Man Leading Russia's Push into Africa?” The Guardian. Guardian News and Media, June 11, 2019. https://www.theguardian.com/world/2019/jun/11/yevgeny-prigozhin-who-is-the-man-leading-russias-push-into-africa.

Harris, Lillian Craig. *Libya: Qadhafi's revolution and the modern state*. Routledge, 1986.

Herberg-Rothe, Andreas, and Jan Willem Honıg. "War without End(s): The End of Clausewitz?" *Distinktion: Journal of Social Theory* 8, no. 2 (2007): 133–50. https://doi.org/10.1080/1600910x.2007.9672950.

Hua, Sam. *Sun Tzu's Art of War: A Modern Exposition*. London, United Kinkdom: LID Publishing, 2021.

Huber, Thomas M. *Compound Warfare: That Fatal Knot*. Honolulu: University Press of the Pacific, 2004.

Hughes, Geraint, and Christian Tripodi. "Anatomy of a Surrogate: Historical Precedents and Implications for Contemporary Counter-Insurgency and Counter-Terrorism." *Small Wars & Insurgencies* 20, no. 1 (2009): 1–35. https://doi.org/10.1080/09592310802571552.

Hoffman, Frank G. *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.

Hörnqvist, Mikael. "Machiavelli and Empire." *Cambridge University Press* 71 (2004). https://doi.org/10.1017/cbo9780511490576.

Ibrahim, Nebras. The 3-way war to control Libya. TRT World, August 12, 2017. https://www.trtworld.com/in-depth/3-way-battle-to-control-libya-114121.

International, RT. "Isis Attacks Oil Infrastructure near Ras Lanuf Port in Libya, Threatens Sequel." RT International, January 21, 2016. https://www.rt.com/news/329644-libya-attack-isis-port/.

Jakobsen, Peter Viggo. “UN Peace Operations in Africa Today and Tomorrow.” *Journal of International Peacekeeping* 7, no. 1 (2002): 153–81. https://doi.org/10.1163/187541101x00057.

Joffé, George, and Emanuela Paoletti. *Libya's foreign Policy: drivers and objectives*. German Marshall Fund of the United States (GMF), 2010.

Jomini, Antoine-Henri, George Henry Mendell, and William Price Craighill. *The art of war*. Courier Corporation, 2007.

Kaldor, Mary. “In Defence of New Wars.” *Stability: International Journal of Security and Development* 2, no. 1 (2013). https://doi.org/10.5334/sta.at.

Kaldor, Mary. "Old and new wars: Organized violence in a global era." *Cambridge: Polity* (1999).

KARABULUT, Umut. "Osmanlı Devleti’nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019): 87-99.

Karadsheh, Jomana, Elise Labott, Joe Vaccarello, Yasmin Amer, and Kareem Khadder. “Libyan Rebels Report Progress Advancing toward Tripoli.” CNN. Cable News Network, August 11, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/08/11/libya.war/index.html.

Khadduri, Majid. *Modern Lybia: A Study in Political Development*. Baltimore, US: Johns Hopkins Press, 1963.

Krepinevich, Andrew F. "Cavalry to computer: The pattern of military revolutions." *The national interest* 37 (1994): 30-42.

Krieg, Andreas, and Jean-Marc Rickli. *Surrogate Warfare: The Transformation of War in the Twenty-First Century*. Washington, DC: Georgetown University Press, 2019.

Krieg, Andreas. "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East." *International Affairs* 92, no. 1 (2016): 97–113. https://doi.org/10.1111/1468-2346.12506.

Kunz, Josef L. "Bellum Justum and Bellum Legale." *American Journal of International Law* 45, no. 3 (1951): 528–34. https://doi.org/10.2307/2194549.

Kurt, Veysel. "Arap isyanları Sonrasında Ortadoğu'Da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği." *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 2019, 307–26. https://doi.org/10.14782/ipsus.541337.

Labott, Elise. "International Diplomats Unite against Gadhafi." CNN. Cable News Network, March 29, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/29/libya.diplomats/index.html.

Labott, Elise. "NATO Announces Agreement on Enforcing No-Fly Zone over Libya." CNN. Cable News Network, March 25, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/24/libya.nato/index.html.

Lacher, Wolfram Lacher, and Frederic Wehrey. "Libya's Legitimacy Crisis." Carnegie Endowment for International Peace, October 6, 2014. https://carnegieendowment.org/2014/10/06/libya-s-legitimacy-crisis-pub-56868.

Lanoszka, Alexander. "Disinformation in international politics." *European journal of international security* 4, no. 2 (2019): 227-248.

Lemarchand, René. "The crisis in Chad." *African Crisis Areas and US Foreign Policy* 16 (1985): 239.

Lewis, Neil A. “350 Libyans Trained to Oust Qaddafi Are to Come to U.S.” The New York Times. The New York Times, May 17, 1991. https://www.nytimes.com/1991/05/17/world/350-libyans-trained-to-oust-qaddafi-are-to-come-to-us.html.

Lind, William S., Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton, and Gary I. Wilson. "The changing face of war: Into the fourth generation." *Marine corps gazette* 85, no. 11 (2001): 65-68.

Lind, William S., John F. Schmitt, and Gary I. Wilson. "Fourth generation warfare: Another look." *Marine Corps Gazette* 85, no. 11 (2001): 69-71.

Lindell, Jordan. “Clausewitz: War, Peace and Politics.” E-International Relations Students, May 3, 2009. https://www.e-ir.info/2009/11/26/clausewitz-war-peace-and-politics/.

Lobban Jr, Richard A., and Chris H. Dalton. *Libya: History and revolution*. ABC-CLIO, 2014.

Loveman, Chris. “Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention.” *Conflict, Security & Development* 2, no. 03 (2002): 29–48. https://doi.org/10.1080/14678800200590618.

Luginbill, Robert D: *Thucydides on War and National Character*. Oxfordshire, UK: Routledge, 2020.

Maddocks, Jennifer. "Outsourcing of Governmental Functions in Contemporary Conflict: Rethinking the Issue of Attribution." *Va. J. Int'l L.* 59 (2019): 47.

Mao, Zedong, and Samuel B. Griffith. *Mao Tse-Tung on Guerrilla Warfare*. Baltimore, MD: Nautical & Aviation Publ. Co. of America, 1992.

Markey, Patrick, and Ahmed Elumami. “Chaos over Premier's Post as Libya Slides into Uncertainty.” Reuters. Thomson Reuters, May 29, 2014. https://www.reuters.com/article/libya-crisis-idUSL6N0OF2BY20140529.

Mattis, James N., and Frank Hoffman. "Future warfare: The rise of hybrid wars." *Proceedings-United States Naval Institute*131, no. 11 (2005): 18.

Mazzetti, Mark. “C.I.A. Sought Blackwater's Help to Kill Jihadists.” The New York Times. The New York Times, August 20, 2009. https://www.nytimes.com/2009/08/20/us/20intel.html.

McFate, Sean. *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*. New York: Oxford University Press, 2017.

McFate, Sean. *Mercenaries and war: understanding private armies today*. National Defense University, 2019.

McNeilly, Mark R. *Sun Tzu and the Art of Modern Warfare*. New York: Oxford Univ. Press, 2015.

MEE, Middle East Eye. “French Secret Service Killed Gaddafi on Sarkozy's Orders, Says Report.” Middle East Eye, September 20, 2022. https://www.middleeasteye.net/news/french-secret-service-killed-gaddafi-sarkozys-orders-reports.

Messia, Hada, Raja Razek, and Richard Roth. “Libyan Oil Minister Defects, Says He Might Join Opposition.” CNN. Cable News Network, June 1, 2011. https://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/06/01/libya.unrest/index.html

Menekşe, Metin. "Göç ve Medeniyet: Osmanlı Afrika'sında (Libya) Medeniyetin İnşasında Göçmenlerin Rolü." *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 11 (2021): 127-158

Middle East Eye, MEEE. "Libya's GNA Says Offensive Launched for Gaddafi's Hometown of Sirte." Middle East Eye, June 6, 2020. https://www.middleeasteye.net/news/libyas-gna-says-offensive-launched-gaddafis-hometown-sirte.

Milevski, Lukas. "The Idea of Genius in Clausewitz and Sun Tzu." *Comparative Strategy* 38, no. 2 (2019): 139–49. https://doi.org/10.1080/01495933.2019.1573076.

Mockaitis, Thomas R. *British counterinsurgency in the post-imperial era*. Manchester University Press, 1995.

Morais, Kurt, and Sanusha Naidu. "Libya's Africa Policy: What Does It Mean for South Africa and NEPAD?" *South African Journal of International Affairs* 9, no. 2 (2002): 109–18. https://doi.org/10.1080/10220460209545395.

Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 38-45.

Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 45-48.

Muammar El-Kaddafi, *Yeşil Kitap* (Libya Halk Bürosu Yayınları, 1980: 71.

Munene, G. Macharia. "The United States and the Berlin Conference on the Partition of Africa, 1884–1885." *Transafrican Journal of History* (1990): 73-79.

Munkler, Herfried. "What is really new about the new wars? A reply to the critics." *On New Wars. Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies* (2007): 67-82.

Mumford, Andrew. "Proxy Warfare and the Future of Conflict." *The RUSI Journal* 158, no. 2 (2013): 40–46. https://doi.org/10.1080/03071847.2013.787733.

Murphy, John F. *State support of international terrorism: legal, political, and economic dimensions*. Routledge, 2019.

NATO. "A Unique Alliance with a Clear Course - Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the German Marshall Fund, Brussels," October 28, 2014. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_114179.htm.

NATO. "Operation Unified Protector Protection of Civilians and Civilian ... - NATO." Operation Unified Protector Protection of Civilians . NATO, March 31, 2011. https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110407_unified-protector-protection-civilians.pdf.

Neale, Erin. "Timeline: How Libya's Revolution Came Undone." Atlantic Council, April 9, 2019. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/timeline-how-libya-s-revolution-came-undone/.

News, Al Jazeera. "Former French President Sarkozy Charged over Libyan Financing." News | Al Jazeera. Al Jazeera, October 16, 2020. https://www.aljazeera.com/news/2020/10/16/former-french-president-sarkozy-charged-over-libyan-financing.

News, BBC. "Germany Recognises Libya Rebels as Sole Government." BBC News. BBC, June 13, 2011. https://www.bbc.com/news/world-europe-13753422.

News, BBC. “Khalifa Haftar: The Libyan General with Big Ambitions.” BBC News. BBC, April 8, 2019. https://www.bbc.com/news/world-africa-27492354.

News, BBC. “Libya: US, UK and France Attack Gaddafi Forces.” BBC News. BBC, March 20, 2011. https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12796972.

News, BBC. “Libya's Col Gaddafi Killed in Crossfire, Says NTC.” BBC News. BBC, October 21, 2011. https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15397812.

News, BBC. “UAE Implicated in Lethal Drone Strike in Libya.” BBC News. BBC, August 28, 2020. https://www.bbc.com/news/world-africa-53917791.

News, CNN. “2011 Libya Civil War Fast Facts.” CNN. Cable News Network, March 28, 2022. https://www.cnn.com/2013/09/20/world/libya-civil-war-fast-facts/index.html.

News, CNN. Cable News Network, March 28, 2011. https://transcripts.cnn.com/show/se/date/2020-12-03/segment/01.

Nichols, Michelle. “Up to 1,200 Deployed in Libya by Russian Military Group: U.N. Report.” Reuters. Thomson Reuters, May 6, 2020. https://www.reuters.com/article/us-libya-security-sanctions-idUSKBN22I2XW.

Nova, Redazione Agenzia. “Libya: General Haftar Threatens Secession from Tripoli.” Agenzia Nova, December 5, 2022. https://www.agenzianova.com/en/news/libia-il-generale-haftar-minaccia-la-secessione-da-tripoli/.

Nova, Redazione Agenzia. “Libya: General Haftar Threatens Secession from Tripoli.” Agenzia Nova, December 5, 2022. https://www.agenzianova.com/en/news/libia-il-generale-haftar-minaccia-la-secessione-da-tripoli/.

Oktav, Özden Zeynep., Parlar, Emel Dal, and Kurşun, Ali Murat. *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War: The Isis and YPG Cases*. Cham: Springer, 2018.

Önder, Neslihan Kibar. "Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası." *Journal of Social Sciences and Humanities* 5, no. 1: 136-148.

Öztürk, Hakkı Bahadır. “Devlet Sponsorluğunda Terörizm: Vekâlet Savaşlarında Terör Örgütleri (PKK/PYD Örneği).” *Journal of Terrorism and Radicalization Studies* 2, no. 2 (2022): 310–47. https://doi.org/10.29228/trad.11.

Paoletti, Emanuela. “Libya: Roots of a Civil Conflict.” *Mediterranean Politics* 16, no. 2 (2011): 313–19. https://doi.org/10.1080/13629395.2011.583757.

Paret, Peter, Gordon Alexander Craig, and Felix Gilbert. *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age. from Machiavelli to the Nuclear Age*. 9. 2nd-3rd ed. Vol. 9. Princeton, NJ, US: Princeton University Press, 1986.

Pattison, James. “Legitimacy and Humanitarian Intervention: Who Should Intervene?” *The International Journal of Human Rights* 12, no. 3 (2008): 395–413. https://doi.org/10.1080/13642980802069658.

Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası hukuk dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1999.

Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası hukuk dersleri* III. Kitap. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1999: 211-221

Pfaff, C. Anthony. "Proxy War Ethics." *Journal of National Security Law&Policy*, 2017, 305–53. https://doi.org/https://jnslp.com/wp-content/uploads/2018/01/Proxy_War_Ethics_2.pdf.

Pilster, Ulrich, Tobias Böhmelt, and Atsushi Tago. "The Differentiation of Security Forces and the Onset of Genocidal Violence." *Armed Forces & Society* 42, no. 1 (2014): 26–50. https://doi.org/10.1177/0095327x14559515.

Poletti, Arianna. "Libya: 'It Is Nothing New That France Is Violating the Arms Embargo.'" The Africa Report.com. The Africa Report, July 11, 2019. https://www.theafricareport.com/15202/libya-it-is-nothing-new-that-france-is-violating-the-arms-embargo/.

Qureshi, Waseem Ahmad. "Fourth-and fifth-generation warfare: Technology and perceptions." *San Diego Int'l LJ* 21 (2019): 187.

Raghavan, Sudarsan. "Libya's Parliament Rejects U.n.-Backed Unity Government." The Washington Post. WP Company, August 22, 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/libyas-parliament-rejects-un-backed-unity-government/2016/08/22/a86c08de-6886-11e6-91cb-ecb5418830e9_story.html.

Ramutsindela, Maano. "Gaddafi, Continentalism and Sovereignty in Africa." *South African Geographical Journal* 91, no. 1 (2009): 1–3. https://doi.org/10.1080/03736245.2009.9725324.

Rauta, Vladimir. "Proxy Agents, Auxiliary Forces, and Sovereign Defection: Assessing the Outcomes of Using Non-State Actors in Civil Conflicts." *Southeast European and Black Sea Studies* 16, no. 1 (2016): 91–111. https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1148416.

Rauta, Vladimir. “Towards a Typology of Non-State Actors in ‘Hybrid Warfare’: Proxy, Auxiliary, Surrogate and Affiliated Forces.” *Cambridge Review of International Affairs* 33, no. 6 (2019): 868–87. https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1656600.

RBC. “Новый Плацдарм: Что Известно о Переброске Российских Военных в Ливию.” RBC, October 9, 2018. https://www.rbc.ru/politics/09/10/2018/5bbc8efa9a7947544a676112.

Reuters, Reuters. “Eastern-Based Libyan Parliament Asks Egypt to Intervene in War.” Reuters. Thomson Reuters, July 14, 2020. https://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN24F2KX.

Review, GT, and GTR. “Middle East & North Africa: Libya.” Global Trade Review (GTR), February 12, 2015. https://www.gtreview.com/news/africa/middle-east-north-africa-libya/.

RFI. “Paris Says French Missiles Found on pro-Haftar Base in Libya.” RFI. RFI, July 11, 2019. https://www.rfi.fr/en/france/20190711-paris-says-french-missiles-found-pro-haftar-base-libya-africa-tripoli.

Rfi, RFI. “Libya's Haftar Leaves Moscow without Signing Peace Deal.” RFI. RFI, January 14, 2020. https://www.rfi.fr/en/wires/20200114-libyas-haftar-leaves-moscow-without-signing-peace-deal.

Richburg, Keith B. “Libya to Pay $170 Million in Bombing of Airliner in '89.” The Washington Post. WP Company, January 10, 2004. https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/01/10/libya-to-pay-170-million-in-bombing-of-airliner-in-89/470efd7e-9fb8-41c7-bf29-e934487e2537/.

Robertson, Nic, Reza Sayah, Ben Wedeman, Elise Labott, Jill Dougherty, and Yousuf Basil. “Gadhafi Asks Obama to End NATO Bombing.” CNN. Cable News Network, April 6, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/04/06/libya.war/index.html.

Ronzitti, Natalino. “NATO’s Intervention in Libya: A Genuine Action to Protect a Civilian Population in Mortal Danger or an Intervention Aimed at Regime Change?” *The Italian Yearbook of International Law Online* 21, no. 1 (2011): 1–20. https://doi.org/10.1163/22116133-90000207.

Rumer, Eugene. “Russia in the Middle East: Jack of All Trades, Master of None.” Carnegie Endowment for International Peace, October 31, 2019. https://carnegieendowment.org/2019/10/31/russia-in-middle-east-jack-of-all-trades-master-of-none-pub-80233.

SAK, Yıldıray. “Uluslararası Hukukta insancıl Müdahale Ve Libya Örneği: Suriye’De Yaşanan Ya Da Yaşanacaklar Için Dersler.” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2015, 121–53. https://doi.org/10.33458/uidergisi.552594.

Salehyan, Idean, Kristian Skrede Gleditsch, and David E. Cunningham. “Explaining External Support for Insurgent Groups.” *International Organization* 65, no. 4 (2011): 709–44. https://doi.org/10.1017/s0020818311000233.

Sarı Ertem, Helin. “Surrogate Warfare in Syria and the Pitfalls of Diverging Us Attitudes toward Isis and PYD/YPG.” *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War*, 2018, 129–48. https://doi.org/10.1007/978-3-319-67528-2_7.

Sarrar, Salah. “Gaddafi and Berlusconi Sign Accord Worth Billions.” Reuters. Thomson Reuters, August 30, 2008. https://www.reuters.com/article/uk-libya-italy-idUKLU1618820080830.

Sayah, Reza, Dana Bash, and Pam Benson. “Source: CIA Operating in Libya, in Consultation with Opposition.” CNN. Cable News Network, March 30, 2011. https://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/30/libya.war/index.html.

Schachter, Oscar. "Just War and Human Rights." *Pace YB Int'l L.* 1 (1989): 1.

Schapiro, Avi Asher. “Libyan Oil, Gold, and Qaddafi: The Strange Email Sidney Blumenthal Sent Hillary Clinton in 2011.” VICE, January 12, 2016. https://www.vice.com/en/article/gy9d49/libyan-oil-gold-and-qaddafi-the-strange-email-sidney-blumenthal-sent-hillary-clinton-in-2011.

Scheipers, Sibylle. “Auxiliaries at War in the Middle East.” *Survival* 57, no. 4 (2015): 121–38. https://doi.org/10.1080/00396338.2015.1068569.

Schneider, Barry R., and Lawrence E. Grinter. “Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues.” *AIR WAR COLL MAXWELL AFB AL*, 1998. https://doi.org/10.21236/ada358618.

Schroefl, Josef, and Stuart J. Kaufman. “Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War.” *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 10 (2014): 862–80. https://doi.org/10.1080/1057610x.2014.941435.

Seale, Alexander. “Former French Leader Nicolas Sarkozy Haunted by Gaddafi’s Spy.” Former French leader Nicolas Sarkozy haunted by Gaddafi's spy. TRT World, February 25, 2019. https://www.trtworld.com/opinion/former-french-leader-nicolas-sarkozy-haunted-by-gaddafi-s-spy-24495.

Senate, US. “Statement of Commander United States Africa Command before the Senate ...” Statement Of General Stephen J. Townsend, Unıted States Army Commander, January 30, 2020. https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Townsend_01-30-20.pdf.

Shy, John. "6. Jomini." In *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, pp. 143-185. Princeton University Press, 2010.

Silverstein, Ken. “How Kadafi Went from Foe to Ally.” Los Angeles Times. Los Angeles Times, September 4, 2005. https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2005-sep-04-fg-uslibya4-story.html.

Singer, Peter Warren. *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Ithaca, NY etc.: Cornell University Press, 2008.

Singer, Peter Warren. "Corporate warriors: The rise of the privatized military industry and its ramifications for international security." *International security* 26, no. 3 (2001): 186-220.

Sizer, Lydia. “Khalifa Haftar and the Future of Civil-Military Relations in Libya.” War on the Rocks, May 17, 2016. https://warontherocks.com/2016/05/khalifa-haftar-and-the-future-of-civil-military-relations-in-libya/.

Smith, Kelly H. *Surrogate warfare for the 21st Century*. Army Command And General Staff Coll Fort Leavenworth Ks School Of Advanced Mılıtary Studıes, 2006.

Solmaz, Tarık. “'Hybrid Warfare': One Term, Many Meanings.” 'Hybrid Warfare': One Term, Many Meanings | Small Wars Journal, 2022. https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-warfare-one-term-many-meanings.

Solomon, H., and Gerrie Swart. “Libya's Foreign Policy in Flux.” *African Affairs* 104, no. 416 (2005): 469–92. https://doi.org/10.1093/afraf/adi006.

Staff, Reuters. “Exclusive: Russian Hiring of Syrians to Fight in Libya Accelerated in May.” Reuters. Thomson Reuters, June 7, 2020. https://www.reuters.com/article/us-libya-security-syria-russia-exclusive-idCAKBN23E06H.

Staff, Reuters. “Factbox: What Does Libya's Ceasefire Deal Contain?” Reuters. Thomson Reuters, October 23, 2020. https://www.reuters.com/article/us-libya-security-ceasefire-deal-factbox-idCAKBN27821N.

Staff, Reuters. “Gaddafi Says Libyans Will Defeat Western Forces.” Reuters. Thomson Reuters, March 20, 2011. https://www.reuters.com/article/ozatp-libya-gaddafi-speech-20110320-idAFJOE72J06V20110320.

Staff, Reuters. “Italy Signs Migration Accord with Libya Rebels.” Reuters. Thomson Reuters, June 17, 2011. https://www.reuters.com/article/italy-libya-idAFLDE75G1BH20110617.

Staniland, Paul. “States, Insurgents, and Wartime Political Orders.” *Perspectives on Politics* 10, no. 2 (2012): 243–64. https://doi.org/10.1017/s1537592712000655.

Stephen, Chris. “United Nations Condemns Attempted Coup in Libya.” The Guardian. Guardian News and Media, October 15, 2016. https://www.theguardian.com/world/2016/oct/15/libya-united-nations-condemns-attempted-coup-gna.

Stewart, Phil, Idrees Ali, and Lin Noueihed. “Exclusive: Russia Appears to Deploy Forces in Egypt, Eyes on Libya Role - Sources.” Reuters. Thomson Reuters, March 13, 2017. https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-libya-exclusive-idUSKBN16K2RY.

Strachan, Hew. *Carl Von Clausewitz's on War: A Biography (a Book That Shook the World)*. 1. Vol. 1. Lantz NS, Canada: Atlantic Books Ltd, 2013.

Strachan, Hew. "Clausewitz and the First World War." *The Journal of Military History* 75, no. 2 (2011): 367-391.

Sturman, Kathryn. “The Rise of Libya as a Regional Player.” *African Security Review* 12, no. 2 (2003): 109–12. https://doi.org/10.1080/10246029.2003.9627226.

Sun Tzu, and John Minford. "The art of war." New England Review (1990-) 23, no. 3 (2002): 5-28.

Swails, Brent et al., “South African President Blasts NATO Actions in Libya,” CNN (Cable News Network, 14 Haziran, 2011), http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/06/14/libya.war/index.html.

Tasci, Ufuk Necat. US blacklists Haftar-affiliated Kaniyat Armed Group for War Crimes in Libya. TRT World, November 27, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/us-blacklists-haftar-affiliated-kaniyat-armed-group-for-war-crimes-in-libya-41859.

Tasci, Ufuk Necat. US' Libya gambit: Giving warlord haftar another chance. TRT World, November 9, 2021. https://www.trtworld.com/magazine/us-libya-gambit-giving-warlord-haftar-another-chance-51488.

Tasci, Ufuk Necat. “War Crimes and Power Brokering: How Far Has Russia Gone into Africa?” TRT World, June 30, 2021. https://www.trtworld.com/magazine/war-crimes-and-power-brokering-how-far-has-russia-gone-into-africa-47931.

Tasci, Ufuk Necat. “Warlord 2.0: Will Saddam Haftar Be His Father's Successor?” The New Arab. The New Arab, January 30, 2023. https://www.newarab.com/analysis/warlord-20-will-saddam-haftar-be-his-fathers-successor.

Taylor, Paul. “France's Double Game in Libya.” Politico, April 17, 2019. https://www.politico.eu/article/frances-double-game-in-libya-nato-un-khalifa-haftar/.

Taylor, Philip M. "From Psychological Warfare to Information Operations and Back Again." The Ashgate Research Companion to Modern Warfare. *Choice Reviews Online* 48, no. 01 (2010): 419–33. https://doi.org/10.5860/choice.48-0519.

Terry, P.C., 2015. The Libya intervention (2011): neither lawful, nor successful. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, *48*(2), pp.162-182.

The Guardian. "Gaddafi's Son Killed in NATO Air Strike, Say Libyan Officials." The Guardian. Guardian News and Media, May 1, 2011. https://www.theguardian.com/world/2011/may/01/libya-muammar-gaddafi-son-nato1.

The Guardian. "Libya Calls Ceasefire in Response to UN Resolution." The Guardian. Guardian News and Media, March 18, 2011. https://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/libya-ceasefire-response-un-resolution.

The Guardian. "Libyan Prime Minister Mustafa Abushagur Dismissed." The Guardian. Guardian News and Media, October 7, 2012. https://www.theguardian.com/world/2012/oct/07/libyan-prime-minister-abushagur-dismissed.

The Guardian. "Mahmoud Jibril's Centrist Party Dominates Libyan Election." The Guardian. Guardian News and Media, July 17, 2012. https://www.theguardian.com/world/2012/jul/17/mahmoud-jibril-party-elections-libya.

Thomas, Troy S., and Stephen D. Kiser. *Lords of the Silk Route: violent non-state actors in Central Asia*. Inst For Natıonal Securıty Studıes Us Aır Force Academy Co, 2002.

Thornton, Rod. *Asymmetric warfare: Threat and response in the 21st century*. Polity, 2007.

Toprak, Seydi. "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları." *Türkiyat Mecmuası* 22, no. 1 (2012): 223-237.

Totman, Sally, and Mat Hardy. "When Good Dictators Go Bad: Examining the 'Transformation' of Colonel Gaddafi." *The International Journal of Interdisciplinary Global Studies* 10, no. 2 (2015): 1–6. https://doi.org/10.18848/2324-755x/cgp/v10i02/53362.

TRT World. "Khalifa Haftar: Libya's New Gaddafi?" Khalifa Haftar: Libya's new Gaddafi?, April 25, 2017. https://www.trtworld.com/mea/khalifa-haftar-libyas-new-gadaffi-342889.

TRT World. "Khalifa Haftar: The Libyan Henchman of Several Foreign Powers." Khalifa Haftar: The Libyan henchman of several foreign powers, July 24, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/khalifa-haftar-the-libyan-henchman-of-several-foreign-powers-38382.

TRT World. "The Key Militias Who Fight alongside Haftar in Libya," May 5, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/the-key-militias-who-fight-alongside-haftar-in-libya-36037.

TRT World. "Why Did Egypt's Sisi Call Libya's Sirte a Red Line?" Why Did Egypt's Sisi Call Libya's Sirte a Red Line?, June 26, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/why-did-egypt-s-sisi-call-libya-s-sirte-a-red-line-37634.

TRT World. "How Many Times Has Haftar Broken Peace Initiatives in Libya." How many times has Haftar Broken Peace Initiatives in Libya? TRT World, June 15, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/how-many-times-has-haftar-broken-peace-initiatives-in-libya-37301.

TRT World. “Will the US Now Take on Russian Military Contractor, Wagner Group.” TRT World, July 16, 2020. https://www.trtworld.com/magazine/will-the-us-now-take-on-russian-military-contractor-wagner-group-38174.

Tsvetkova, Maria. “Exclusive: Russian Private Security Firm Says It Had Armed Men in East Libya.” Reuters. Thomson Reuters, March 10, 2017. https://www.reuters.com/article/us-russia-libya-contractors-idUSKBN16H2DM.

Turan, Tufan, and Esin Tüylü Turan. "Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusîlik, Türk-Senusî ve Türkiye Libya İlişkileri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 19 (2011): 190-206.

Ulutaş, Ufuk et al., “Bati Ve kaddafi Rapor Seta,” Batı ve Kaddafi Makasında Libya (SETA, Mayıs 2011), http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126135254_seta-bati_ve_kaddafi_makasinda_libya.pdf.

UN. “Libya: Security Council Ends Mandate for International Military Operations | UN News.” United Nations. United Nations, October 27, 2011. https://news.un.org/en/story/2011/10/393242.

UN. “Libya: Security Council Welcomes Presidency Council's Arrival in Tripoli | UN News.” United Nations. United Nations, April 1, 2016. https://news.un.org/en/story/2016/04/525882.

UN. “Security Council Creates United Nations Support Mission in Libya, Adopting Resolution 2009 (2011) | UN Press.” United Nations. United Nations, September 16, 2011. https://www.un.org/press/en/2011/sc10389.doc.htm.

United Nations. “Security Council Approves 'No-Fly Zone' over Libya, Authorizing 'All Necessary Measures' to Protect Civilians, by Vote of 10 in Favour with 5 Abstentions | UN Press.” United Nations. United Nations, March 18, 2011. https://press.un.org/en/2011/sc10200.doc.htm.

United States. Department of Defense. *The national defense strategy of the United States of America*. Department of Defense, 2005.

Uzun, Elif. "Western Origins of the Idea of Just War: The Concept of Jus Ad Bellum from Early Ages to Twentieth Century." *Rev. Int'l L. & Pol.* 6 (2010): 19.

Van Creveld, Martin. "Modern conventional warfare: An overview." In *National Intelligence Council Workshop*. 2004.

Van Creveld, Martin. "On future war." *New York* (1991).

Van Creveld, Martin. "The Eternal Clausewitz." *The Journal of Strategic Studies* 9, no. 2-3 (1986): 35-50.

Van der Dennen, Johan MG. "On war: Concepts, definitions, research data–a short literature review and bibliography." *Yearbook on Peace and Conflict Studies* (1981).

Villacres, Edward J., and Christopher Bassford. "Reclaiming the Clausewitzian Trinity." *The US Army War College Quarterly: Parameters* 25, no. 1 (1995). https://doi.org/10.55540/0031-1723.1730.

Waldman, Thomas. "Buy Now, Pay Later: American Military Intervention and the Strategic Cost Paradox." *Defence Studies* 19, no. 1 (2019): 85–105. https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1565404.

Welle, Deutsche. "Libya'ya Askeri Harekatın Bilançosu – DW – 19.03.2021." dw.com. Deutsche Welle, March 19, 2021. https://www.dw.com/tr/libyaya-askeri-harekat%C4%B1n-bilan%C3%A7osu/a-56921238.

Wezeman, Pieter D. "Trends in international arms transfers, 2017." (2018).

Wintour, Patrick. “Libya Crisis: Egypt's Sisi Backs Haftar Assault on Tripoli.” The Guardian. Guardian News and Media, April 14, 2019. https://www.theguardian.com/world/2019/apr/14/libya-crisis-egypt-sisi-backs-haftar-assault-on-tripoli.

Wintour, Patrick. “Libyan Forces Claim to Have Ousted ISIS from Final Stronghold.” The Guardian. Guardian News and Media, June 9, 2016. https://www.theguardian.com/world/2016/jun/09/libyan-forces-claim-ousted-isis-sirte-final-stronghold.

Wintour, Patrick. “UN Postpones Libya National Conference amid Fighting in Tripoli.” The Guardian. Guardian News and Media, April 9, 2019. https://www.theguardian.com/world/2019/apr/09/un-postpones-libya-national-conference-amid-fighting-tripoli.

Wire Staff, CNN. “Libya Taps Engineer Who Lived in U.S. for Decades as Interim Leader.” CNN. Cable News Network, November 1, 2011. https://www.cnn.com/2011/10/31/world/meast/libya-government/index.html.

Wong, Leonard MAJ. “Can Wars Ever Be Pursued with Limitless Violence?” Can Wars Ever Be Pursued With Limitless. Mindef, 2014. https://www.mindef.gov.sg/oms/content/dam/imindef_media_library/graphics/pointer/PDF/2014/Vol.40%20No.4/3)%20V40N4_Can%20Wars%20ever%20be%20pursued%20with%20Limitless%20Violence.pdf.

Yalçınkaya, Haldun, and Kadir Tamer Türkeş. "Yirmi birinci yüzyılda çatışma alanlarında görülen yeni unsurlar." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 4, no. 7 (2008).

Yalçınkaya, Haldun. "Savaş: uluslararası ilişkilerde güç kullanımı." *Ankara: İmge Kitabevi* (2008).

Yaşar, Nebahat. “Tide Turning in Libyan War - Anadolu Ajansı,” April 17, 2020. https://www.aa.com.tr/en/analysis/tide-turning-in-libyan-war/1808589.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Savaş Ve Uluslararası Sistem*. Ankara: Nobel, 2010.

Zeitlin, Samuel Garrett. “Francis Bacon on Religious Warfare.” *Global Intellectual History* 6, no. 2 (2021): 158–89. https://doi.org/10.1080/23801883.2021.1883457.

Zoubir, Yahia H. “Libya and Europe: Economic Realism at the Rescue of the Qaddafi Authoritarian Regime.” *Journal of Contemporary European Studies* 17, no. 3 (2009): 401–15. https://doi.org/10.1080/14782800903339354.